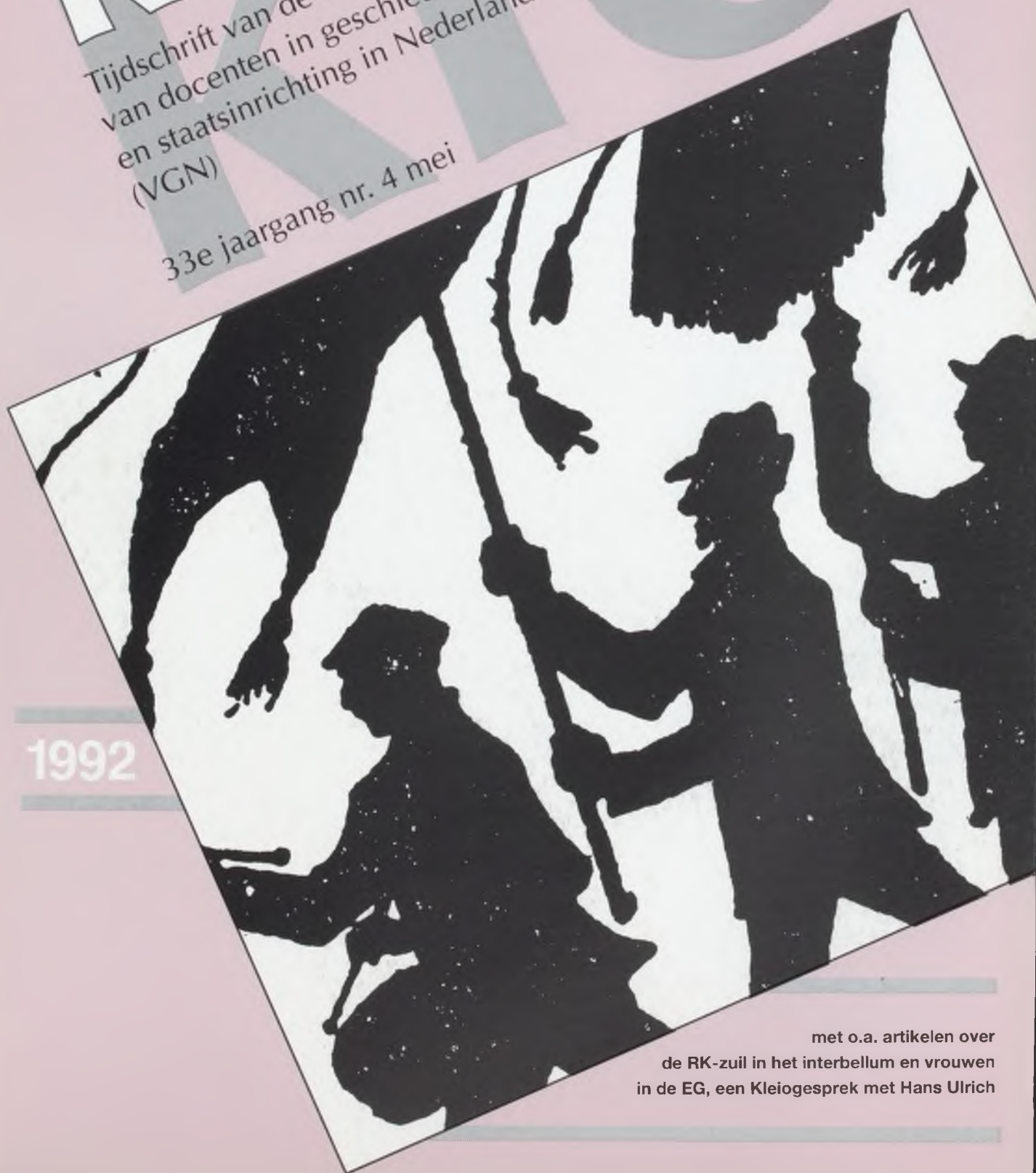

kleio

Tijdschrift van de vereniging
van docenten in geschiedenis
en staatsinrichting in Nederland
(VGN)

33e jaargang nr. 4 mei

1992

met o.a. artikelen over
de RK-zuil in het interbellum en vrouwen
in de EG, een Kleiogesprek met Hans Ulrich

Algemeen Bestuur

Mw. J. van der Leeuw-Roord, voorzitter (externe contacten, examenbureau/CEVO, vrouwen-geschiedenis), Louise Henriettestraat 16, 2595 TH Den Haag. Tel. 070 - 38 24 872.

Mw. T. Perdeck-Schimmel, vice-voorzitter (contacten met historische verenigingen, congres-sen, didactische activiteiten), Timorstraat 27, 3818 CK Amersfoort. Tel. 033 - 61 50 97.

Mw. H. Budé-Janssens, 1e secreta-ris (externe correspondentie, VO, publiciteit), Patrijslaan 12a, 2261 ED Leidschendam. Tel. 070 - 32 77 923.

Mw. H.J.C. van Herwaarden-Rijlaarsdam, 2e secretaris (interne contacten, notulen, Hoger Onderwijs), Postbus 360, 2920 AJ Krimpen a/d IJssel. Tel. 01807 - 12 298.

J. Schopman, penningmeester (financiën, ledenwerving), Jozef Israëlsstraat 58, 6521 MZ Nijmegen. Tel. 080 - 22 47 69.

F.R. Kat (buitenlandse contacten, Atlantische Onderwijscommissie, studiereizen), Jeudestraat 4, 4011 GL Zoelen. Tel. 03448 - 16 86.

R. Donk (basisonderwijs, ba-sisvorming, opleidingen, nascho-ling), Wijnmanlaan 32, 8014 KA Zwolle. Tel. 038 - 65 25 23.

M. Otten (volwasseneneducatie, beroepsonderwijs, informatisering, ledenwerving), Deventerweg 60, 7203 AM Zutphen. Tel. 05750 - 42 160 (privé), 05700 - 70825 (werk).

U kunt zich opgeven als lid van de VGN bij de administratie Vreeswijkstraat 329, 2546 AK Den Haag. Wilt u daarbij aangeven tot welke categorie van leraren u be-hoort en op welk schooltype u werkzaam bent.

Voor 1992 bedragen de contributies:

1. HOS-schaal 11 en hoger f105.-
2. Tot en met HOS-schaal 10 f 90.-
3. Buitengewone leden (zij die niet meer in het onderwijs werkzaam zijn) en studenten f 75.-
4. Partnerlidmaatschap f130.-

Leden die minder dan 16 uur per week les geven kunnen in aanmerking komen voor een korting. Hiertoe moet u jaarlijks voor 1 december een verzoek indienen bij de penningmeester met vermelding van het aantal lesuren, de school en de categorie waartoe u behoort.

Adreswijzigingen en opzeggingen dienen schriftelijk aan de administratie te geschieden.

Redactie

A.C.M. Peek, voorzitter, Nijenheim 21-09, 3704 AJ Zeist. Tel. 03404 - 62 886.
J.A. de Ruiter, Almelo.
B. Engbers, Utrecht.
D. Verkuil, Den Haag
H.J.C. Termeer, Nijmegen.
W. Rongen, Utrecht.
R. Slotboom, Utrecht.
J.L.G. van Oudheusden, Waalwijk.
Mw. C.L. Peucker-Martin, Zeist.

Secretariaat: J.A. de Ruiter, Parkweg 5, 7602 JC Almelo. Tel. 05490 - 60 987.
Eindredactie: Mw. T. Bogaerts-Stoopman, Omloop-West 9, 3402 XM IJsselstein. Tel. 03408 - 8 35 76.

Alle leden van de VGN hebben een abonnement op Kleio. Niet-le-den kunnen zich abonneren, maar reglementair komen alleen diege-nen in aanmerking voor een abon-nement zonder lidmaatschap, die niet werkzaam zijn als docent. Over uitzonderingen beslist het bestuur.

Voor 1992 kost een abonnement:
Nederland en België f 90.-
Buitenland f 105.-
Buitenland inclusief extra porto luchtpost f 130.-
Losse nummers f 9,50

Informatie over het leerlingen-materiaal in de serie Kleio-Didactica en andere uitgaven van de VGN vindt u in de Kleio-krant achter in het blad. U kunt bestel-len door het betreffende bedrag over te maken op Postbanknum-mer 12 87 01 t.n.v. Penningmeester VGN te Den Haag. Wilt u op het girobiljet aangeven om welke nummers het gaat.

In Kleio kan geadverteerd worden. Prijzen:
1 pagina f410.-
1/2 pagina f325.-
1/4 pagina f225.-
Voor informatie over andere formaten en inleverdata van de opnamemodellen kunt u zich wen-den tot de eindredacteur.

ISSN 0165-6449

Inhoud

3 De Nederlandse katholieken en de moderne maatschappij
P. Luykx

10 De man van twee miljoen. Kleio-gesprek met Hans Ulrich
J. van Oudheusden en W. Rongen

13 De witte god
J. Linssen en Ph. van de Poel

18 De helft van de onderdanen. Schrijft de EG ook vrouwengeschiedenis?
M. Monster

23 Europese levens. Dubbelportret
B. Bouwman en D. Verkuil

26 Herodotus en de werkelijkheid
P.F.M. Fontaine

29 Het Maritiem Museum in Rotterdam
R. Slotboom

32 Staatsinrichting en de basisvorming
J. Reitsma

36 Boek van de Maand
N. Maarsen

38 In 't kort en recensies

43 Kleiokrانت

Wilt u artikelen voor Kleio toesturen aan de secretaris van de redactie. Berichten voor de Kleiokrانت (verenigingsnieuws, aktua-liteiten, aankondigingen) kunnen rechtst-reeks naar de eindredacteur. Uiterste in-leverdata staan in de Kleiokrانت achterin het blad.

Voor overname van artikelen, lesmateriaal e.d. dient u contact op te nemen met de eindredacteur.

De Nederlandse katholieken en de moderne maatschappij

Paul Luykx

Vanaf de negentiende eeuw lukte het de katholieke kerk steeds minder goed zich met de moderne maatschappij te associëren en nam haar vijandigheid tegenover de wereld hand over hand toe.

Vanuit traditioneel-kerkelijk gezichtspunt was er natuurlijk ook aanleiding tot onrust. Er werd een scheiding tussen kerk en staat doorgevoerd, de samenleving was in toenemende mate materialistisch en kapitalistisch en de cultuur seculariseerde. Hoe hebben de katholieken zich tegenover die ontwikkelingen opgesteld?

In dit artikel behandelt Paul Luykx de periode 1918-1940.¹

Achtereenvolgens komen aan de orde de verzuiling, het corporatieve streven en de bescherming van het gezin, alle drie wezenlijke kwesties, waaruit de katholieke reactie op de geschetste ontwikkelingen duidelijk wordt.

De verzuiling

De achtergronden en de oorzaken van de verzuiling worden goed aangeduid in de titel van een opstellenbundel van enkele jaren geleden: *Tussen bescherming en verovering*.² Bij de verzuiling ging het enerzijds om bescherming en afscherming van het eigen, in ons geval katholieke, volksdeel, anderzijds om de opbouw van een nieuwe, betere samenleving. Men krijgt de indruk dat het eerste, negatieve, element vooral de aandacht heeft van schrijvers die weinig binding met het confessionele kamp voelen. In ieder geval is het zo, dat het positieve element vooral benadrukt wordt bij schrijvers die een dergelijke band wel hebben.

Ik denk dat het niet nodig is zich met het katholieke standpunt te verenigen om niettemin te aanvaarden dat de katholieke elites, net als de leiders van andere groepen, een bepaalde richting op wilden koersen. Dat ze zich daarbij afzetten tegen het negentiende-eeuwse liberalisme en het ongebonden kapitalisme is even voor de hand liggend als hun afscherming tegenover de grootste concurrent, het socialisme. Zo gingen hier bescherming en verovering samen.

Een tweede overweging is dat het verzuilingsproces in het katholieke geval een betrekkelijk autonoom functionerende sub-

maatschappij heeft opgeleverd. De terminologie van 'het particuliere stelsel' levert hier een niet onaardig beeld op: particuliere lichamen leggen daarin taken ten uitvoer die van publiek belang worden geacht. Met deze opvatting is één van de rode draden gegeven die door het katholieke denken over de verhouding van staat en maatschappij loopt. Zo'n verzuild subsysteem was immers te beschouwen als een soort vrije ruimte, waarin de rol van de overheid marginaal was. 'Publiek belang' en 'overheidstaak' lagen hier niet in elkaars verlengde. Lang voordat in de pauselijke encycliek van 1931 het subsidiariteitsbeginsel zijn klassieke formulering kreeg, prakticeerden katholieken zo het achter dat beginsel liggend ideaal.

• Een katholieke subcultuur

De jaren twintig en dertig bieden wat dit betreft vooral het beeld van een forse uitbouw van de katholieke subcultuur. Men zie bijvoorbeeld het onderwijs. De eerste subsidiëring van het bijzonder onderwijs dateert uit de tijd van het kabinet-Mackay, maar de gelijkstelling werd pas bereikt in de 'deal' van 1917. De gevolgen lieten niet lang op zich wachten en binnen de kortste keren werden talrijke openbare lagere scholen in bijzondere omgezet of als zodanig nieuw opgericht. Toen even later ook het middelbaar onderwijs werd gelijkgesteld, schoten de katholieke

HBS-en, MMS-en en gymasia als paddestoelen uit de grond. Zo kon de vereniging Ons Middelbaar Onderwijs, die in 1916 in Brabant zijn eerste scholen opende, zich op deze manier pijlsnel ontwikkelen tot de machtige organisatie die hij nu nog steeds is. Om dit alles met een enkel cijfer te illustreren: terwijl in 1920 nog maar 45% van de lagere-school-leerlingen bijzondere scholen bezocht, was dat twintig jaar later 73%. Op het niveau van het lager onderwijs stagneerde de verdere ontwikkeling toen, maar in het middelbare verloren de openbare scholen daarna nog aanzienlijk terrein. Terwijl zij in 1930 nog 60% van de middelbare scholieren bedienden, was dat aandeel in 1956 tot 37% teruggelopen.

De oprichting van de katholieke universiteit in Nijmegen, in 1923, werd door velen als de kroon op het werk beschouwd.

Vergelijkbare ontwikkelingen deden zich ook voor op tal van andere terreinen. Daarbij

Demonstratie van
'De Graal' (1933).

heeft de verzorgingsstaat van de jaren vijftig en zestig de omvang, macht en invloed van de katholieke subcultuur enorm versterkt. In heel wat gevallen immers schiep de overheid de wettelijke kaders voor een of andere wenselijk geachte voorziening, maar liet de uitwerking en uitvoering over aan maatschappelijke organen. Voor een deel waren dat de instanties en organisaties uit de katholieke subcultuur.

Van Doorn is van mening dat er op die manier gesproken kan worden van een '*Nederlandse variant van de verzorgingsmaatschappij*', die hij vervolgens omschrijft als '*een bijna geniale formule: baas in eigen huis, en het huis ten laste van de gemeenschap*'.¹³

Het zal inmiddels duidelijk zijn van hoeveel belang de machtige RKSP, later KVP voor de werking van het geheel was. Zij schermde op politiek niveau het hele systeem af en was in hoge mate verantwoordelijk voor de verdeling van de financiële middelen.

• Het jeugdwerk

Wat echter ook almaar verder ging, was de modernisering. De penetratie van de moderniteit zorgde in katholieke kring voor talrijke meningsverschillen en conflicten. Deze worden fraai geïllustreerd in het jeugdwerk.

De gangbare praktijk van het jeugdwerk in katholieke kring bestond in vormen van jeugdzorg, zoals het zogenoemde patronaatswerk. Dit werd gekenmerkt door een sterke clericale leiding, veel zedelijk-godsdienstige vorming, massaliteit en beslotenheid binnen het parochiële patronaatsgebouw. De idealen van de Duitse 'Wandervögel' en het Engelse 'scouting' gingen echter niet aan de Nederlandse katholieke jongeren voorbij. Ook onder hen leefde afkeer van de toenmalige burgerlijke cultuur met haar overmaat aan intellectualisme, victoriaanse preutsheid, en gezagsverhoudingen.

De Graalbeweging is hiervan een sprekend voorbeeld. Deze beweging was in de jaren dertig een jeugdorganisatie voor leerplichtvrije meisjes uit de lagere milieus in het bisdom Haarlem, die zich, onder bescherming van de bisschop zelf, richtte op de bevordering van lichamelijke expressie in de vorm van dans en spel, op sociaal en cultureel werk en vorming. Natuurlijk was bij dit alles het godsdienstig element sterk aanwezig, maar evenmin viel over het hoofd te zien dat de zelfstandigheid en onafhankelijkheid van de betrokken meisjes krachtig werd bevorderd. Bij veel geestelijken wekte de Graalbeweging dan ook weerstand. Tekenend zijn de woorden van een oud-Graallid, dat, gevraagd naar een slechte herinnering uit die tijd, antwoordde: '*Zij durfden niet in te gaan tegen de wil van Mgr. Aengenent om aan de Graal in hun parochies hulp en bijstand te geven, maar vonden het maar zozo om met vrouwen aan de tafel te gaan zitten om parochiële activiteiten te bepraten. Het was vooral een bittere pil als dan bleek dat die dames soms heel goed geïnformeerd waren en hun woordje konden doen, terwijl ze vroeger alleen maar ja en amen hadden kunnen zeggen*'.¹⁴

Het was dan ook het verzet van diezelfde parochiële geestelijkheid, die, mogelijk zelfs met steun vanuit Rome, het vroegtijdig einde van deze meisjesbeweging veroorzaakte. Naar de overheersende, conservatieve mening hadden arbeiders immers de mééste geestelijke leiding nodig en mocht er geen enkel risico gelopen worden dat de gezins- en moederschapsideologie door zelfstandige meningsvorming zou worden ondergraven.

Hoe aantrekkelijk de Graalbeweging was, bleek wel uit de snelle groei, want tussen 1929 en 1935 kreeg zij meer dan 11.000 leden. Iets dergelijks kan men zien bij de katholieke verkennerij, die tussen 1931 en 1935 een sprong van 1600 naar 6900 leden maakte. In dit geval was er, in de loop van de jaren twintig, van wantrouwen en verzet van het

hele episcopaat sprake geweest. Het systeem van de betrekkelijk zelfstandig opererende patrouille, de trek naar buiten en vooral het kamperen in de vrije natuur stonden haaks op de overgeleverde tradities van het patroonaatswerk. Pas in 1930 zwichte het episcopaat en gaf het toestemming tot de vorming van een RK Verkennerij.

Vergelijkbare ontwikkelingen zijn op andere terreinen aanwijsbaar, zodat we kunnen vaststellen dat binnen de katholieke subcultuur voortgaande verzuiling niet identiek was met blokvorming en versterking van de uniformiteit. Moderne normen en waarden penetreerden er met gemak en werden, in aangepaste vorm en soms omgeven met veel godsdienstig-verbaal geweld, geassimileerd. Wellicht is dit één van de meest kenmerkende trekken van de ontwikkeling van het katholicisme in de jaren twintig en dertig.

Staat en Maatschappij

Het katholieke denken over staat en maatschappij is voor een belangrijk deel terug te voeren op de pausen Leo XIII en Pius XI. Hun opvattingen werden uiteraard sterk beïnvloed door de verschillende ontwikkelingen in staat en samenleving waarmee zij werden geconfronteerd.

Leo, die aan het eind van de negentiende eeuw regeerde, had nog te maken met de liberale nachtwakersstaat, die de sociale kwestie liet voortbestaan en medeverantwoordelijk was voor de opkomst van het socialisme, dat ook op de katholieke arbeiders sterke

aantrekkingskracht uitoefende. Tegen die achtergrond ging bij het verschijnen van *Rerum Novarum* (1891) de aandacht vooral naar twee dingen uit: de erkenning van het recht op zelfstandige arbeidersorganisaties, en het pauselijk pleidooi voor staatsinterventie teneinde de ergste noden van de arbeiders te lenigen. Weliswaar betrof het hier interventie van beperkte omvang, maar het principe als zodanig was erkend. Het gevolg was dat katholieke politici en arbeidersorganisaties veel krachtiger dan voorheen op staatsingrijpen durfden aan te dringen.

Pius XI, wiens bewind ongeveer met het interbellum samenviel, werd daarentegen geconfronteerd met de toegenomen macht van staten die de kerk beslist niet goedgezind waren, zoals het fascistische Italië en het bolsjewistische Rusland, en met sterke nationaal-socialistische en communistische bewegingen in weer andere landen. Tegen die achtergrond is het pleidooi van *Quadragesimo Anno* (1931) te zien om de rol van de staat terug te dringen, overigens zonder dat daarmee de beperkte staatsinterventie van *Rerum Novarum* in gevaar kwam.

Deze tweede, anti-etatistische oriëntatie van de katholieke doctrine kwam in de eerste plaats tot uitdrukking in het zgn. subsidia-riteitsbeginsel. Ik citeer uit een Nederlandse vertaling van 1931: '(...)eveneens datgene, wat de individuen op eigen initiatief en door eigen energie kunnen tot stand brengen, hun niet ontnomen en niet in handen eener gemeenschap mag gesteld worden, zoo is 't ook een onrechtvaardigheid en tevens een ernstig nadeel, ja een verstoring van de goede orde, dat-

gene wat door kleine lichamen van ondergeschikten rang kan verricht en verschaft worden, over te dragen op grootere van hoogere orde.'

En ten tweede werkte de encycliek enkele grondtrekken van een corporatieve orde uit, waarin maatschappelijke organen van samenwerkende werkgevers en werknemers taken van publiek belang op zich zouden nemen.

De katholieke doctrine kent dus voor wat betreft de verhouding staat-maatschappij twee tegengestelde oriëntaties. De interventionistische lijn, die de politiek-maatschappelijke orde als zodanig intact liet, kreeg gestalte in bij voorbeeld de wetgeving van Aalberse, in de medewerking van katholieke politici aan steunmaatregelen ten behoeve van de landbouw in de crisistijd, en na 1945 in de industrialisatiepolitiek en de opbouw van de verzorgingsstaat.

Anderzijds was een meer fundamentele hervorming van de sociaal-economische verhoudingen in antikapitalistische geest in de jaren 1920-1950 onder katholieken eveneens een herkenbaar streven.

• Katholiek antikapitalisme

In de ontwikkeling van deze hervorming zijn drie fasen te onderscheiden.

Tussen 1919 en 1921 heeft er - op privaatrechtelijke basis, omdat er nog geen wettelijk aanknopingspunt was - een experimenteel RK Bedrijfsradenstelsel bestaan. Katholieke werkgevers en werknemers werkten er broederlijk in samen als demonstratie van een gemeenschappelijk katholiek streven het kapitalisme door iets beters te vervangen. Veraart was de grote bezieler en leider achter de hele onderneming; al voor 1914 had hij bij het verwerkelijken van een landelijke cao voor de grafische industrie de nodige ervaring opgedaan. Even leek het experiment een succes te worden - er kwamen 64 bedrijfsraden van de grond - maar al in de loop van 1920 ging het bouwsel scheuren vertonen. Toen het revolutiegevaar bleek mee te vallen, liep de inzet van de werkgevers snel terug, en bovendien werden ze afgestoten door het radicalisme van Veraart, die de raden vergaande economische bevoegdheden wilde verlenen.

De tweede fase beslaat de jaren dertig. Er werd toen in Nederland een welhaast oeverloos orderingsdebat gevoerd, waarin de katholieken een wel heel prominente rol speelden. De debatten toonden hun diepe verdeeldheid. De voor de hand liggende tegenstellingen van de moderne kapitalistische samenleving deden zich ook onder hen

Katholieke verkenners en Jonge Wachters in 1935 met hun bisschop Mgr. Aengenent van Haarlem.

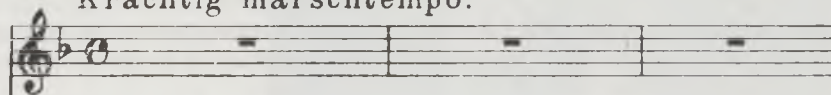
Roomsch Strijdlied.

Tekst van
Chr. Mertz. Pr.

Muziek van
Theo van der Bijl.

Krachtig marschtempo.

De trommels slaan,
de vaandels gaan,
't is tijd om op te rukken!
Voor God en goed
en 't eigen bloed,
Wie slaaf is moge bukken!

Refrein:

Wij zijn de christenkerels,
Wij willen eerlijk brood,
Wij weten van geen wijken,
Wij vreezen rood noch dood!

Om kind en vrouw
in gouden trouw
zal onze vuist zich sluiten!
Heer Christus' kruis
in 't Roomsche huis,
En Lucifer er buiten!

Refrein

Staat op! Vooruit
voor Christus' bruid,
voor Wilhelmina's krone!
Gebed en moed
ons winnen doet,
Wij stutten d'oude tronen!

Refrein

gevoelig gelden en zetten de op godsdienst
gebaseerde eenheid zwaar onder druk.

De katholieke vakbeweging was op fundamentele verandering uit. Zij liet, onder meer in een met veel elan gevoerde mobiliseringsbeweging, de Actie Naar de Nieuwe Gemeenschap, een hartstochtelijke aanklacht tegen het kapitalisme horen en eiste grondige hervormingen in corporatieve zin. Steun kreeg zij van sommige moraaltheologen, economen en politici. Onder deze laatsten was Romme de bekendste.

Hun tegenstanders vonden de hervormers onder de oudere, gematigde RKSP-ers, die uiteraard de pauselijke principes wel onderschreven, maar niet al te veel haast hadden en eerst maar eens wilden afwachten wat zich wellicht (en wellicht ook niet) in de samenleving zou roeren. Dat was inderdaad niet al te veel. De Bedrijfsradenwet-Verschuur uit 1933 leidde tot 1940 tot niet meer dan in totaal eenentwintig raden.

In de derde fase, na 1945, keerden de doelen uit de jaren dertig gewoon terug. Samen met de socialisten brachten de katholieken toen in 1950 de Wet op de Publiekrechtelijke Bedrijfsorganisatie tot stand. De Bruyn, voormalig aanvoerder van de katholieke arbeiders, werd kort nadien zelfs minister voor de PBO. Met de grootste terughoudendheid mocht hij proberen het bedrijfsleven voor de vorming van 'schappen', zoals de samenwerkingsorganen in deze wet heetten, te interesseren.

Dit laatste is een mislukking geworden. De resultaten van het katholieke ordeningsstreven zijn alles bijeen wel heel minimaal ge-

bleven. De verklaring ligt onder meer in de weigerachtigheid van de werkgevers, die meestal alleen maar uit opportuniteitsoverwegingen en dan zo nog min mogelijk hebben meegewerkt. Verder ontbrak het aan voldoende politieke wil, want eigenlijk liepen alleen de katholieken warm voor een corporatief systeem. De protestanten gingen het allemaal veel te ver, en de socialisten bleven toch meer van overheidsinitiatieven verwachten. Toch denk ik dat een derde factor voor de mislukking doorslaggevend is geweest: het succes van de moderniteit, in dit geval een voortgaande ontwikkeling van het kapitalisme met gunstige sociale gevolgen voor grotere groepen mensen. Het is opvallend, dat de corporatieve idealen en experimenten een hausse beleefden in tijden waarin er reden was aan het liberalisme en kapitalisme te twijfelen. Hoewel Nederland buiten de Eerste Wereldoorlog was gebleven, gold deze omvangrijkste slachting aller tijden ook bij ons als symbool voor de crisis van de burgerlijke beschaving. Bovendien raakte de economie al snel na 1918 in een depressie. Na een korte opleving werd het land in de jaren dertig in de ernstigste economische crisis sinds tijden gestort. De chaos van 1945, 'het jaar nul', en de moeizame fase van puinruimen en langzaam herstel erna, leidden al evenmin tot identificatie en verzoening met het kapitalisme. Maar zodra dit zich herstelde, verbleekte de aantrekkingskracht van het katholieke alternatief.

Dit gold voor de jaren twintig, maar werd in de jaren vijftig en zestig nog veel duidelijker. Toen de loonrondes elkaar in hoog tempo opvolgden, en auto, tv en ijskast binnen bijna ieders bereik kwamen, verdween de behoefte aan een fundamentele reorganisatie van de kapitalistische samenleving, die blijkbaar in staat was al dat goeds ter beschikking te stellen. De boze herinnering aan de jaren dertig vervloog onder die omstandigheden dan ook binnen de kortste keren.

• De CAO

Moeten we hieruit nu concluderen, dat de katholieken geen zelfstandige bijdrage hebben geleverd aan de vormgeving van het sociaal-economisch leven in Nederland? Zo'n conclusie gaat te ver. Ongetwijfeld heeft het katholieke alternatief het afgelegd tegen de liberale en kapitalistische moderniteit, maar het heeft zeker bijgedragen aan het tot stand komen van de overlegstructuur van het sociaal-economisch leven, die grotendeels in de decennia na de Eerste Wereldoorlog gestalte kreeg. Het ideaal hierbij was de wens om werkgevers, werknemers en overheid rond de tafel te krijgen teneinde de klassente-

kleio

nummer 4/92
pagina's 6 en 7

genstellingen te matigen, en door onderhandelingen oplossingen te vinden voor de vraagstukken van lonen en arbeidsvoorwaarden. Dit streven is zichtbaar in wetten als de Arbeidsgeschillenwet en in organen als de Hoge Raad van Arbeid en de uit de PBO-wet van 1950 afkomstige Sociaal Economische Raad (SER).

Het opvallendste teken van de confessionele invloed in dit opzicht is echter het succes van de collectieve arbeidsovereenkomst, in de ogen van de confessionele vakbonden 'de wapenstilstand in de klassenstrijd'. De cao werd zuiver privaatrechtelijk al voor 1914 gepraktiseerd in onder andere de grafische industrie, maar kreeg pas in het interbellum een stevige wettelijke basis. Via de wet van 1927 kon de minister een cao bindend verklaren voor een hele onderneming (ook dus voor de werknemers die geen vakbondslid waren), waarna via de wet van 1937 datzelfde bereikt kon worden voor een hele bedrijfstak.

Een ander aspect van de confessionele invloed is het geringe aantal stakingen dat in ons land plaatsvond. Het jaarlijkse aantal stakingen daalde van 380 (1,7 miljoen verloren werkdagen) gemiddeld in de jaren 1919-1924, tot 130 in de jaren 1933-1939 (163.000 verloren werkdagen), en, via een opleving in de jaren veertig, tot 79 in 1950 (162.000 verloren werkdagen).

Nu hangen de fluctuaties in de stakingsfrequentie met een groot aantal factoren samen - voor de jaren dertig bijvoorbeeld met de verlamme werking van de economische crisis - maar in Nederland speelt ook zeker de cultureel-mentale factor een rol van betekenis. De confessionele leiders zochten de harmonie en stonden negatief tegenover het stakingsmiddel. Tekenend in dit verband is ook dat in ons land het stakingsrecht nooit wettelijk is erkend en vastgelegd. Of een staking rechtmatig was, moest de rechter steeds op basis van jurisprudentie vaststellen. Dit alles heeft het zelfvertrouwen van de bonden bepaald geen goed gedaan en in feite aan hun strijdvaardigheid het nodige afgedaan.

De conclusie moet dus luiden dat de katholieken hun principiële alternatief niet hebben kunnen doorzetten, maar dat zij in de ontwikkeling van het overleg-karakter van de Nederlandse samenleving niettemin een eigen bijdrage hebben geleverd. Toch schuilt hier een historiografisch addertje onder het gras. Want het is bekend genoeg, dat de traditie van tolerantie en gematigdheid, van het sluiten van compromissen, van het 'schikken en plooiën' een trek van onze Nederlandse geschiedenis *tout court* is. En die trek dateert

uit een tijd dat in ieder geval de katholieken geen enkele invloed op staat en samenleving uitoefenden!

Zou het dus misschien zo zijn, dat de confessionele overlegstructuur niet meer dan een modaliteit is van een veel ouder patroon, en dat de confessionelen dragers zijn geworden van oude, vaderlandse tradities?

Gezin en seksualiteit

In katholieke kring werden terzake van het gezin heel expliciete opvattingen gehuldigd. Het gezin was de basiscel van de samenleving, waar geen hogere instelling zich mee mocht bemoeien, tenzij om zijn positie te verstevigen. In de woorden van *Rerum Novarum*: '*Ziedaar dan het huisgezin, de huiselijke maatschappij, die, hoe klein dan ook, toch een maatschappij is in den vollen zin van het woord en zelfs voorafgaat aan elk staatsverband; en daarom moet zij ook een aantal eigen rechten en plichten hebben, geheel en al onafhankelijk van den staat.*'

En midden in het tijdvak van het interbellum wijdde Pius XI een hele encycliek aan dat gezin, *Casti Connubii*, waarin het christelijke huwelijk werd verdedigd tegen allerlei moderns.

Voor de Nederlandse katholieken als minder-

heid in de protestantse natie, was behalve de band met de traditie, ook steeds de getalsmatige versterking van de minderheid van belang, die het resultaat van de gezinscultus zou zijn.

Ook hier is weinig twijfel mogelijk over de vraag wat er in de jaren waar we over spreken, met het gezin en met de katholieke houding aan de hand was. Enerzijds treft men onder Nederlandse katholieken talrijke initiatieven aan om de band tussen huwelijk, seksualiteit en voortplanting te redden en te verstevigen. Anderzijds zet de moderniteit zich ook hier onweerstaanbaar door.

Voor het eerste aspect valt te wijzen op het katholieke aandeel in de herziening van de zedelijkheidswetgeving van 1911 (met strengere bepalingen over homoseksualiteit, pornografie, de verspreiding van anticonceptiva enzovoort), op het gebrek aan succes van de eugenetische beweging in Nederland, op de pogingen om de positie van de vrouw in het openbaar en staatkundig leven terug te dringen, en op de financiële steun die aan het gezin gegeven werd via wettelijke maatregelen als de kinderbijslag.

Interessanter is in dit verband het tweede aspect, het doorzetten van de moderniteit. Men zou erover kunnen uitweiden aan de hand van de echtscheidingsproblematiek. Het lijkt immers geen twijfel dat de praktijk van 'de

MANNENADEL EN VROUWENEER

ORGAAN VAN DE VEREENIGING
VOOR EER EN DEUGD
AFD. MANNEN EN VROUWEN

DOOR EENIGE PATERS REDEMPTORISTEN

19e JAARGANG
1929—1930

N.V. DE R.K. BOEK-CENTRALE - KEIZERSGR. 26-64 - AMSTERDAM

grote leugen', waarbij een van de gehuwden ten overstaan van de rechter overspel beken- de om zodoende echtscheiding te kunnen verkrijgen, decennialang door velen is ge- doogd als sluipweg waarlangs het onvermij- delijke, moderne verschijnsel van de echt- scheiding zich ook in de Nederlandse samen- leving heeft kunnen voordoen.

• 'Katholieke' geboortebeperking

Als fraai voorbeeld van een katholieke aan- passingspoging die uiteindelijk onder de druk van de moderniteit bezweek, kan ook de kwestie van de periodieke onthouding gel- den. De katholieke doctrine was en is op dit punt volstrekt duidelijk: onder geen beding mag de band tussen seksualiteit en voortplan- ting worden geslaakt. Sexueel genot en ero- tiek waren geen waarden op zichzelf, hoogstens werden ze door de moraal-theolo- gen aangemerkt als prettig bij-effect of als beloning van Godswege voor de ellende die het grootbrengen van een grote kinderschaar nu eenmaal met zich meebrengt.

Maar het bloed kroop ook hier waar het niet gaan kon. Onderzoekers stellen vast dat in de loop van de negentiende eeuw de aloude praktijk van de coïtus interruptus hand over hand toenam, en dat dat tegen het eind van de eeuw ook het geval was met het gebruik van de moderne neo-malthusiaanse midde- len, vooral het condoom. Dit geldt voor Nederland vermoedelijk zogoed als voor an- dere landen. De vraag is nu, hoe de katholie- ken zich tegenover die ongeoorloofde mo- derne middelen opstelden.

De kwestie van de periodieke onthouding (p.o.) levert hier de meest tekenende reactie. P.o. was de toepassing van enkele biologische inzichten uit de jaren twintig: het zou moge- lijk zijn met vrij grote zekerheid de onvrucht- bare periodes in de vrouwelijke cyclus vast te

stellen, zodat seksuele omgang tijdens die pe- riodes niet tot zwangerschap zou leiden. Precies hierin school het moeilijke punt. Sneed p.o. de band tussen seksualiteit en voort- planting door of niet?

In Nederland neigden de meeste theologen tot restrictieve interpretaties en hielden de methode slechts in uitzonderingsgevallen voor geoorloofd. Op basis van de gegevens uit moraaltheologische hoek zou onze con- clusie niet bepaald opwindend zijn.

Maar gelukkig beschikken we over de mooie dissertatie van Hanneke Westhoff, *Natuurlijk geboortenregelen*, gebaseerd op de persoon- lijke archieven, onder andere de correspon- dentie, van de Brabantse huisarts Smulders.⁵ Daaruit blijkt dat p.o. in de jaren dertig in dat goed Roomse, Brabantse land door katholie- ke echtparen druk werd toegepast en dat de houding van de gemiddelde parochiegeeste- lijke - mannen van de praktijk - een stuk per- missiever was dan die van de geleerde mo- raaltheologen. Er is echter nog een tweede observatie mogelijk. Precies zoals de corpo- ratisten hun ideaal uitdrukkelijk als een ka- tholiek alternatief voor het moderne kapita- lisme presenteerden, zo deden de betrokken huisartsen en parochiegeestelijken dat met de p.o.-doctrine. Zij presenteerden de p.o. als een bij uitstek katholiek alternatief tegenover de verwerpelijke moderne middelen. Op die manier zou de identiteit van de katholieke bevolkingsgroep en de onderlinge band wor- den verstevigd. P.o. als een alternatief voor de moderniteit zou zo een bijdrage zijn aan de katholieke eenheid en aan het versterken van kerk en godsdienst.

Dit leidt tot een derde waarneming. Want uit allerlei cijfermateriaal blijkt juist, dat in de loop van de decennia de coïtus interruptus en de p.o. plaats maakten voor de moderne mid- delen zelf. Het ligt voor de hand te veron- derstellen dat de p.o.-praktijk een doorgangs- fase is geweest naar volledige aanpassing aan de moderniteit, aan het gebruik van neomal- thusiaanse middelen. Het doel is immers steeds hetzelfde: regulering van het kindertal.

Hoe dit laatste ook zij, over de vraag of de moderne middelen het uiteindelijk van de katholieke aanpassingsstrategie gewonnen hebben kan geen twijfel bestaan.

Besluit

Ik wil tot slot van dit artikel wijzen op de visie die de laatste jaren is ontwikkeld door enkele Leuvense sociologen en historici. Volgens hen leefde het katholicisme vanaf de zestiende eeuw op onder invloed van de uit-

daging van de reformatie. Die katholisering (ook wel katholiek offensief of katholiek réveil genoemd) zette zich in de vroeg-moderne tijd steeds sterker door en bereikte in de negentiende eeuw, toen de kerk met de gevolgen van de Franse en industriële revoluties werd geconfronteerd, een hoogtepunt. De verzuiling was een volgende fase van hetzelfde proces. De moderniteit ging zulke omvangrijke groepen gelovigen bereiken, zo men wil: aantasten, dat positieve alternatieven nodig waren om de plaats van kerk en christendom te garanderen. Van deze hele ontwikkeling van moderne 'challenge' en katholieke 'response' vormt naar hun mening het interbellum het hoogtepunt. Nooit is zoveel moeite gedaan om op alle fronten de katholieke identiteit uit te werken, de katholieke organisatorisch samen te vatten, alternatieven voor alle denkbare (en ondenkbare) problemen naar voren te brengen, als juist in die jaren.

Het meest tekenend vinden zij wat dat betreft Pius' XI encycliek over het Koningschap van Christus en de opdracht die daarin aan katholieken werd gegeven: "omnia instaurare in Christo", alles vernieuwen in Christus - maar dan ook alles. Zo zijn, volgens deze voorstelling van zaken, secularisatie en modernisering enerzijds - en katholiek réveil, verzuiling, mobilisering en het versterken en

uitbreiden van de eigen identiteit anderzijds, twee zijden van dezelfde medaille.

Op één punt maak ik bij deze visie echter enig voorbehoud. De Leuvense geleerden stellen het katholicisme voor als een sociale beweging. Tot op zekere hoogte lijkt me dat wel juist, onder andere voor wat betreft de organisatorische en ideologische kenmerken. Wat voor een sociale beweging echter eveneens tekenend is: de blokvorming, de eenheid, het gemeenschappelijk optrekken naar het doel, lijkt me, althans voor wat het Nederlandse katholicisme betreft, tezeer met allerlei gegevens in strijd.

Een typologie van houdingen zou als volgt geconstrueerd kunnen worden. Eerst en vooral bestond tijdens het interbellum het Rijke Roomse Leven, een wat zelfgenoegzame houding waaruit vooral tevredenheid met verworven resultaten bleek. Maar er bestond ook, als men wil: rechts daarvan, een radicaal-conservatisme dat op verdergaande initiatieven in de richting van verzuiling en radicalisering uit was, terwijl ter linkerzijde allerlei aanpassingsvarianten aan de moderniteit voorkwamen. Niet onvermeld mogen dan nog die katholieken blijven, die in niet-katholieke organisaties thuis waren of anderszins tot de katholieke subcultuur afstand bewaarden. Wanneer ons bijvoorbeeld steeds wordt

voorgehouden dat tijdens het interbellum 80 tot 85% van de katholieken op de RKSP stemde, betekent dat tegelijk dat 15 tot 20% op andere partijen heeft gestemd. Een niet onaardige minderheid. En hoeveel katholieken, tenslotte, hebben in de loop van de jaren de pijp aan Maarten gegeven?

Ik wil besluiten met een citaat van een Utrechts kerkhistoricus, die onlangs schreef over de christelijke middeleeuwen als een mythe, in het leven geroepen door veronturste negentiende-eeuwers die dat ideale tijdperk aan hun moderniserende tijdgenoten ten voorbeeld wilden stellen.⁶ In meer algemene zin schrijft deze mediaevist aan het einde van zijn artikel: *'Pas door het kerstenings-offensief van de negentiende eeuw heeft de deelname van de gelovigen aan het leven van de kerk een hoogte bereikt die wij wel zijn gaan beschouwen als normaal, maar die in de geschiedenis van de kerk in feite zeer uitzonderlijk is geweest. Er is daarom veel voor te zeggen de huidige ontkerstening - of secularisatie - eerder te beschouwen als terugkeer naar een normaal patroon van kerkelijk leven dan als spectaculaire ontmanteling van het christendom in Europa.'*

Wil er in de toekomst van onze cultuur nog sprake zijn van enige rol van betekenis voor het christendom, dan zullen we de konsekwenties van dit inzicht goed tot ons moeten laten doordringen.

Noten

1. P. Luykx heeft al eerder in een artikel de reactie van de Nederlandse confessionelen vanaf het eind van de negentiende eeuw geanalyseerd; zie daarvoor 'Die Niederländischen Konfessionellen und das Verhältnis zwischen Staat und Gesellschaft im 20. Jahrhundert', in: J.P.Nautz en J.F.Blaasing (red), *Staatliche Intervention und gesellschaftliche Freiheit. Staat und Gesellschaft in den Niederlanden und Deutschland im 20. Jahrhundert* (Melsungen 1987) 73-96. Zie voor verschillende aspecten van dit artikel de bijdragen in een recente bundel: P. Luykx en H. Righart (red), *Van de pastorie naar het torentje. Een eeuw confessionele politiek* ('s-Gravenhage 1991).
2. J. Billiet (red), *Tussen bescherming en verovering. Sociologen en historici over zuilvorming* (Leuven 1988).
3. J.A.A. van Doorn, 'De verzorgingsmaatschappij in de praktijk', in: J.A.A. van Doorn en C.J.M. Schuyt (red), *De stagnerende verzorgingsstaat* (Meppel/Amsterdam 1978) 17-46. Citaat p.29.
4. H. van Oostrum, 'Kleurig, kwiek en katholiek'. Het verhaal van de Graal. Bijlage *Vrij Nederland*, 28 augustus 1982, 18.
5. Baarn 1986.
6. P. Raedts, 'De christelijke middeleeuwen als mythe', in: *Tijdschrift voor Theologie* 30 (1990), p.146-158, citaat p. 157-158.

De man van twee miljoen

Jan van Oudheusden en Wim Rongen

Hoeveel Nederlandse auteurs kunnen mét Hans Ulrich zeggen dat zij na vijftien jaar schrijverschap al twee miljoen exemplaren van hun boeken verkocht hebben? Zijn uitgever rekende zelfs uit dat al zo'n vijf miljoen leerlingen met de boeken van Ulrich gewerkt hebben. Auteur of medeauteur van gerenommeerde methoden als *Kijk op de Tijd*, *Gamma-geschiedenis*, *Geschiedenis van gisteren* en sinds enkele jaren *Andere Tijden*; hoofdredacteur van het tijdschrift *Reflector* (oplage: 30.000); geschiedenisdocent aan het Stedelijk Gymnasium in Leiden: Hans Ulrich (1939) is in het wereldje van het geschiedenisonderwijs in Nederland geen onbekende.

Kleio kreeg lucht van het feit dat Ulrich de magische grens van twee miljoen had overschreden en toog naar Amsterdam, naar het redaktielokaal van *Reflector*, voor een gesprek met een gedreven, innemende geschiedenisdocent.

'Ik zou willen dat ze in ieder geval van ons vak gaan houden.'

Hans Ulrich wil wel even iets rechtzetten over die twee miljoen. *'Malmberg heeft me wel een leuk feestje bereid. Maar ten eerste heb ik ze nooit alléén gemaakt; altijd met anderen! De eer komt ook aan anderen toe. Ten tweede: twee miljoen is wel prachtig, maar daar zijn ook alle werkboeken bij opgeteld. Als het nou twee miljoen keer Geschiedenis van Gisteren was, zou je me nu waarschijnlijk ergens op de Bermuda's kunnen aantreffen'*.

Een schoolboekschrijver van beroep?

Kleio: Om te beginnen, de 'Meneer Cactus-vraag': Hoe word je eigenlijk schrijver van schoolboeken?

Ulrich: Toeval of niet: Ik ben in 1962 begonnen als journalist, tijdens mijn studie. Toen ik in 1967 geschiedenisleraar werd, zat dat journalistieke me toch nog dicht op mijn hielen. Ik heb me altijd veel geïnteresseerd voor de krant en het nieuws. In 1970 werd ik bestuurslid van de VGN, een jaar of zes lang. In 1976 hebben we, om het image van ons vak te verstevigen, de journalist Piet Hagen gevraagd een brochure te schrijven, *Afrekenen met 1600*. Het geld dat daarvoor nodig was kregen we van uitgevers. Een daarvan was

Malmberg. Die zocht net naar auteursnamen voor nieuwe geschiedenismethodes. Die brochure was mijn klus, dus ik was zo vrij mijn eigen naam ook op het lijstje te zetten. Toen maakten we ons eerste katerntje over de Koude Oorlog. Daarna rolde het maar voort: we hadden succes, alles was heel leuk en spannend, als in een jongensboek.

Inmiddels had ik allang de journalistiek verruild voor het onderwijs. Dat waren tijden! Je kon elke baan krijgen die je maar wilde. Ze kwamen je bij wijze van spreken met een taxi halen. Eerst in Middelburg. In 1970 verhuisde ik naar de randstad, naar Leiden, omdat ik toen nog wilde promoveren. Ik heb daar nu nog veertien uren geschiedenis aan het Stedelijk Gymnasium.

Kleio: Hoe moet ik me de samenwerking in een team van schoolboek-schrijvers voorstellen?

Ulrich: In het begin gaat dat van: vriendjes onder elkaar. Maar dat kan spaak lopen. Later ga je een team veel meer opbouwen op basis van wat je denkt nodig te hebben: dus je trekt een didacticus aan, iemand uit het LBO, iemand die goed is in het zoeken van illustraties. De laatste jaren wil ik graag mensen uit de universitaire wereld erbij hebben. Zo iemand als Henk Wesseling: die verwetenschappelijking die de laatste tijd naar voren komt, proberen wij ook naar voren te halen.

Het belangrijkste criterium is of je het met elkaar kunt vinden. Je moet namelijk veel kritiek kunnen accepteren als teamlid. Prullenbakken vol concepten en kopij zijn er bij mij thuis doorheenegaan. Dat moet kunnen, anders wordt het produkt niet goed genoeg.

Malmberg wou bijvoorbeeld na *Kijk op de Tijd* een nieuwe methode. Ze vroegen me om ideeën. Met een concept ben ik naar een aantal vakhistorici gegaan met de vraag: vind je dat jouw periode er in mijn concept adequaat uit kan komen, voor leerlingen? Toen dat wel leek te gaan lukken, heb ik vragenlijsten opgestuurd naar die historici: als ik bijvoorbeeld iets over de man-vrouw-verhouding in het oude Egypte wil weten kan ik het beter vragen aan iemand als de Egyptoloog Hans Schneider, dan dat ik me een bult ga

Kleio

nummer 4/92
pagina's 10 en 11

lezen. Toen kreeg ik hele lijsten met antwoorden. Op basis daarvan heb ik de hoofdstukken voor deel 1 van *Andere Tijden* zelf geschreven. Met die kopij ben ik weer naar de ander toegegaan. Het moest wel eens over. Totdat hij zei: dit kun je rustig afdrucken.

Vanaf deel twee kwamen Henk Wesseling, die toen mee ging doen, en ik er meestal zelf wel uit, soms met enige hulp. We schreven een hoofdstuk op basis van zelfgemaakte en zelfbeantwoorde vragenlijsten en dat bespraken we met elkaar.

Kleio: Jij was wel de eindredacteur?

Ulrich: Ja. Uiteindelijk zette ik het zaakje in elkaar. Voor het werkmateriaal werd het werk gedaan door Hans Bulthuis en Theo Broersen. Over de opzet daarvan is ook weer eindeloos gepraat. Daarvoor ben ik de eindverantwoordelijke. Ik ben, zeg maar, vliegende kiep. Je ziet het er soms niet aan af, maar over zo'n methode is nagedacht! En nog denk je soms: hebben we daar en daar nou zoveel tijd aan besteed? Dan bevalt het toch weer niet helemaal! Of een leerling komt op me af - gisteren nog - en zegt: er staan toch rare dingen in dat boek van U!, en wijst me met zijn vingertje op tegenstrijdigheden.

Hart voor het vak en relativiseringsvermogen

Kleio: Wat vind je dat de jeugd uit jouw boeken moet leren, wat is het doel dat je voor ogen hebt?

Ulrich: Boeken moet je schrijven voor leer-

lingen en niet voor leraren. En wat vind ik van geschiedenis belangrijk voor jonge mensen?

Ik zou willen dat ze in ieder geval van het vak gaan houden. Omdat ik denk dat kinderen van twaalf, dertien, veertien er toch nog niet veel van kunnen begrijpen. Geschiedenis is eigenlijk te moeilijk. Maar ze hebben wel een grote ontvankelijkheid voor het vak. Geschiedenis kan naar mijn idee een van de populairste vakken zijn op school. Dan moet je ze eerst veroveren. Eerst hart voor het vak bijbrengen. Zó, dat ze er meer van willen weten, dingen op zichzelf gaan betrekken. Dan heb je al veel bereikt.

Ik vind ook wel dat zakelijke kennis nodig is, hoor. Al die nadruk op 'vaardigheden', die - ongeacht de inhoud - zo belangrijk zouden zijn, vind ik onzin. Inhoudelijk moet het vak wat voorstellen. Er moet tevens een attitude rond het vak zijn die de leerling nieuwsgierig maakt, het liefst voor het leven lang.

Kleio: Probeer je de kinderen bewust met je werkboeken aan de gang te zetten?

Ulrich: Natuurlijk, je moet ze toch vaardigheden laten oefenen. We leven niet meer in de tijd dat je je de blaren op je tong moet kletsen. Hoewel ik vind dat je als leraar geschiedenis lekker moet kunnen vertellen. Dat lesonderdeel maakt het vak aantrekkelijk. Bij mij werkt het nog steeds als ik zeg: 'als je je kop niet houdt vertel ik geen verhaal!', dat er dan leerlingen zijn die sissen: 'hou je kop!'. Maar goed, we werken toch allemaal wel met bronnenmateriaal: invullen, vergelijken en zo. Ik vind daarnaast dat we een zekere twijfel moeten aankweken. Relativeringsvermogen. Dat je moeilijk waardeoordelen kunt hebben over mensen in andere tijden.

Voor sommigen is het een openbaring als je zegt: 'in de ogen van mensen over honderd jaar zijn wij zelf heel raar bezig geweest, besef je dat wel!' Of omgekeerd: Plaats mensen uit de negentiende eeuw eens over naar onze tijd, die zouden toch zeggen: 'Jullie zijn dolgelukkig, de wereld lijkt wel een paradijs voor je', en waarom zijn wij dan niet gelukkig?

Kleio: Is kunst en cultuur bijbrengen ook een van je doelstellingen?

Ulrich: Absoluut. In elk hoofdstuk van *Andere Tijden* kom je wel een blokje kunst tegen, al zouden we dat nu wel weer anders hebben gedaan. Op den duur ben ik kunst belangrijker gaan vinden dan vroeger. Ik zou het nog meer tot een integraal onderdeel willen verheffen.

De achtergrondgedachte van onze opzet was dat ik het onderdeel in oudere methodes zo hap-snap vond: Bij de Grieken had je kunst, maar in de zestiende eeuw nooit: die was voor de Hervorming en de Ontdekkingen. In de zeventiende eeuw ineens weer wel, achttiende eeuw niet enzovoort. Dus namen we het onderdeel van het begin af op. Maar zoals bij alles wat schematisch in elkaar zit, wrikt het ook wel weer eens.

Kleio: Is het stramien in het algemeen niet te streng, zoals je je hebt laten leiden door de *Annales*-driedeling structuur-conjunctuur-evenement? En elk hoofdstuk dezelfde paragrafen?

Ulrich: Ja, daar hebben wel mee geworsteld. Soms hebben we ook wat ermee gesmokkeld, de Tweede Wereldoorlog bijvoorbeeld was niet in dat keurslijf te persen. Aan de andere kant vond ik het soms ook wel makkelijker en origineler dan verwacht. Door consequente hantering per onderdeel komen er zo nu en dan van die leuke aspecten naar voren. Bijvoorbeeld: het element twijfel bij het onderdeel godsdienst.

Het stramien is net weer even anders dan in andere methodes, dat moet toch ook, anders verkoopt het niet, haha!

Kleio: Een methode moet dus om de zoveel jaar worden vervangen?

Ulrich: De basisvorming kwam eraan, en we wilden wel vooraan staan. Bovendien zijn de gebruikersgroepen nog wel groot, maar omdat alle scholen een boekenfonds hebben loopt de verkoop van bestaande methodes na verloop van tijd terug. De cyclus is niet zo lang, of je moet een heel specifiek, uniek schoolboek hebben, met daardoor een vaste groep gebruikers. Neem *Sprekend Verleden*. Maar kijk eens hoeveel methodes er verdwenen zijn!

Kleio-redacteur Wim Rongen en Hans Ulrich.

'Kinderen van twaalf, dertien, veertien kunnen er toch nog niet veel van begrijpen. Geschiedenis is eigenlijk te moeilijk.'

De invloed van een methode

Kleio: Heb je het idee dat je die vijf miljoen lezers echt hebt kunnen beïnvloeden? Lopen hele schoolgeneraties nu met jouw beeld van de geschiedenis rond?

Ulrich: Stel je voor dat ik nou ja zeg! Nee, net zoveel als door elk ander schoolboek, namelijk een heel klein stukje. Want leerlingen worden toch in de eerste plaats door de leraar beïnvloed! Als jij een goede leraar bent met een rotboek, zullen de leerlingen later toch zeggen: we hadden zulke lessen. Met een hartstikke fijn boek, maar een slechte leraar, zeggen ze niet eens meer dat ze het boek nog wél leuk vonden.

Kleio: Jouw bewuste opzet beïnvloedt toch wel? Docenten houden zich namelijk meestal aan het stramen van het boek.

Ulrich: (bescheiden:) Ja, iets daarvan blijft er wel wat hangen, maar hier past relativering.

Kleio: Kun je in die 15 jaar veranderingen aangeven in het schrijven van leerboeken?

Ulrich: Werkboeken zijn veel belangrijker geworden, die zijn niet meer weg te denken. Ook andersoortiger, veelzijdiger materiaal. Daarnaast hebben de boeken gewonnen aan uiterlijke aantrekkelijkheid en ze zijn veel meer geschreven naar het kind toe.

Kleio: Ben je niet bang dat de vertellende leraar in tijdnood komt met al dat invullen, grafiekjes maken en zo?

Ulrich: Ik reken mezelf tot dat type en ik vind dat ik nog altijd heel behoorlijk aan mijn trekken kom. Veel opdrachten kunnen zelfstandig worden gedaan.

tussen een boek van de hand van Ulrich en dat van andere auteurs wil Ulrich het antwoord schuldig blijven. 'Op een gegeven moment ga je gewoon aan de slag. Een slager die leverworst maakt moet wel eens andere soorten proeven, maar dat kan hij niet de hele dag blijven doen. Je moet zeggen: als mijn klanten deze worst lekker vinden zal het wel goed zijn.'

Tenslotte

We stellen nog wat vragen over de inhoud van *Reflector*. Is er een trendbreuk?

Hans Ulrich schuift ongemakkelijk in zijn stoel. Malmberg zocht naar een nieuwe formule om een verloren marktsegment te heroveren, legt hij uit. Populairder worden. Geen verlengstuk van het schoolboek. Meer artikelen voor jonge mensen.

We krijgen niet de indruk dat de hoofdredacteur met deze nieuwe aankleding geheel gelukkig is. Het meest tevreden is hij over de laatste nummers, die de uitgever juist weer wat erg 'zwaar' vond. 'Hans wil teveel vlees aan de botten', zeiden ze in Den Bosch. De hele redactie wil dat trouwens.

We zijn benieuwd naar de verdere ontwikkeling van *Reflector*.

Na dit intermezzo stellen we nog de obligate vraag over de basisvorming. Wat hangt ons geschiedenisdocenten boven het hoofd?

Ulrich: Ik vind dat er teveel koudwatervrees voor de basisvorming bestaat. Als je een beetje door die didactische gebakken lucht heen kijkt met al die prachtige formuleringen, en je vertaalt het naar wat er eigenlijk staat, dan denk ik: dat doen we als leraren toch eigenlijk al een hele tijd? Zonder de eindtermen en kerndoelen die we nu naast onze tekstverwerker hadden liggen zou ons boek, denk ik, niet wezenlijk anders zijn geworden. Zo opzienbarend en veranderend is het allemaal niet. Van rectoren hoor ik dat op veel scholen het vak geschiedenis niet of nauwelijks hoeft in te leveren in de tabellen.

Met deze optimistische constatering nemen we afscheid.

kleio

nummer 4/92
pagina's 12 en 13

Op onze vraag wat nu het onderscheid is

De witte god

Joris Linssen en Philip van de Poel

In dit dubbel-artikel over de Azteekse mythe van de terugkeer van de witte god geeft Philip van de Poel informatie over de godsdienst van de Azteken en de plaats van Quetzalcoatl, de latere witte god, daarin. En vervolgens gaat Joris Linssen in op de ins en outs van de mythe (of de Spaanse taktiek?).

Wortels

Philip van de Poel

Ondanks een duidelijke herwaardering van het Indiaanse standpunt ten aanzien van de ontdekking van Amerika, kunnen er ook in het Columbusjaar nog legio Eurocentrische standpunten gehoord worden. Uitspraken als zouden de Indianen de eerste blanken als 'goden' gezien hebben, behoren tot de meest hardnekkige gemeenplaatsen uit deze categorie. Dit artikel vormt dan ook een poging de wortels van de mythe van de 'blanke god' te traceren en deze op haar historische merites te beoordelen.

In het jaar 7-Konijn, 1486 volgens de Gregoriaanse kalender, besteede de jonge Ahuítzotl de Azteekse troon. Wat betreft zijn grenzeloze ambitie deed deze Azteekse vorst nauwelijks onder voor de toen nog weinig bekende Genoëse koopman Christoffel Columbus, die in deze jaren de Europese hoven afstruinde om fondsen te werven voor zijn, naar later zou blijken illusoire streven via de west naar India te varen. De opname van Mexico in de 'mainstream' van de Europese geschiedenis zou echter pas onder Ahuítzotl's opvolger Motecuhzoma ge-

stalte krijgen. In de decennia voor de conquista kon de geschiedenis van Mexico zich nog geheel volgens haar eigen interne dynamiek ontwikkelen.

Het is opmerkelijk dat het Azteekse rijk, of Anáhuac, juist in deze periode haar grootste bloei beleefde. Een groot deel hiervan kan worden toegeschreven aan het optreden van de Spartaanse krijger-koning Ahuítzotl, die het netwerk van tribuutplichtige steden tot aan de grens met Guatemala wist uit te breiden. Desalniettemin was het Azteekse rijk onder zijn leiding een allesbehalve coherent geheel.

Bloed voor de goden

Het is goed mogelijk dat Ahuítzotl de divergerende krachten die er in zijn skeletvormige rijk werkzaam waren trachtte te neutraliseren door een bewuste institutionalisering van de religie. In 1487 bijvoorbeeld werd de bouw van de Grote Tempel voltooid, bij welke gelegenheid de grootste offerplechtigheden plaatsvonden die Tenochtitlán ooit gekend had. Volgens de Spaanse kroniekschrijver Diego de Dúran werden tijdens de inwijdingsfestiviteiten 80.400 mensen geofferd, waarvan een deel door Ahuítzotl en zijn belangrijkste gasten eigenhandig gedood werd.

Vol huiver beschrijft Dúran hoe 'toen zij van hun satanische arbeid moe werden, deze overdroegen aan de priesters'.

Dúrans relaas lijkt echter gebukt te gaan onder het euvel van getalsinflatie ten aanzien van massale gebeurtenissen, waarmee hij overigens geheel in de lijn staat van zijn oudere, Europese collega-kroniekschrijvers. Een aantal van Dúrans tijdgenoten was het volstrekt oneens met zijn statistieken: Bartolomé de las Casas bijvoorbeeld houdt het op niet meer dan honderd slachtoffers per jaar.

Dit doet overigens niets af aan het feit dat de Azteken mensen offerden. Toch zijn zij zeker niet de 'uitvinders' van het mensenoffer. Nieuw was hoogstens het obsessieve karakter dat het mensenoffer bij hen aannam, volgens sommige auteurs het gevolg van schijnbaar bemoedigende resultaten van deze praktijken bij het bezweren van een grote hongersnood in de jaren van 1450 tot 1455.

Hoezeer alle aspecten van het maatschappelijk leven doordrenkt waren van de noodzaak tot offering, blijkt wel uit het gebed dat de vroedvrouw tot een pasgeborene richtte: *'Weet dat je ware thuis niet hier is, waar je bent geboren...jouw thuisland is het slagveld, het is je taak om de zon bloed te geven om te drinken en de aarde te voeden met het bloed van je vijanden'*.

Het Tijdperk van de Vijfde Zon

Hoe luguber dit alles in westerse oren ook moge klinken, toch geeft de praktijk van het mensenoffer een goed inzicht in de Azteekse kijk op de kosmos en de plaats van de mens hierin.

Aan de creatie van de Vijfde Zon ging volgens de overlevering een periode van duisternis vooraf. Hieraan kwam een einde toen de goden zich, naar voorbeeld van de kleine, sy-

Quetzalcoatl, de god die verdwenen was en ooit zou weerkeren.

Strijders van de Azteken

filistische god, en masse op een door de laatste ontstoken brandstapel wierpen. Om hen voor hun generositeit te danken bezat de mens maar één gift die gelijkwaardig was aan de opoffering die de goden zich getroost hadden om de zon weer tot leven te wekken, namelijk het menselijk leven zelf. Wanneer de mens zou verzuimen zijn kosmische schuld in te lossen, moest dit onherroepelijk leiden tot de ondergang van de Vijfde Zon.

De Azteken waren, aangewezen door hun stamgod Huitzilopochtli, de hoeders van de Vijfde Zon, waaruit zich hun preoccupatie met oorlog en offering laat verklaren.

Mensenoffer verricht door Motecuhzoma I
(uit de 'Atlas', de verzameling tekeningen bij de tekst van Duran).

Poëzie en psyche

Deze apocalyptische, cyclische geschiedopvatting roept het beeld op dat de Azteekse mens een defaitistische kijk op de wereld om zich heen had. Dit beeld lijkt bevestigd te worden door het volgende dichtfragment, waarin de Azteekse natie zich richt tot haar krijgers: *'De dood die onze zonen/ Gedoemd zijn te sterven/ Is niet het gevolg van schuld, diefstal of bedrog/ ...Zij sterven voor de eer en glorie/ Van Huitzilopochtli, onze heer en gebieder'*.

Deze grimmige ondertoon van wat wij westerlingen zouden aanduiden als fatalisme, kon op individueel niveau veranderen in een meer poëtische visie op de machteloosheid van de mens ten aanzien van de goddelijke lotsbeschikking. De legendarische dichter-koning Nezahualcōyotl geeft hier een prachtig voorbeeld van: *'Slechts een moment wandelen wij bedwelmd/ Naast U, aan Uw zijde, Schenker van Leven/ Alleen op aarde worden wij gekend/ Niets zal er op achterblijven/ ...Alles gaat naar het huis van de dood'*.

Deze weinig opbeurende constateringën aangaande het menselijk tekort zijn door latere auteurs vaak zo geïnterpreteerd als ware de Azteekse psyche doortrokken van een soort collectieve levensmoedheid. Zo opgevat zat de Azteekse maatschappij als het ware te wachten op het moment 'verlost' te worden. Een vast ingrediënt in deze kijk op de nadagen van het Azteekse rijk is de mythe van de

kleio

nummer 4/92
pagina's 14 en 15

blanke god, die zich zeker op populair niveau, nog altijd mag verheugen in een grote aanhang. In de latere geschiedschrijving is het met name de Azteekse god Quetzalcóatl geweest die met deze blanke god werd geïdentificeerd.

Quetzalcóatl

Binnen het Azteekse pantheon neemt Quetzalcóatl door zijn sterk antropomorfe trekken een bijzondere plaats in. Het is aanmerkelijk dat Quetzalcóatl gemodelleerd is naar een historische koning uit de tijd van de Tolteekse hegemonie, die door zijn vijanden van de troon werd gestoten en enige tijd in ballingschap in Cholula verbleef. Zijn omzwervingen voerden hem uiteindelijk naar de Golf van Mexico, vanwaar hij volgens de door Bernardo de Sahagún opgetekende legende, oostwaarts vertrok, met de mededeling op zekere dag te zullen terugkeren om opnieuw zijn heerschappij over Mexico te vestigen.

In een andere versie, verwoordt door Sahagún's 18e eeuwse collega Juan de Torquemada, stak de god-koning zichzelf in brand, om vervolgens uit zijn as te herrijzen en als de planeet Venus aan het firmament terug te keren. Deze versie van Quetzalcóatl's apotheose wordt onderschreven in de *Annales de Cuauhtitlán*. In deze annalen is ook een hoogst opmerkelijke beschrijving van Quetzalcóatl terug te vinden, waarin de god getooid gaat met een baard van veren, een mogelijke indicatie dat dit attribuut niet tot zijn oorspronkelijke aangezichtskenmerken behoorde.

Profeet of Prometheus?

Door deze uiteenlopende informatie blijft Quetzalcóatl een enigmatische figuur. Te meer daar verhalen over zijn daden vaak vervat zijn in een complexe, mythologische terminologie. Zo is er een anekdote over Quetzalcóatl's strijd met zijn vijanden, waarin deze worden opgevoerd als diverse aspecten van de god van nacht en duisternis, Tezcatlipoca. Deze weet Quetzalcóatl dronken te voeren, waarna hij tot zonde vervalt door omgang te hebben met zijn zuster. Eenmaal uit zijn roes ontwaakt, wordt Quetzalcóatl door schuld overmand en besluit verder als boetedeling door het leven te gaan. Wat opvalt is het bijbelse karakter van deze vertelling. Toch is hier geen sprake van bewuste geschiedsvervalsing. Bedacht dient te worden dat de priesters die deze mythen optekenden vanuit hun katholieke referentie-

kader onbewust zochten naar aanknopingspunten in de materie die hen onder ogen kwam. Inderdaad zijn er in de Quetzalcóatl-sage een aantal elementen die de in de christelijke traditie geschoolde chroniqueur niet onbekend in de oren moeten hebben geklonken, maar dit is slechts een kant van de medaille. Er bestaat een fragment uit de Quetzalcóatl-sage dat een heel ander licht werpt op zijn rol en betekenis binnen de Azteekse mythologie. Hierin wordt verhaald hoe Quetzalcóatl als een Indiaanse Prometheus maïs van de goden stal en dit aan de mens schonk, hem hiermee verheffend uit zijn staat van dierlijke onwetendheid. Waarschijnlijk speelde dit aspect van de Quetzalcóatl-cultus een veel prominentere rol dan dat van zijn voorspelde terugkeer van overzee.

óatl-cultus een veel prominentere rol dan dat van zijn voorspelde terugkeer van overzee.

Dat de Azteken de komst van de Spanjaarden op de een of andere wijze associeerden met de vervulling van deze profetie is niet onaannemelijk, maar tal van elementen uit de mythe van de witte god berusten op een naar christelijk voorbeeld gemodelleerde herinterpretatie van de geschiedenis.

Als zodanig is het idee van de terugkeer van de blanke god eerder te beschouwen als een fabel van de Spaanse koloniale geschiedschrijving, dan als een mythe van de oorspronkelijke inwoners van Amerika.

Quetzalcóatl en La Malinche, tussen mythe en tactiek

Joris Linssen

Bijna vijf eeuwen na de Verovering zijn de Mexicanisten er nog steeds niet over uit in hoeverre de mythe van de witte god legitiem is, hoewel de nadruk tegenwoordig eerder ligt op de kwestie of Cortés al dan niet voor een god werd aangezien, dan op de huidskleur van een eventuele 'verlosser'.

Door middel van passages uit codices, handboeken en een interview met de Nederlandse autoriteit op het gebied van de Azteken, prof.dr. van Zantwijk, wordt hieronder een beeld gegeven van de historiografische problemen rond de mythe van de witte god.

Cortés en Marina.

Octavio Paz gaat in zijn beroemde essaybundel *Het labirint der eenzaamheid* op zoek naar de kern van de eenzame ziel van de Mexicaan en komt uit bij de reddeloosheid van de veroverde Azteken. 'De komst van de Spanjaarden werd door Motecuhzoma -alt-hans in het begin- niet zozeer als een gevaar van buiten af gezien dan wel als het inwendige einde van een kosmisch tijdperk en het begin van een ander. De goden gaan omdat hun tijd is verstreken; maar een andere tijd keert terug en daarmee andere goden, een ander tijdperk... Nooit heeft een volk zich zo in de steek gelaten gevoeld als de Azteken toen ze de waarschuwingen, de voorspellingen en tekenen kregen die hun val aankondigden'.

De boze voortekenen waar Paz het over heeft, zijn opgetekend in diverse codices en kronieken uit de 16e en 17e eeuw. Deze vormen de basis van veel theorieën waarin er van uitgegaan wordt dat de Azteken in een apocalyptisch tijdsgewricht leefden, waardoor

Moteczulzoma en zijn edelen wenen wanneer zij horen over de magische krachten van de Spanjaarden. (Uit Sahagun's 'Historia de las Casas de Nueva Espana'.)

zij de binnenvallende Spanjaarden als verlossende goden zouden hebben beschouwd. Hierdoor zou Cortés' verovering aanzienlijk zijn vergemakkelijkt.

Die verovering ging gepaard met een groot-scheepse vernietiging van de Azteekse beschaving, die overigens geen letterschrift kende, maar een rebusachtig beeldschrift. Toen Spaanse priesters een begin gingen maken met een reconstructie van de Azteekse cultuur en geschiedenis deden zij dit door zich de Azteekse taal, het Náhuatl eigen te maken. Hun verhalen werden geschreven op grond van veelal verloren gegane en wellicht verkeerd geïnterpreteerde beeldschriften of op grond van mondelinge informatie, die door inheemsen verstrekt werd.

De bekendste schrijvers zijn Fray Bernardino de Sahagún en Fray Diego de Durán. De priesters werkten duidelijk vanuit een christelijke invalshoek, met een monotheïstisch, normatief referentiekader. De Spanjaarden begrepen de Azteken vaak niet of verkeerd. Veel bronnen zijn verward en tegenstrijdig. De moeilijkheden bij het bestuderen van de voor-Spaanse Azteekse geschiedenis met behulp van Spaanse bronnen zijn dus evident.

Van Zantwijk legt in ons gesprek ook de nadruk op het bronnenprobleem. De verklaringen in de diverse codices en latere historische werken zijn hienininterpretatie, waarschuwt hij. Het achteraf, met de wetenschap van de verovering in het achterhoofd, constateren van een apocalyptische tijd, met bizarre voor-tekens en zelfs profetieën over blanke goden, zweemt al snel naar anachronismen. Het volgende citaat uit de Codex van Florence van Sahagún kan als voorbeeld dienen voor het onbegrip van de katholieke pries-

ters. Over Azteekse liefdesliedjes schrijft hij: *'De duivel bedient zich hier op aarde van een dicht woud vol valkuilen... Dit zijn de liedjes die hij ten dienste van zichzelf heeft ingefluisterd... De consequentie is dat ze alles wat hij kiest zingen, oorlog of vrede, heil aan de duivel en verachting van Christus...'*

Als men bedenkt dat de Azteken het normatieve onderscheid tussen Goed en Kwaad niet kenden, begrijpt men hoe ver de belevingswereld van Sahagún en die van de Azteken uit elkaar lagen.

Van Quetzalcóatl naar blanke god

Naast de tekortkomingen in de bronnen door onbegrip en verchristelijking, was er sprake van een zekere waarheidsinflatie, doordat schrijvers elkaar - vaak onnauwkeurig - gingen aanhalen. Sommige verhalen gingen zelfs een eigen leven leiden. Volgens de Mexicanist Nigel Davies is zo ook de mythe van de witte god ontstaan, *'een zuivere uitvinding uit de tijd van na de verovering'*.

In zijn handboek *De Azteken* reconstrueert hij het volgende: *'Pater Motolinía, die tussen 1530 en 1546 schreef, vertelt van een god die Quetzalcóatl heette, die uit Tula kwam en op een dag zou terugkeren. Pater Mendieta, die aan het eind van de eeuw schreef, herhaalt het zelfde verhaal maar vermeldt het gegarandeerd onjuiste detail dat Quetzalcóatl een blanke en bebaarde godheid was. Alva Ixtlilxóchitl, die nog later schreef...voegt er als specialiteit aan toe dat hij in het jaar 1 riet zou terugkeren. Door zulke overleveringen kreeg de legende van de terugkeer van Quetzalcóatl*

kleio

nummer 4/92
pagina's 16 en 17

later kennelijk zijn inhoud en werd tenslotte een gemeenplaats welke door de ene commentator na de andere herhaald werd.'

Doet Davies de mythe van de witte god of van de terugkeer van Quetzalcóatl af als een verzinsel van na de Conquista, van Zantwijk gelooft wel degelijk in het feit dat Cortés inspeelde op de verwachte terugkeer van deze god. De professor is momenteel bezig met een boek, dat zeer toepasselijk 'De oorlog tegen de goden; de Azteekse kijk op de verovering' zal gaan heten. Er lijkt hier sprake van een revival van de mythe van de witte god, maar de vork zit anders in de steel. Van Zantwijk noemt de in populair-wetenschappelijke kring gangbare theorieën over blonde goden namelijk larekoek. Volgens hem is de snelle verovering te danken aan de intelligente taktiek van Cortés, die hem deels ingegeven zou zijn door zijn indiaanse tolk en maitresse Malinche.

La Malinche, of Marina zoals de Spanjaarden haar noemden, was als klein meisje door haar ouders verkocht aan Azteekse kooplieden. Dit feit had haar vervuld met wrok jegens haar eigen volk en de Azteken. Zij nam wraak door Cortés met (ver)raad en daad bij te staan. Deze liet zich bij de verovering van Mexico vooral leiden door haar raadgevingen.

La Malinche onderkende de grote invloed van occulte voorstellingen en kwade omina op de besluitvorming en perceptie van de Azteken. Volgens van Zantwijk vertelde zij Cortés te landen op de feestdag van Quetzalcóatl (en niet tijdens de onzekere periode tussen oud en nieuwjaar, zoals het verhaal meestal gaat), om zodoende in te spelen op de Quetzalcóatl-legende. Van meet af aan werd er door Cortés dus ingespeeld op de mythe van de terugkerende god.

Malinches wraakzucht was zo groot dat zij Cortés overhaalde om de priesterstad Cholula met de grond gelijk te maken. De massamoord op de Cholulteken was van groot belang volgens zowel Davies als van Zantwijk. Cholula was namelijk het religieuze centrum van de Quetzalcóatl-verering. Davies draagt de aanslag op met name de Quetzalcóatl-priesters aan als bewijs tegen de stelling dat de Azteken Cortés met Quetzalcóatl associeerden. 'Het was duidelijk dat een god niet zichzelf kon verwerpen'.

Als we van Zantwijk moeten geloven is dit een typisch staaltje ethnocentrisch denken van Davies. Van Zantwijk ziet in de massamoord juist een bevestiging van de Quetzalcóatl-strategie van Cortés en La Malinche.

Het bloedbad in Cholula.

De slachting werd volgens hem door de Azteken uitgelegd als een groots mensenoffer aan de nieuwe machtige uit de Quetzalcóatl-dynastie: Hernán Cortés.

Van Zantwijk geeft verder aan dat Cortés probeerde het imago van goddelijke onsterfelijkheid van de Spanjaarden te behouden door de slachtoffers aan Spaanse kant te verdonkeremanen. Verder wijst hij op de tijdstippen waarop Cortés zijn aanvallen op Tenochtitlán (Mexico-Stad) inzette: Beide aanvallen vielen in de periode eind juni-begin juli (van 1520 en 1521). In die tijd van het jaar is in Mexico de planeet Venus, die geassocieerd werd met Quetzalcóatl, niet te zien. Dat de aanvallen juist toen vielen versterkte het vreeswekkende beeld dat Cortés banden had met Quetzalcóatl.

We kunnen van Zantwijks theorie omschrijven als een variant van de mythe van de witte god. Hij relateert echter het belang van de huidskleur en de baard, twee thema's uit de klassieke witte-godmythe. Hij acht de daden van Cortés belangrijker dan de eventuele uiterlijke overeenkomsten tussen Quetzalcóatl en Cortés. Van Zantwijk gaat er vanuit dat Cortés van meet af aan inspeelde op de mystieke perceptie van de Azteken. Dat zou betekenen dat Cortés zich, met hulp van La Malinche, duidelijk beter kon inleven in de Azteekse belevingswereld dan veel van zijn tijdgenoten, de schrijvers van codices en menig latere Mexicanist.

De schepping van de Mexicanen

Van Zantwijks visie op de Verovering komt nogal personalistisch over. Hij legt immers veel nadruk op de intelligentie van Cortés en de geslepenheid van La Malinche. Behalve een verdienstelijk Mexicanist lijkt hij ook een echte Mexicaan geworden te zijn. De preoccupatie met de rol van La Malinche zien we namelijk ook bij veel Mexicanen, voor wie het verraad van deze Indiaanse nog steeds een trauma vormt.

Octavio Paz zegt hierover: 'Het symbool van de overgave is doña Malinche. Weliswaar geeft zij zich vrijwillig aan de Veroveraar, maar deze laat haar in de steek zodra ze niet meer nuttig voor hem is. Doña Marina is de figuur geworden die de indianen vertegenwoordigt die zich hebben laten fascineren, overweldigen of verleiden door de Spanjaarden.'

Witte god of niet, Cortés schiep samen met Malinche een volk: dat van de Mexicanen.

De helft van de onderdanen

Mies Monster

Op 25 maart 1957 ondertekenden zes Europese landen het Verdrag tot oprichting van de Europese Economische Gemeenschap. Meer dan een 'idee' was het destijds niet voor de gewone burger.

Vijfendertig jaar later is het aantal aangesloten landen verdubbeld en weet iedere Nederlandse burger, zeker na het Nederlandse voorzitterschap in 1991 en de 'top' in Maastricht in december van dat jaar, meer dan ooit dat hij ook Europeaan is.

Wat de EG nu precies voor haar onderdanen betekent is echter niet zo duidelijk. Laat staan de vraag of er voor vrouwen enig voordeel is verbonden aan het EG-lidmaatschap.

De vraag wat de EG in de afgelopen 35 jaren voor vrouwen heeft betekend is niet alleen een vraag naar wat de Gemeenschap *wilde* doen maar ook een vraag naar wat zij *kon* doen. Benadrukt moet namelijk worden dat in EG-verband politieke wil alleen niet voldoende is. De EG functioneert op basis van het Verdrag uit 1957. Dit Verdrag is de juridische grondslag van de Gemeenschap en misschien nog het best aan te duiden als de 'grondwet' van de Gemeenschap, al wordt er nooit zo over gesproken. In het Verdrag wordt vrij nauwkeurig omschreven wat de doelstellingen zijn van de Gemeenschap, welke organen ter realisering van die doelstelling dienen te bestaan en langs welke lijnen die organen moeten werken.¹

De achterliggende doelstelling van de EG was ideëel: het blijvend bevorderen van de wereldvrede. Het bereiken van dat doel is door de opstellers van het Verdrag echter geheel economisch gedacht. Het doel is economische vooruitgang en het voorgeschreven beleid is gebaseerd op economische wetmatigheden. Waar in economische theorieën vrouwen geen apart aandachtsveld plegen te vormen - en zeker toentertijd niet - mag het niet verbazen dat in het Verdrag geen expliciete bepalingen voor vrouwen voorkomen.² Zelfs kan worden gesteld dat dat niet nodig is omdat vooruitgang van de economie vanzelf ook aan vrouwen ten goede komt. Toch lag - en ligt - hier de eerste grote beperking voor een 'vrouwenbeleid' binnen de EG. Er is

geen verdragsregel die daarvoor een grondslag legt. De organen, of 'instellingen' in EG-terminologie, met als belangrijkste de Commissie, het Parlement en de Raad, kunnen slechts opereren binnen de grenzen van de door het Verdrag afgepaalde doelstellingen, structuren, middelen, taken en bevoegdheden.

De tweede grote beperking betreft uiteraard de politieke wil. Die is afhankelijk van de politieke prioriteiten en het economisch tij. Voor zover er sprake was van een vrouwenbeleid waren er zodoende hoogtepunten en dieptepunten. Omstandigheden van buitenaf hebben overigens vaak een belangrijke stimulans gevormd. In dit verband moeten met

name worden genoemd het decennium van de vrouw en drie grote conferenties in dat kader (Mexico 1975, Kopenhagen 1980 en Nairobi 1985). Ook diverse door de Raad, de Commissie of de Parlementaire Commissies belegde congressen, conferenties of vergaderingen leidden meermalen tot hernieuwde inspanningen. Bij dergelijke gelegenheden kan

kleio

nummer 4/92
pagina's 18 en 19

buiten de formele kaders en structuren van het Verdrag worden getreden, er is iets meer speelruimte. Aan aldaar uitgesproken intentieverklaringen of beloftes pleegt binnen de formele kaders te worden herinnerd.

De geschiedenis van het vrouwenbeleid binnen de EG is met dat al de gecombineerde en parallel lopende historie van de pogingen zich aan de genoemde beperkingen te ontworstelen via het zoeken naar een juridische grondslag, institutionalisering binnen de formele kaders, positieve actie en vooral veel lobbyisme.

Eerste aanzet

De eerste aanzet voor een vrouwenbeleid berustte op een van de sub-doelstellingen: *'verbetering van de levensstandaard van de bevolking van de gemeenschap'*. Bij deze doelstelling is impliciet uitgegaan van een bevolking die leeft van inkomen uit arbeid, als zelfstandige of als werknemer. Verbetering van de levensstandaard betekent in die optiek, naast aandacht voor de mogelijkheden van zelfstandigen, verbetering van de positie van werknemers. Een zes-tal bepalingen van het Verdrag, onder de noemer van 'sociale politiek', 'sociale bepalingen' of 'sociaal beleid', gaan in op de positie van werknemers. Zij hebben betrekking op werkgelegenheid, arbeidsrecht en arbeidsvoorwaarden, beroepsopleiding en voortgezette vorming, sociale zekerheid, bescherming tegen arbeidsongevallen en beroepsziekten en arbeidshygiëne. Voor zover vrouwen werknemers zijn, zijn deze bepalingen ook van belang voor vrouwen.

Een van die zes artikelen, het beroemde artikel 119, bepaalt bovendien al van oudsher dat iedere lidstaat 'het beginsel van gelijke beloning voor mannelijke en vrouwelijke werknemers voor gelijke arbeid' moet verzekeren. Ook hier gaat het om een zuiver economische bepaling, opgenomen op verzoek van Frankrijk dat vreesde voor concurrentievervalsing als het andere landen was toegestaan vrouwen lager te belonen.³ Niettemin zou het als een 'vrouwenbepaling' kunnen worden gezien. De betekenis was echter lange tijd beperkt. Onder gelijke arbeid dient te worden verstaan identieke arbeid, hetgeen maar weinig voorkomt. Maar zelfs in deze vorm leidde de bepaling jarenlang een slapend bestaan. Pas aan het begin van de jaren zeventig kwam daarin enige verandering, mede dank zij de gunstige economische situatie en de tweede feministische golf.

Allereerst werd in 1974 door de Raad een 'sociaal actieprogramma' goedgekeurd. Het ging niet om een programma exclusief voor vrouwen, maar voor werknemers in het algemeen, het was een nadere concretisering van de sociale bepalingen. De bereidheid werd echter uitgesproken acties te ondernemen om de gelijkheid van mannen en vrouwen te verwezenlijken met betrekking tot alle aspecten van de sociale bepalingen. In feite werd door het sociaal actieprogramma het recht op gelijk loon van artikel 119 verbreed tot recht op gelijke behandeling op het hele terrein van de arbeid.

Het sociaal actieprogramma en de aanloop naar het decennium van de vrouw leidden al snel tot de drie zogenaamde gelijke behandelingsrichtlijnen: de richtlijn gelijk loon voor arbeid van gelijke waarde uit 1975, de richtlijn betreffende de gelijke behandeling van mannen en vrouwen bij het arbeidsproces uit 1976 en de richtlijn gelijke behandeling van mannen en vrouwen in de sociale zekerheid uit 1978.

Een gevolg hiervan was tevens institutionalisering van het vrouwenbeleid binnen de Commissie. De Commissie, het dagelijks bestuur van de EG, is de initiatiefneemster voor wetgeving bij uitstek. Zij moet de te nemen besluiten voorbereiden en als ontwerpen aan het Parlement en de Raad voorleggen.

Daarnaast dient zij toe te zien op naleving van de wetgeving, zij mag zelfs in gebreke blijvende lidstaten voor de Europese rechter brengen. In verband met deze laatste taak werd, om het toezicht op de naleving van de gelijke-behandelingsrichtlijnen te bevorderen, bij de Commissie in 1976 een ambtelijk bureau ingesteld waar emancipatie wordt behandeld: het 'Bureau voor de problematiek van de vrouw in het arbeidsproces'.⁴

Zo was de eerste stap gezet voor de inbedding van een vrouwenbeleid binnen de Commissie.

Vrouwenbeleid in het Parlement

Een impuls voor institutionalisering van een vrouwenbeleid binnen het Parlement vormden de eerste rechtstreekse verkiezingen voor deze instelling in 1980. In de daaraan voorafgaande campagne werden, om de gunsten van het vrouwelijke electoraat te winnen, door bijna alle politieke partijen toezeggingen gedaan om de achtergestelde positie van vrouwen te verbeteren.

De eerste voorzitter van dit Parlement

nieuwe stijl was een vrouw, Simone Veil. Wellicht heeft deze omstandigheid er toe bijgedragen dat al in oktober van datzelfde jaar door het Parlement een ad-hoc commissie werd ingesteld met de opdracht een parlementair debat over de positie van de vrouw in de EG voor te bereiden. Hierbij werd de Commissie ten nauwste betrokken, een samenwerking die ook nadien is voortgezet bij alle vrouwenonderwerpen.

Het debat, dat in februari 1981 plaatsvond,⁵ werd afgesloten met een resolutie die een aantal resultaten tot gevolg had. Ten eerste werd een nieuwe parlementaire ad-hoc commissie ingesteld die onderzoek moest doen naar de positie van de vrouw in Europa. Ten tweede werden de meest haalbare onderdelen van de resolutie verwerkt in het actieprogramma 'Gelijke Kansen' 1982-1985. Dit programma behelst een samenhangend vrouwenbeleid en geeft de punten aan waar actie dient te worden ondernomen. Een derde resultaat was de installatie van een 'raadgevend comité voor gelijke kansen' bij de Commissie,⁶ hetgeen de institutionalisering binnen de Commissie verder verankerde.

Het eindrapport van de ad-hoc onderzoekscommissie en de parlementaire bespreking daarvan in 1984 leidde vervolgens weer tot het vervangen van de parlementaire ad-hoc commissies door een vaste parlementaire 'Commissie voor de Rechten van de vrouw', zodat ook binnen het Parlement sinds die tijd het vrouwenbeleid structureel is ingebed.

Het is evenwel algemeen bekend, en in toenemende mate een onderwerp van zorg, dat de bevoegdheden van het Parlement niet groot zijn. Nochtans zijn de Raad en de Commissie verplicht het Parlement over bepaalde onderwerpen advies te vragen, terwijl het ook op eigen initiatief adviezen kan uitbrengen of anderszins activiteiten kan ontplooiën of stimuleren. Daarin schuilt dan ook het belang van de parlementaire betrokkenheid bij het onderwerp vrouwen en van een vaste parlementaire Commissie voor de rechten van de vrouw. Een belangrijk deel van de voorbereiding van de Parlementaire Vergaderingen vindt juist plaats in die parlementaire Commissies.⁷

In ieder geval resulteerde het elan uit het begin van de jaren tachtig in nog twee gelijke-behandelingsrichtlijnen in 1986, één betreffende gelijke behandeling van mannen en vrouwen in de bovenwettelijke sociale zekerheid, (ook wel: de pensioenrichtlijn) en één betreffende de gelijke behandeling van zelfstandig werkzame mannen en vrouwen (ook wel: de boerinnenrichtlijn).⁸

Blijdschap na de ondertekening van het EEG-verdrag, Rome 1957.

De Raad

De inspanningen van Commissie en Parlement baten niet als de Raad, van de genoemde instellingen de meest politieke, zijn goedkeuring aan de voorstellen onthoudt.

De Raad is de wetgever van de Europese Gemeenschap. Hij neemt de besluiten, zij het in het algemeen slechts op voorstel van de Commissie en na advies van het Parlement. Naast de vijf hiervoor genoemde gelijke-behandelingsrichtlijnen heeft de Commissie nog een aantal ontwerp-richtlijnen, die van groot belang zijn voor vrouwen, aan de Raad voorgelegd. Bijvoorbeeld betreffende ouderschapsverlof, de bewijslastverdeling in gelijke-behandelingsprocedures, de voltooiing van de gelijke behandeling en vrijwillige deeltijdarbeid. Zij zijn door de Raad nooit goedgekeurd. Hoewel dit niet in alle gevallen nodig is streeft de Raad naar eenparigheid van stemmen. Die kon over deze onderwerpen niet worden bereikt, met name niet na de toetreding van Engeland, een land dat bijna mordicus tegen is bij ingrijpen van buitenaf - of bovenaf - in de arbeidsverhoudingen in eigen land.

De twee gelijke behandelingsrichtlijnen uit 1986 bereikten bovendien de eindstreep slechts nadat zij door de Raad waren afgezwakt. Na 1986 zijn tenslotte alleen nog het tweede (1985-1990) en derde (1991-1995) actieprogramma voor Gelijke Kansen en een 'Aanbeveling' betreffende positieve actie door de Raad gekomen. Noch programma's,

noch aanbevelingen verplichten evenwel tot enige activiteit.

Het is evident dat de politieke wil van Commissie en Parlement tot het voeren van een vrouwenbeleid niet doorslaggevend zijn.

Europese eenwording

Na 1986 taande de politieke belangstelling op alle fronten. Ieders energie ging uit naar de voorbereiding van Europa 1992 en de daartoe op te stellen Europese Akte. Niettemin werd van vele zijden gevreesd dat het Europa van 1992 alleen maar interessant zou zijn voor het economisch verkeer en dat de sociale belangen van de werknemers definitief zouden worden verwaarloosd. Door diverse belangenbehartigers werd een discussie opgestart over de 'sociale dimensie' van Europa, en daarmee impliciet over het beleid ten aanzien van vrouwen. Het resultaat verscheen in 1989 in de vorm van een *Gemeenschapshandvest voor de sociale grondrechten*, een soort intentieverklaring die door alle lidstaten, met uitzondering van - alweer - Engeland, werd ondersteund.⁹ Het Handvest knoopte aan bij de sociale bepalingen, benadrukte opnieuw de gelijke behandeling van mannen en vrouwen en stelde zelfs dat maatregelen moeten worden ontwikkeld waardoor mannen en vrouwen hun beroeps- en gezinstaken met elkaar kunnen verenigen. Ter uitvoering van het Handvest werden door de Commissie in een actieprogramma een groot aantal concrete maatregelen in de vorm van richtlijnen voorgesteld.

Het accorderen van dit actieprogramma door de Raad was één van de cruciale onderhandelingspunten op de top in Maastricht in december 1991. Onder het Nederlands voorzitterschap is het compromis uitgewerkt waarbij Engeland vooralsnog het sociaal beleid van de EG niet hoeft te volgen. Hoeveel kritiek daarop ook mogelijk is, het betekent wel dat de EG met hernieuwde energie aan de slag kan met de verdere invulling van het sociaal beleid. Eén resultaat werd al vlak na de top behaald. Op 19 december werd een richtlijn met betrekking tot zwangere, pas bevallen en borstvoeding gevende werknemers door de Raad vastgesteld. Het ging hier overigens om een geval apart. Aan het door de Raad accepteren van deze richtlijn, die los staat van gelijke behandeling omdat hij alleen voor vrouwen kan gelden, was door de Commissie al sinds 1961 gewerkt. Maar ook deze keer was de aangenomen tekst een afgezwakte versie van het door de Commissie voorgelegde ontwerp.

kleio

Kritiek

De kritische kanttekeningen laten zich raden. Vrouwenproblemen kunnen slechts aan de orde komen binnen het kader van gelijke behandeling van werknemers. Het parlementaire onderzoeksverslag uit 1984 betrof zaken als ongewenste intimiteiten, geweld jegens vrouwen, verkrachting, abortus, kinderprostitutie, dienstplicht voor vrouwen, één-ouder gezinnen, discriminatie tussen ongehuwde moeders en gehuwde vrouwen, verlof wegens gezinsomstandigheden en positieve actie. Zonder veel kunstgrepen zijn deze problemen niet in te passen in de sociale bepalingen.

Zelfs de suggestie uit de programma's dat het zou gaan om gelijke kansen, de EG terminologie voor emancipatie, kon niet worden waargemaakt. De richtlijnen beperken zich tot gelijke behandeling en dat betekent in de praktijk een behandeling zoals mannen die ontvangen. Specifieke vrouwenproblemen kunnen daardoor niet aan de orde komen, eenvoudig omdat bij mannen die problemen niet voorkomen. Het 'vrouwenvraagstuk' is met dat al verengd tot gelijke behandeling in de economische (werknemers)sfeer, waar slechts het primaat van de loonarbeid wordt versterkt, terwijl juist veel vrouwenproblemen in de privé-sfeer liggen.¹⁰

Binnen het smalle kader van gelijke behandeling als zodanig vallen voorts nadere kritische opmerking te maken. Om te beginnen wordt het complexe geheel van de achterstelling van vrouwen niet opgelost door het in veel deelproblemen op te splitsen, welke vervolgens niet tegelijk, maar na elkaar worden aangepakt. Het tempo waarin de emancipatie zich voltrekt verloopt dan wel uiterst traag.

Voorts kan de vraag worden gesteld waarom voor 'richtlijnen' is gekozen en niet voor 'verordeningen'. Verordeningen zijn verbindend in alle onderdelen en rechtstreeks toepasbaar in elke lidstaat. Een richtlijn is flexibeler, zij laat de staten veel ruimte in de keuze van de middelen en praktijken voor de uitvoering. Alle lidstaten hebben van deze ruimte van harte geprofitteerd, met als gevolg dat het een aantal jaren in beslag nam voordat iedere richtlijn afzonderlijk op de bedoelde wijze in de nationale wetgevingen was geïncorporeerd. En zelfs daarna bleken er talrijke ontsnapingsmogelijkheden te bestaan.

Nog specifiekere kritiek richt zich op het concept 'indirecte discriminatie' zoals dat in de richtlijnen voorkomt. Van indirecte discriminatie is sprake bij situaties waarin het niet gaat om openlijk onderscheid tussen mannen

en vrouwen, maar van onderscheid op grond van andere, seksneutrale, criteria, terwijl het effect toch is dat vrouwen worden benadeeld. Bekende voorbeelden zijn gunstige bepalingen voor kostwinners (bijna allemaal mannen), of minder gunstige bepalingen voor deeltijdwerkers (bijna allemaal vrouwen). Volgens de richtlijnen zijn er meer uitzonderingen mogelijk op het verbod van indirecte discriminatie dan op het verbod van directe discriminatie. Het aantal gevallen van indirecte discriminatie is in de praktijk echter oneindig veel groter dan dat van directe discriminatie. Dat leidt tot de vraag wat het nuttige effect is van het gebod tot gelijke behandeling als in de meerderheid van de gevallen uitzonderingen zijn toegestaan.

Balans

Eenzijds is binnen de EG de formele en materiële integratie van vrouwen aanzienlijk toegenomen. Dankzij alle actieprogramma's is er meer rek gekomen in de juridische grondslag voor een vrouwenbeleid en als tastbaar resultaat liggen daar zes richtlijnen, vijf betreffende gelijke behandeling en één betreffende zwangere en pas bevallen werknemers. Anderzijds zijn, in aanmerking genomen de inspanningen van met name Commissie en Parlement, de concrete resultaten niet omvangrijk. Als er al succes werd geboekt was dat bovendien vaak in een mindere vorm dan beoogd. Op die resultaten, de gelijke behandelingsrichtlijnen, is voorts veel kritiek mogelijk.

In discussie is dan ook de vraag of het EG-beleid ten aanzien van vrouwen veel heeft opgeleverd. In andere woorden: of er nu sprake moet zijn van 'euroforie' of juist van 'eurofobie'. Een definitief antwoord lijkt niet te geven.

Een positieve benadering is in beginsel niet onmogelijk. De richtlijnen hebben dan toch tot resultaat gehad dat in alle lidstaten, dus ook in Nederland, het een en ander is bereikt op het gebied van de gelijke behandelingswetgeving. Het gaat niet te ver om te veronderstellen dat dat zonder hulp van de EG niet was gelukt. De uiterst terughoudende opstelling van de Raad rechtvaardigt de conclusie dat de individuele lidstaten ieder voor zich niet zo ver waren gekomen.

Hof van Justitie: bindend element?

Een ander positief aspect, in meerdere opzichten, betreft de rechtspraak van het Hof

van Justitie van de EG. Deze instantie heeft onder meer de bevoegdheid de bepalingen van het Verdrag en de op basis van het Verdrag tot stand gekomen bindende besluiten uit te leggen. Het unieke van de EG is dat de wetgeving van de Gemeenschap voorrang heeft boven het nationale recht van de aangesloten lidstaten en dat de rechtspraak van de Europese rechter voorrang heeft boven de nationale rechterlijke uitspraken. Door de ondertekening van het Verdrag hebben de lidstaten een deel van de eigen soevereiniteit prijsgegeven en in handen van de Gemeenschap gelegd. Dusdoende is een nieuwe rechtsorde geschapen, welke wordt aangeduid met de term supra-nationaal recht, of, recenter, als 'Gemeenschapsrecht'.

Met name de laatste jaren loopt het Hof soms op de Europese wetgeving vooruit door uitspraken te doen op punten waarover men het binnen de Commissie, het Parlement of de Raad niet eens kon worden.

Zo werd in een serie arresten het begrip indirecte discriminatie, en de hantering daarvan, steeds nader verrijkt en afgebakend. In de recente geruchtmakende Barber-case bracht het Hof de door de EG-instellingen vastgestelde uiterste termijn waarop aan de gelijke behandeling in de pensioensfeer - berustend op artikel 119 - moest worden voldaan aanzienlijk terug.¹¹ In een onlangs verschenen arrest in een zaak van Nederlandse oorsprong, sprak het Hof uit dat het niet aanneemen van een sollicitante omdat zij zwanger is, in strijd is met het beginsel van gelijke behandeling. Het Hof speelt zo buiten de politieke instellingen om soms bijna een voortrekkersrol op het gebied van de gelijke behandeling.

Misschien is de Europese rechtspraak zelfs wel het meest bindende Europese element, niet alleen op het gebied van gelijke behandeling, maar ook op de andere gebieden die onder zijn rechtsmacht vallen. Het is nu mogelijk met een Duitse jurist te discussiëren over de consequenties van een uitspraak in een Engelse zaak. Het zijn juist dergelijke grensoverschrijdende contacten die een 'Europees gevoel' geven, ook in vrouwenzaken. Uit de concrete, aan de rechter voorgelegde problemen, blijkt dat het vrouwenvraagstuk bepaald niet van land tot land verschilt, maar integendeel een Europese dimensie heeft.

In dat opzicht kan alleen maar de wens worden uitgesproken dat het onderwerp 'vrouwen' op de EG-agenda in de toekomst meer vruchten zal afwerpen dan tot nu toe het geval is geweest.

Noten

- 1 Het Verdrag telt in totaal 248 artikelen. Er zijn aparte paragrafen voor onder andere de landbouw, het mededingingsbeleid, belastingen, de samenwerking bij het economisch en militair beleid (Economische en monetaire unie), het Europees Sociaal Fonds, de Europese investeringsbank, onderzoek en technologische ontwikkeling en milieu. Complete tekstuitgave: 'Europocket' in Kluwers' pocketreeks wetboeken en wetten.
- 2 Overigens zou men zich af kunnen vragen waarom vrouwen niet bij de opstelling van het Verdrag waren betrokken. Als reactie op de eerste wereldoorlog is de Internationale Arbeidsorganisatie (IAO) opgericht. Bij de totstandkoming daarvan waren vrouwen uit de eerste feministische golf ten nauwste betrokken. Zij wisten te bereiken dat in het oprichtingsverdrag vrouwen met name werden genoemd, dat de eerste agendapunten vrouwen betroffen, dat de eerste Verdragen op vrouwen betrekking hadden en dat ook daarna de aandacht voor vrouwen constant was. Zie uitgebreid: Bob Reinalda en Natascha Verhaaren, *Vrouwenbeweging in internationale organisaties 1868-1986, Een vergeten hoofdstuk uit de geschiedenis van de internationale betrekkingen*, Nijmegen, 1989.
- 3 In de Franse grondwet was, al ver voor het EG-Verdrag tot stand kwam, een soortgelijke bepaling opgenomen, een gevolg van de ondertekening door Frankrijk van IAO-Verdrag nr. 100.
- 4 Overigens aansluitend op een al sinds 1974 opererende ad-hoc groep voor 'Vraagstukken betreffende vrouwenarbeid'. Het nieuwe Bureau voert volgens mandaat van de Commissie besluiten uit, ziet toe op de naleving daarvan en doet voorstellen voor nieuwe besluiten.
- 5 In *Vrouwen van Europa* nr. 19 is het debat dd 10 en 11 februari 1981 in zijn geheel opgenomen.
- 6 Nadat de Commissie sinds december 1980 herhaaldelijk een permanente verbindingsgroep voor gelijke kansen had samengeroepen, die tot taak had het voorbereiden van suggesties ter attentie van de Commissie met het oog op de praktische uitwerking van door het Parlement bij het debat over de situatie van de vrouw in de Gemeenschap gestemde resoluties.
- 7 Het aantal Commissies varieert. Thans zijn er 18, voor allerlei aandachtsvelden.
- 8 Diverse aspecten van deze ontwikkeling zijn in detail beschreven door Bob Reinalda, Gelijke behandeling van vrouwen en mannen, Totstandkoming en ontwikkeling van het EG-beleid 1957-1990 in: J. Hermans et al (red.), *Leidraad Europese Integratie, Een leidraad voor de leerkracht bij het examenonderwerp geschiedenis Europese Integratie 1945-1990*. Uitgave VGN-CEVNO, Alkmaar 1990, en door Rieneke Meijvan der Bruggen, *Het Europese Parlement en de vrouwenrechten in de Europese Gemeenschap*, NJCM 1985, pag. 106. Veel (hoewel soms wat oppervlakkige) informatie met betrekking tot het vrouwenbeleid is voorts te achterhalen uit het sinds 1977 verschijnende tweemaandelijks blad 'Vrouwen van Europa', een uitgave van het directoraat-generaal Voorlichting van de Commissie. Regelmatig geeft dit blad ook 'specials' uit over onderwerpen als Vrouwen en de media, Vrouwen en muziek, Vrouwen en de landbouw. De officiële besluiten, de parlementaire debatten en de rechtspraak worden in de officiële publicaties van de instellingen afgedrukt. Overige informatie is te vinden in periodieken als het 'Bulletin EG', 'Social Europe' en 'Europa van Morgen'.
- 9 De tekst van het Handvest is te vinden NJCM 1990, nr. 15, pag. 22. Zie ditzelfde nummer voor de totstandkoming van het Handvest en de kritiek

daarop: Redactioneel, The 'Community Charter of Fundamental Social Rights', Een teken, maar waarvan?, pag. 1; Lammy Betten, Het Community Charter inzake fundamentele sociale rechten: een verwarrende sinterklaassurprise, pag. 3; Harry Staal, Veel Heisa rond Handvest; meer alibi dan hoezee! Het Gemeenschapshandvest van sociale grondrechten van de werkenden in de EG, pag. 14.

10 Met name Pessers wijst in talrijke publicaties op de dubieuze kanten van een dergelijke opvatting van emancipatie. Zie recent: mr. Dorien Pessers, Rechten zonder illusies?, *Nederlands Juristenblad* dd 20 juni 1991, nr. 25, pag. 999.

11 Dit veroorzaakte overigens zoveel commotie dat op de top in Maastricht op voorstel van Nederland art. 119 zodanig is gewijzigd dat de uitspraak van het Hof voor een deel ongedaan werd gemaakt.

Europese levens

Bernard Bouwman en Dik Verkuil

In dit laatste deel van de serie portretten van 'grote Europeanen' komen Jacques Delors en Margaret Thatcher voor het voetlicht.

Delors

Jaques Delors had al een groot gezag toen hij in 1985 voorzitter werd van de Europese Commissie. Als minister van Financiën en Economische Zaken had hij in de voorgaande jaren de zieltogende Franse economie op orde gebracht, wat, na het eerste rampzalige jaar van Mitterrand, als een wonder beschouwd werd.

Dat wonder was beslist niet langs traditioneel-socialistische weg tot stand gekomen. Integendeel, de pragmaticus Delors had gekozen voor bezuinigen en had zo met harde hand de hollende inflatie een halt toe weten te roepen. Verder was hij erin geslaagd de Franc binnen het Europees Monetair Systeem te houden. In 1983 had hij de Duitsers ertoe weten over te halen de D-Mark te revalueren en aldus fors te betalen voor de handhaving van het Europees Monetair Systeem. Zo was 'Europa' in een van haar moeilijkste jaren gered.

Velen vroegen zich af wat Delors eigenlijk kwam doen in Brussel. Het gezag van de Europese Commissie was immers in de voorgaande jaren tot een nulpunt gedaald. Sinds Schmidt en Giscard zich als leiders van het verenigd Europa hadden opgeworpen, was de Commissie, onder de zwakke Gaston Thorn, gedegradeerd tot een bijkantoorje van de Europese regeringsleiders. Maar zie, Delors was nog niet binnen, of het kantoorje ontwikkelde zich tot de 'motor van Europa', die met communautair gerichte voorstellen de eenwording aandreef en het nationalisme van de lidstaten in bedwang hield. Het Verdrag van Rome had 25 jaar eerder die taak ook aan de Commissie toebedeeld, maar door een combinatie van sterke nationale regeringen en zwakke Europese Commissies was dat reeds lang een dode letter geworden.

Delors was in de Commissie net zo'n snelle saneerder als in de Franse regering. Hij gaf de EG een heuse begroting, waarmee de uitgaven in de hand gehouden konden worden. Tot dan toe waren de jaarlijkse EG-activiteiten vastgesteld zonder scherpe blik op de financiële mogelijkheden. Delors stelde paal en perk aan deze geldverslindende methode, en confronteerde de wensenlijstjes van de ministers met vooraf vastgestelde beschikbare middelen.

Nog belangrijker was Delors' rol op de weg naar 'Europa 1992'. Vanaf 1985 kreeg het eenwordingsproces ineens vaart. Onverwacht werd de blikrichting van de politici in Europa van binnen naar buiten gekeerd. 'Europa' ging in veel grotere mate dan voorheen het denken en handelen bepalen, en de realisering van ambitieuze plannen voor een Europese markt en een Europees geldstelsel leek niet meer dan een kwestie van tijd te worden.

Dat alles was natuurlijk niet alleen de verdienste van Delors, maar hij was in dit proces wel de dynamische kracht, die met concrete voorstellen de Europese gedachte handen en voeten gaf. Dat was bijvoorbeeld het geval met het rapport-Delors, uit 1989, waarin hij de route uitstippelde naar een Europese Monetaire Unie. De daarin vervatte voorstellen voor een Europese bank, een Europese munt en een gezamenlijke Europese monetair politiek zijn nadien weliswaar aangevuld, maar toch in essentie ongewijzigd terecht gekomen in het nieuwe EG-verdrag van Maastricht.

En verder droeg Delors bij aan de betrekkelijk rimpelloze integratie van de voormalige DDR. Hij was de eerste Europese staatsman die uitsprak dat de *'Oost Duitsers potentieel lid van de gemeenschap zijn'* en dat de Duitsers recht hadden op hun eenwording. Mede daardoor kon hij zonder problemen van

Duitsland gedaan krijgen dat die eenwording geschiedde 'in het kader van Europa'.

Dat alles gaf de Europese Commissie weer gezag. Datzelfde deed ook de persoon van Delors. Hij zetelde in Brussel met hetzelfde vanzelfsprekende overwicht waarmee zijn geestverwant Mitterrand dat in Parijs deed. Hij was de onmiskenbare leider van de acht Commissieleden (die leden moesten respectvol toegang tot meneer de voorzitter vragen als ze hem wilden spreken), omringde zich met een 'denktank' van Franse intellectuelen en dwong optredens als inleider af bij de halfjaarlijkse topconferenties van de Europese regeringsleiders, optredens die inmiddels tot de vaste gewoonten in de EG zijn gaan behoren.

Misschien dat Margaret Thatcher vooral door de Franse slag waarmee Delors optreedt benauwd werd voor het 'bureaucratische, centralistische en socialistische' machtsapparaat in Brussel, maar Delors zelf kan moeilijk van de bedoelde ondeugden beticht worden. Hij is allerminst een centralist. Zaken die niet persé op Europees niveau geregeld moeten worden, wil hij het liefst overlaten aan het nationale, regionale of lokale niveau, en hij is niet méér een socialist dan bijvoorbeeld Helmut Schmidt: hij is lid van de socialistische partij en voorstander van een zekere sociale wetgeving op Europees niveau, maar hij denkt toch voor alles in termen van markteconomie en economische efficiëntie.

Misschien wordt hij ooit de opvolger van Mitterrand, maar dat bewijst dan alleen maar dat het socialisme waarover Thatcher zich druk maakt, net zo dood is als het Sovjet-communisme.

Thatcher

Weinig twintigste eeuwse premiers in Groot Brittannië zullen meer pennen in beweging hebben gezet dan Margaret Thatcher. Dat komt, overigens, slechts ten dele door haar standpunten met betrekking tot Europese Integratie. Haar sexe, haar economische denken dat gefundeerd is op het primaat van de krachten van de vrije markt en in de praktijk tot een poging leidde om de Britse welvaartsstaat in bijzonder snel tempo te ontmantelen, zullen daar ook zeker toe hebben bijgedragen.

Thatcher is afkomstig uit een kleinstedelijk milieu. Haar vader was als eigenaar van twee kruidenierswinkels en een van de steunpilaren van het industriestadje. Zijn spaarzame vrije tijd besteedde hij aan zijn werk als gemeenteraadslid en op zondag ging hij als lekepriester de armen af om hun reeds bijna verdoemde zielen van de ondergang te redden. Van hem leerde Margaret de deugden van spaarzaamheid, hard werken, zuinigheid en vaderlandsliefde. Na een studie Scheikunde aan Sommerville College in Oxford, betrad Thatcher al snel de politieke arena. In 1975 nam ze het leiderschap van de Conservatieve Partij van Ted Heath over en in 1979 voerde ze de partij naar een verkiezingsoverwinning. Elf jaar lang verbleef Thatcher in 10, Downing Street. In 1990 werd haar lot echter bezegeld door haar onverzettelijkheid ten opzichte van Europa en de in Groot Brittannië bijzonder impopulaire poll tax. Nadat Michael Hesseltine zich kandidaat gesteld had voor het leiderschap van de Conservatieve Partij, bleek dat Thatcher's steun in de Partij sterk afgenomen was. Uiteindelijk ruimde Thatcher het veld voor haar rechterhand John Major.

Thatchers belang voor Europa ligt ongetwijfeld in het feit dat zij het Continent een radicaal alternatief voor de toekomst van Europa heeft voorggehouden. Terwijl er op het Continent een vrij sterke consensus bestaat om Europa te laten evolueren tot een supranationale, federale politieke eenheid, heeft Thatcher steeds haar visie van Europa verdeeld: een open, non-protectionistische eenheid-in-diversiteit die sterke banden heeft met de Verenigde Staten, zoveel mogelijk overlaat aan de krachten van de vrije markt en vooral niet de weg van de supranationaliteit inslaat.

Paradoxaal genoeg tekende Groot-Brittannië onder Thatcher de Europese Acte, het verdrag dat zoveel heeft gedaan om stemmen via gekwalificeerde meerderheid in de Raad van Ministers te introduceren. Deze wijze

van stemmen die met zich mee brengt dat een land wel gedwongen kan worden om besluiten waar het tegen is, uit te voeren, staat wel heel erg ver af van de 'cooperation between sovereign states' die Thatcher in haar befaamde rede te Brugge voor ogen stond!

Thatcher heeft steeds gepleit voor de instelling van de Interne Markt, maar voegde daar onmiddellijk aan toe dat er op die markt zoveel mogelijk gedereguleerd zou moeten worden. Het is daarom de vraag of zij nog steeds gecharmeerd is van het Interne Markt Programma zoals dat in het Witboek van de Commissie gestalte heeft gekregen. Sinds 1985, toen het programma geïntroduceerd werd, zijn er elementen aan dat programma toegevoegd die de Britse Conservatieve Partij tot wanhoop hebben gedreven. Te denken valt hier, bijvoorbeeld, aan de Sociale Dimensie van de Interne Markt. De elf partners van Groot-Brittannië vinden dat die dimensie er per se moet komen. Anders zou er een neerwaartse spiraal op het gebied van de sociale wetgeving ontstaan: om concurrerend te kunnen blijven op de interne markt zouden landen als Nederland hun sociale wetgeving in neerwaartse richting bij moeten stellen. Voor Britse Conservatieven als Thatcher is dit onaanvaardbaar: was de partij niet aan de macht gekomen in 1979 door de strijd aan te binden met de ongebreidelde macht van de vakbonden en de uit de hand gelopen verzorgingsstaat? Niet verrassend werd de sociale wetgeving daarom op de top van Maastricht (december 1991) tot het belangrijkste punt van discussie tussen Groot-Brittannië en de rest. Uiteindelijk besloot Groot-Brittannië om buiten de sociale paragraaf van het nieuwe verdrag te blijven.

Het lijkt er overigens op dat de invloed van Thatcher en de door haar geïnspireerde Brugge Groep op het Britse regeringsbeleid is afgenomen. Na haar aftreden stelde Thatcher ook een goede 'back seat driver' te kunnen zijn. Het valt echter niet te ontkennen dat John Major stukken positiever staat ten opzichte van Europa dan Thatcher. De 'back seat driver' lijkt daarom de macht over het stuur verloren te hebben.

kleio

nummer 4/92
pagina's 24 en 25

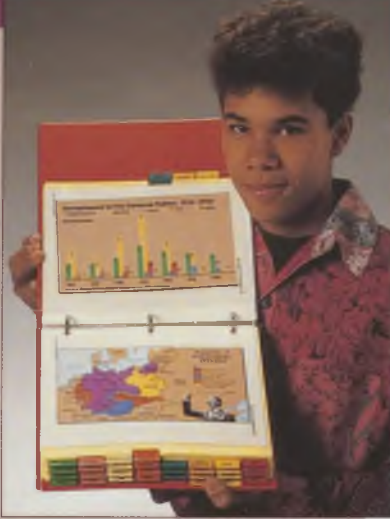
DE TRANSPARANTEN- ENCYCLOPEDIE VAN DE WERELDGESCHIEDENIS

tte
TRANSPARENCIES
TO EDUCATE

De specialist in beeldtaal

160 fullcolour sheets met historische kaarten,
grafieken, schema's en historische bouwwerken

...een Must voor het geschiedenisonderwijs...

De 1992|editie van de Transparantenatlas
herzien - geactualiseerd - uitgebreid

The World about 1800

Shaka, founder of Zulu empire

The Endeavour, Captain Cook's ship

presenteert een **Must** voor het geschiedenis-onderwijs

TRANSPARANTEN-ENCYCLOPEDIË VAN DE WERELDGESCHIEDENIS

160 sheets met kaarten, grafieken, schema's en historische plaatsen

Deze uitgebreide 1992-editie van de Grote Transparantenatlas biedt dezelfde kaarten waarvan er nu veel zijn verbeterd en geactualiseerd. Ook zijn er 30 nieuwe kaarten. Een wezenlijke aanvulling wordt gevormd door het statistische materiaal: 20 tabellen en grafieken die belangrijke thema's in de geschiedenis in één oogopslag overzichtelijk maken. Daarnaast zijn er 19 schematische modellen en historische concepten. Boven-

dien biedt de Encyclopedie 5 reconstructies van wereldhistorische plaatsen en gebouwen zoals het Parthenon en het Forum.

Deze 160 prachtige transparanten kunnen u veel voorbereidingstijd besparen. Ze zullen uw lessen aanzienlijk verlichten en het rendement ervan verhogen. Zo gezien is de Encyclopedie onmisbaar voor u als docent en een "must" voor ieder vaklokaal.

- Romeinse Rijk op zijn hoogtepunt
- Het Forum in Rome (kunst)
- Verbreiding van het Romeinse gezag
- Verbreiding van het Christendom
- Handel in het Romeinse Rijk
- De Grote Volksverhuizing
- De Romeinse staatsinrichting, 275 v. Chr. (s)
- Ondergang Romeinse Rijk (s)

BYZANTIËM:
• Handelsroutes naar Constantinopel
• Plattegrond Constantinopel, 550 n. Chr.
• Verval van het Byzantijnse Rijk

EUROPA SINDS 500

VROEGE MIDDELEEUWEN:
• Europa: reliëfkaart
• Koninkrijken rond 500
• Middeleeuws domein (kunst)

KAREL DE GROTE:
• Rijk van Karel de Grote, 814
• Verdeling Karolingische Rijk, 843
• Noormannen en moslims

KRUISTOCHTEN:
• De Kruistochten
• Verbreiding van de Islam
• Verbreiding Islam (Gevolgen)
• Kruistochten (Oorzaak-gevolg)

LATE MIDDELEEUWEN:
• Koninkrijken in Europa, 1160
• Gotische kathedraal (kunst)
• Handel en nijverheid in Middeleeuws Europa
• Ontstaan derde stand (s)
• Frankrijk/Honderdjarige Oorlog
• De groei van Spanje
• Midden-Europa en Rusland, 1480

NIEUWE GESCHIEDENIS

RENAISSANCE EN REFORMATIE:

- De Renaissance in Italië
- Verbreiding Protestantisme
- Europa in 1560
- De Reformatie (Oorzaak-gevolg)

ONTDEKKINGSREIZEN EN GEVOLGEN:

- De ontdekkingsreizen
- Het Wereldrijk van Karel V
- Europese overzeese koloniën, 1700

ABSOLUTISME EN DEMOCRATIE

- EUROPA IN 1715:**
- Kenmerken Absolutisme (s)
- Oorzaak en gevolg: Engelse Burgeroorlog(s)
- Engelse Democratie, 1689 (s)

Transparanten maken grote hoeveelheden informatie overzichtelijk.

- Het Britse parlementaire systeem
- Europa in 1715

FRANSE REVOLUTIE/NAPOLEON:

- Parijs en Versailles, 1789
- Het Rijk van Napoleon, 1810
- Verloop inval in Rusland (g)
- Oorzaak en gevolg: Franse Revolutie (s)

EUROPA 1815/UNIFICATIES:

- Europa in 1815
- De Duitse Eenwording, 1865 - 1871
- De Italiaanse Eenwording

DE INDUSTRIËLE REVOLUTIE:

- De Industriële Revolutie in Engeland
- Proto-industrialisering, 1700-1744 (g)
- Kolen, katoen en ijzererts 1760-1840
- Export katoenartikelen, 1840 (g)
- Productie ruwe katoen, 1800-1840 (g)
- Wereld nijverheidsproductie 1750-1900 (g)
- Toename wereldhandel, 1750-1913 (g)
- Ontdekkingen en uitvindingen, 1859-1913

DE EERSTE WERELDOORLOG:

- Europa voor WO I
- Europa tijdens WO I
- Europa na WO I
- Oorzaak en gevolg: WO I (s)

DE TWEEDE WERELDOORLOG:

- Werkloosheid, 1926-1938 (g)

Transparanten motiveren vanwege hun overzichtelijkheid.

- Uitbreiding Nazi-Duitsland, 1933-1939
- De As-mogendheden, 1939
- WO II in Europa en Afrika
- Verdeling Duitsland/Berlijn in 1945
- Oorzaak en gevolg: WO II (s)

EUROPA NA WO II:

- NAVO + Warschaupact, 1955
- De hereniging van Duitsland, 1990
- Europa nu
- Wat Europa invoert • Exporteurs naar Europa

RUSLAND:

- Rusland omstreeks 1100
- De groei van Rusland, 1505 - 1791
- Groei van de Sovjet-Unie, '39-'45
- De Sovjet-Unie
- Oorzaak en gevolg: Russische Revolutie (s)

MONDIALE GESCHIEDENIS

AFRIKA:

- Afrika: reliëfkaart
- Regio's in Afrika
- De koninkrijken Kush en Axum
- Koninkrijken in Afrika 1000-1500

IMPERIALISME IN AFRIKA:

- Afrika, 1878
- Imperialisme in Afrika, 1913
- Rassensamenstelling Zuid-Afrika, 1989 (g)
- Afrika nu

DE AMERIKA'S

AMERIKA VOOR COLUMBUS:

- Komst Indianen
- Culturen in Am.
- Tenochtitlan, 1500

Transparanten bieden sterke geheugensteuntes.

LATIJS-AMERIKA:
• Spaanse Rijk in Am.
• Latijns-Am. 1800
• Latijns-Am. 1830
• Latijns-Amerika nu
• Caribisch Gebied
• Zuid-Amerika: reliëf

NOORD-AMERIKA:
• Brits N. Am., 1763
• Groei V.S. 1783-1853
• Democratie, 1791
• Investerings 1970-85
• USA: reliëfkaart
• N.Am.: reliëfkaart
• USA/Canada

AZIË

MIDDEN-OOSTEN:

- Azië: reliëfkaart
- Het Midden-Oosten 1920
- Israël, 1967-1973
- Koeweit en omgeving
- Het Midden-Oosten nu

INDIA EN PAKISTAN:

- Het Oude India
- De Mauryan-Dynastie
- Het Gupta Rijk
- India t.t.v. de Mughals
- Zuid-Azië nu

ZUIDOOST-AZIË:

- Imperialisme in India + Zuidoost-Azië, 1900
- Koninkrijken in Zuidoost-Azië
- Vietnam-Oorlog, 1957-1973
- Zuidoost-Azië nu

Gebruik transparanten om nieuwe thema's te introduceren, het geheugen op te frissen en kennis te toetsen.

OOST-AZIË/CHINA:

- Het Oude China
- Shang- en Chou-Dynastieën
- Ch'in- en Han-Dynastieën
- Sui-, Tang-, en Sung-Dynastieën
- Het Mongoolse Rijk
- De Ming-Dynastie
- De dynastieke cyclus
- China, 1927-1938
- Oost-Azië nu

JAPAN EN KOREA:

- Japan, 1200 - 1600
- Oorzaak/gevolg: Japans Isolationisme (s)
- Imperialisme in Oost-Azië, 1842 - 1912
- WO II in Azië en de Stille Oceaan
- De Korea-Oorlog, 1950 - 1953

AUSTRALIË/PACIFIC RIM:

- Australië
- De Pacific Rim
- Bevolking en economische groei

WERELD ALGEMEEN:

- Top 15 im- en exporteurs in 1986 (g)
- 16 grootste stedelijke gebieden (f)
- OPEC-olieprijzen, 1973-88 (g)
- Kenmerken van Totalitarisme (s)
- Drie politiek-econom. modellen (s)

DE TRANSPARANTENATLAS VAN DE WERELDGESCHIEDENIS

Voor de prijs van een wandkaart beschikt u over 96 historische kaarten

De Encyclopedie is de grote broer van de Grote Transparantenatlas die bij zijn introductie uitstekende recensies kreeg in de internationale vakpers. Maar wat belangrijker is: de Grote Transparantenatlas is inmiddels een onmisbaar gebruiksartikel geworden in talloze geschiedenislokalen, niet alleen in het Nederlandse, maar ook in het Duitse taalgebied.

Uit een onlangs gehouden gebruikers-enquête bleek een grote tevredenheid. Dagelijks komt dit kaartenassortiment van pas in lagere en hogere klassen.

Wij blijven de Transparantenatlas in ons assortiment voeren, terwijl u voor een relatief klein meerbedrag nu al het extra's kunt verwerven dat de Transparanten-encyclopedie biedt.

Bronnenboek en Kunstwerken (z.o.z.) complementair met Atlas en Encyclopedie

Deze sets hebben dezelfde opzet. De Atlas biedt het historisch kaartmateriaal, de Encyclopedie ook belangrijke statistieken. Het Bronnenboek en Geschiedenis in Kunstwerken vullen dit aan met ongeschreven bronnen met het kenmerkende van elk historisch tijdvak, van prehistorie tot nu.

Deze sets zijn onmisbaar in uw vaklokaal

TTE helpt u met het leggen van de breedst mogelijke basis voor uw visueel onderwijs en biedt f 150,- korting bij de aanschaf van de Encyclopedie. Bronnenboek en Kunstwerken gezamenlijk. (Zie bestelbon)

U hebt altijd uw kaarten, grafieken en bronnen klaar:

	Atlas	Ency.	Bronnen	Kunst-
Oudheid	19x	28x	22x	9x
Middeleeuwen	15x	20x	11x	6x
Europa na 1450	23x	44x	49x	35x
Noord-Amerika	6x	7x	9x	6x
Afrika	5x	8x	11x	1x
Midden-Oosten	2x	5x	15x	2x
Oost-Azië	12x	16x	15x	2x
Zuidoost-Azië	8x	10x	4x	1x
Zuid-Amerika	4x	8x	13x	-
Wereld algemeen	8x	22x	4x	10x

Recensies

"Een zeer verantwoorde investering... Aanbevolen voor het geschiedenisonderwijs...". Prof. R. de Keyser, Voorzitter Eur. Ver. van Didactici in Gesch. in: Digo, juli 1990.

"Ik heb een serie kaarten in de klas getest. De leerlingen kregen snel overzicht over een aantal gebeurtenissen. Daartoe bezeeen ook de didactische tips onschatbare diensten. Didactisch vormt dat het sterke punt bij dit materiaal. Hier worden de processen goed op een rij gezet en vormt de kaart een bron van informatie...Dit schaarse artikel is zijn geld meer dan waard. U zult er ongetwijfeld lang plezier van hebben. Van harte aanbevelen...". H. van Duijsen, ex-bestuurslid VGN in: Kleio, nov. '90.

"Eine beachtliche, attraktive Edition...Es lässt sich in jeder Klasse einsetzen...Der Preis ist ausgesprochen günstig...". F.H. Hubert in: Geschichte, Politik und ihre Didaktik, nov. '90.

"Didaktisch und wissenschaftlich gründlich ausgearbeitet...". Prof. Dr. Leidinger, Voorzitter Duitse Ver. Gesch. leraren.

"...Ausgezeichnete Kartographie...". Peter Ziegler, Voorzitter Zwitserse Vereniging van Gesch. didactici.

"...Ideaal vind ik dat de atlas zo snel en makkelijk werkt...". G. v.d. Vliet in: Gesch. in de Klas, sept. '90.

Visualisering

Vul de antwoordkaart in en stuur deze zonder postzegel naar ons terug.

U betaalt pas nadat u uw bestelling heeft ontvangen.

Moderniseer nu en leg de basis voor uw visueel onderwijs in de jaren

JA

BESTELBON

IK VERZOEK OM TOEZENDING VAN:
(aankruisen wat van toepassing is)

- ☐ ENCYCLOPEDIË VAN DE WERELDGESCHIEDENIS "World History Maps/Graphs, H-TTE, 1992. à f 869,- (BF 16.130)
- ☐ TRANSPARANTENATLAS VAN DE WERELDGESCHIEDENIS "World History Maps", H-TTE, 1990. à f 689,- (BF 12.800)
- ☐ ENCYCLOPEDIË, BRONNENBOEK EN KUNSTWERKEN TESAMEN MET F 150,- (BF 3000) KORTING, f 208,- f 1.886,- (BF 34.650 BF 34.650)
- ☐ BRONNENBOEK VAN DE WERELDGESCHIEDENIS "Treasures of the World", SF-TTE, 1991 à f 689,- (BF 12.800)
- ☐ DE GESCHIEDENIS IN KUNSTWERKEN ☐ Met korting "Images of Man and Change", M-TTE, 1992. à f 478,- (BF 8.900)
- ☐ BRONNENBOEK EN KUNSTWERKEN TESAMEN MET F 100,- KORTING: f 1167,- f 1.067,- (BF 21.600 BF 19.600)
- ☐ AMERIKA: GESCHIEDENIS EN GEOGRAFIE "The People and the Dream", SF-TTE, 1991. à f 448,- (BF 8.300)
- ☐ ATLAS EN BRONNENBOEK V/D AMERIKANSE GESCHIEDENIS "American People", H-TTE, 1988. à f 478,- (BF 8.900)

INFORMATIE over alle TTE-sets voor: ☐ Gesch. & Kunstgesch.
☐ Aardrijkskunde ☐ Biologie ☐ Natuurkunde ☐ Scheikunde

- ☐ Advies over de aanschaf van een overheadprojector (gratis)
- ☐ Met interesse heb ik kennis genomen van uw producten. Ik wil graag op de hoogte blijven van nieuwe producten en aanbiedingen.

SPECIAL AANBOD

Voor aanbevolen combinaties geldt een korting van f100,- (BF 2.000) of f150,- (BF 3.000)

Bestelt u twee of meer sets, dan geldt f 50,- (BF 1.000) korting

Kiest u voor gespreide betaling, plaats dan een kruisje: ☐ Ik betaal nu de helft van de totale som. Over een half jaar ontvang ik een nieuwe factuur en betaal ik het tweede deel plus f 5,- adm. kosten.

Een luxe-opbergband met tabbladen zijn gratis

Alle prijzen zijn incl. B.T.W. en verzendkosten.

Prijzen onder voorbehoud.

De transparanten zijn alleen als volledige set leverbaar en niet verkrijgbaar via de boekhandel.

BESTELT U BINNEN TWEE WEKEN, DAN ONTVANGT U EEN LUXE TTE OVERHEAD-POINTER GRATIS

Naam: Dhr./Mevr. _____

School: _____

Adres: _____

Plaats: _____

Tel.: _____ School type: _____

U kunt ook telefonisch bestellen: 074 - 91 07 95

of per fax: 074 - 42 67 21 (België: eerst 00 - 31)

TRANSPARENCIES
TO EDUCATE

European Distributor of
Full Colour Overhead Slides

WERELDKAARTEN

OUDEHED:
• Wereld rond 1700 v. Chr.
• Wereld rond 200 v. Chr.

MIDDELEEUWEN:
• De wereld rond 800
• De wereld rond 1250

NIEUWE TIJD:
• De wereld rond 1500
• De wereld rond 1650
• De wereld rond 1800

MODERNE TIJD:
• De wereld rond 1900
• Landen V.N. tot 1985

DE WERELD NU:
• Landenkaart
• Klimaatzones
• Noord- en Zuidpool

OUDEHED

- MESOPOTAMIË:**
- De eerste steden
 - Sumerische Ziggurat
 - De Vruchtbare Halve Maan, 2500 v. Chr.
 - Paleolithicum - Neolithicum (s)
 - Volkeren, 2000 - 1000 v. Chr.
 - Assyrische Rijk, 650 v. Chr.
 - Perzische Rijk, 500 v. Chr.

Transparanten garanderen een juiste historisch-geografische beeldvorming.

EGYPTE:

- Het Oude Egypte • De Nijl

GRIEKENLAND

- Griekenland in de Bronstijd
- Griekenland en zijn koloniën
- De Perzische Oorlogen
- Het Parthenon (kunst)
- Rijk van Alexander de Grote
- De Griekse Democratie (s)

Mensen doen 83% van hun kennis op via hun ogen.

ROMEINSE RIJK:

- Italië ± 500 v. Chr.
- Rome/Carthago
- Romeinse Rijk, 133 v. Chr.

"Bronnenboek van de Wereldgeschiedenis" geïntegreerd met "Geschiedenis in Kunstwerken"

Het TTE- "Bronnenboek van de Wereldgeschiedenis" biedt op **80** transparanten 153 afbeeldingen van gebruiksvoorwerpen, kunstwerken, posters, foto's en reconstructies een brede basis voor de visualisering van het verleden. U kunt moeiteloos en op pakkende wijze tal van onderwerpen concreet maken.

"Geschiedenis in Kunstwerken" biedt hierop een heel bijzondere uitbreiding. Niet alleen worden wederzijds leemtes opgevuld. Met beide sets beschikt u daarnaast over zo'n breed scala aan beeldmateriaal, dat u voortaan in staat bent bij vrijwel alle onderwerpen in een handomdraai historische ontwikkelingen of tegengestelde visies te laten zien. Beter dan ooit kunt u boeiende vergelijkingen maken door verschillende combinaties van transparanten te tonen. Elke dag komt dit uw lesplezier en uw leerlingen ten goede.

Wij leveren ook een speciale inhoudsopgave, waarin beide sets worden geïntegreerd. Al het beeldmateriaal van de Prehistorie tot de Industriële Revolutie bevindt zich in dat geval chronologisch thematisch geordend bijeen in de ene ringband. In de andere ringband zitten dan alle transparanten die gegroepeerd zijn rond thema's over de moderne en Buiten-Europese geschiedenis.

Bestelt u **beide sets** ineens, dan geldt **een korting van f 100,- (BF 2.000)**. Beschikt uw school reeds over een van deze sets en bestelt u nu het aanvullende deel, dan geldt f 50,- (BF 1.000) korting. Zie bestelbon.

4. DE GESCHIEDENIS IN KUNSTWERKEN

60 meesterwerken
"Images of Man
and Change",
M-TTE, 1992

3. BRONNENBOEK VAN DE WERELDGESCHIEDENIS

153 historische bronnen, "Treasures of the World", SF-TTE, 1991

Onderwerpen	Bronnen- boek	Kunst- werken	Onderwerpen	Bronnen- boek	Kunst- werken
Prehistorie	5x	1x	Industrialisatie	2x	7x
Mesop. + Egypte	8x	2x	Techniek en Cultuur	-	6x
Griekenland	2x	4x	Europa 20e eeuw	16x	7x
Romeinen	7x	3x	Leven in moderne wereld	4x	19x
Middeleeuwen	11x	6x	Noord- + Zuid-Amerika	22x	2x
Ren. + Reformatie	9x	8x	Afrika	11x	1x
Verlichting + Frans. Rev.	12x	-	Azië	22x	2x
Leven 16e + 17e eeuw	-	5x	Byzantium/Islam/Israel	18x	-

5. AMERIKA: GESCHIEDENIS EN GEOGRAFIE

50 sheets met kaart- en
beeldmateriaal
"The People and the Dream",
SF-TTE, 1991

Bevolking, kolonisatie, migraties	10x
Onafhankelijkheidsstrijd en de Burgeroorlog	3x
Het Westen/Indianen/Slavernij	5x
Democratie/Vakbonden	6x
Economie/Urbanisatie	10x
Klimaat/Vegetatie/Landschap	6x
Buitenlandse interventies	8x
Wereldkaarten	5x
USA nu: politiek, delfstoffen, bevolking, bestaansmiddelen	4x

DE AMERIKA-SERIES ZIJN MULTIFUNCTIONEEL:

- Aan de hand van "Amerika" worden vaak **algemeen historische begrippen en verschijnselen** behandeld, zoals democratie, industrialisering, minderheden, emancipatie, imperialisme en Koude Oorlog. Ook wanneer deze thema's **in een ander verband** worden uitgelegd, biedt elke set daarvoor goed beeld- en kaartmateriaal. De ervaring leert dat hier vaak en dankbaar gebruik van wordt gemaakt. Want elke set is een mooie aanvulling op andere TTE-sets.
- De transparanten kunnen **doelgericht** worden ingezet, bij voorbeeld als introductie van een nieuw thema, ter herhaling of om te toetsen. Bij presentaties werken leerlingen er zelf ook graag mee.
- Het zijn **waardevolle didactische hulpmiddelen** voor de vakken Geschiedenis, Engels en Aardrijkskunde. Secties kunnen sets gezamenlijk aanschaffen.

1. Kleio 5/92 2.300 A3+

RÉPONSE PAYÉE
PAYS-BAS

TRANSPARENCIES TO EDUCATE

Int.Antwoordnummer
C.C.R.I. Numéro 1796
7550 WB HENGEL (O)

6. ATLAS EN BRONNENBOEK VAN DE AMERIKAANSE GESCHIEDENIS

64 sheets: kaarten én bronnen
"American People", H-TTE, 1988

- Op 32 transparanten staan 5 grafieken, een schema van de staatsinrichting en 37 kaarten. Deze behandelen vrijwel dezelfde thema's als "Amerika: Geschiedenis en Geografie".
- Op 32 transparanten staan bronnen die hoogtepunten vertegenwoordigen uit de Amerikaanse geschiedenis: pamfletten, munten, symbolen, posters, foto's, etc.

Herodotus en de werkelijkheid

P.F.M. Fontaine

Kent de lezer(es) 'Mimesis', het fameuze boek van Emile Auerbach?¹ In dit werk gaat de auteur na hoe grote schrijvers uit de letterkundige geschiedenis van Europa, van Homerus tot ver in de twintigste eeuw, de werkelijkheid hebben verbeeld. Als 'instap' gebruikt hij dan steeds een fragment uit een literair werk. Dit analyseert hij en knoopt er vervolgens beschouwingen aan vast over die bepaalde auteur en zijn werkwijze, niet zelden vergezeld van vergelijkingen met werken uit dezelfde periode.

Al lezend kwam ik op de gedachte dat men hetzelfde zou kunnen doen met fragmenten van geschiedschrijving. De meeste historio-grafen gaan immers van de veronderstelling uit dat zij min of meer waarheidsgetrouw de historische realiteit weergeven. Aangenomen dat dit zo is, dan is het van belang om na te gaan hoe zij dat dan doen, van welke premissen ze uitgaan en welke werkwijze ze volgen. Dit klemmt des te meer omdat postmodernistische theoretici, in ons land vooral Ankersmit, zeggen dat 'geschiedenis' alleen datgene is wat de geschiedschrijver als zodanig voorstelt. Weliswaar maakt hij gebruik van feitenmateriaal uit het verleden dat de toets van de wetenschappelijke kritiek heeft doorstaan, maar het is ten slotte de historio-graaf die van het verleden 'geschiedenis' maakt. Ook als dit zo zou zijn, dan is het van belang (van nog groter belang zou ik denken), om na te speuren hoe de geschiedschrijver het verleden als historische werkelijkheid presenteert.

Ik kan hier natuurlijk alleen maar iets in die trant proberen; van iets à la Auerbach kan geen sprake zijn. Als tekst heb ik een fragment gekozen van de vader aller historici, Herodotus. Het komt uit de 'Lydische geschiedenis' van de Historiën² en handelt over Kandaules, koning van Lydië rond 700 v.C.

Een analyse

Dit is zonder twijfel een uitmuntende en spannende short story van de verteller Herodotus. Maar het fragment zou de moderne lezer(es) om twee redenen onbevredigd kunnen laten. De eerste is dat men zich kan afvragen waarom de vrouw Gyges, die

toch in haar kamer staat, eerst niet opmerkt. Waar precies staat hij dan? Achter de deur blijkbaar. Maar hij heeft niettemin het volle gezicht op haar. Ik denk dat dit een moderne vraagstelling is, van de technisch ingestelde mens die bovendien een filmoloog heeft en het liefst een plattegrondje met posities zou willen zien. Maar waarschijnlijk kon dit noch

'Deze Kandaules nu was zo verliefd op zijn eigen vrouw dat hij haar de mooiste vrouw van de wereld vond. Hiervan diep overtuigd gaf hij hoog op van haar schoonheid tegenover Gyges, zoon van Dascylus, die zijn favoriet was onder de leden van de lijfwacht; aan Gyges vertrouwde hij al zijn geheimen toe.

Niet lang daarna zei Kandaules, met wie het wel slecht moest aflopen, tot Gyges: "Ik denk, Gyges, dat jij niet gelooft wat ik je vertel over de schoonheid van mijn vrouw. Mannen vertrouwen hun ogen meer dan hun oren; welnu, zie dat je haar naakt te zien krijgt." Daar protesteerde Gyges luidkeels tegen. "Heer", zei hij, "wat een ongezonde opdracht is dit dat ik mijn meesters naakt zou moeten zien! Als een vrouw haar gewaad aflegt, verliest ze ook de eer die men haar schuldig is. Lang geleden hebben de mensen mooie regels opgesteld waarvan wij kunnen leren; een daarvan is dat we alleen moeten kijken naar wat van onszelf is. Wat mij betreft, ik geloof ten volle dat zij de mooiste van alle vrouwen is. Vraag dus niets wetteloos van mij."

Op die manier probeerde Gyges de koning van zijn plan af te brengen, opdat er niets ergs uit zou voortkomen. Deze echter antwoordde dit. "Schep moed, Gyges, heb geen angst voor mij, omdat ik je deze opdracht geef, of voor mijn vrouw, dat ze je hierom kwaad zal doen. Ik zal het zo inrichten dat ze nooit zal weten dat je haar hebt gezien. Ik zal je in de kamer brengen waar we 's-nachts slapen; daar zet ik je achter de geopende deur. Zodra ik ben binnengekomen, gaat mijn vrouw ook naar bed. Bij de ingang staat een stoel. Daarop legt ze elk kledingstuk dat ze uitrekt. Dan kun je haar op je gemak bekijken. Als ze dan van de stoel naar het bed gaat, moet je

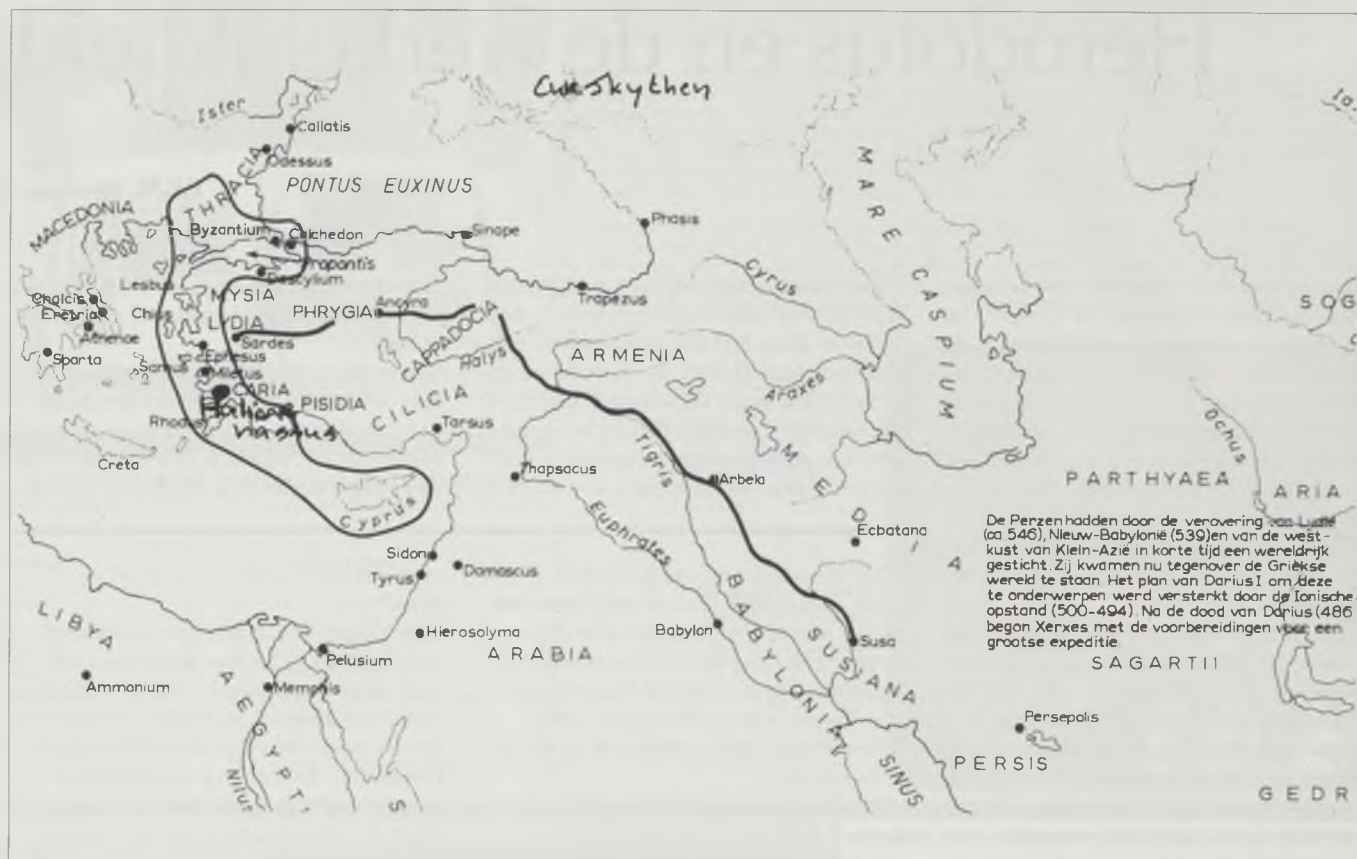
Herodotus noch zijn lezers iets schelen; in het kader van het verhaal vonden zij dit niet van belang.

Voorts mist de erotisch gezinde mens van heden dat wat hij als de climax beschouwt: vond Gyges die vrouw nu mooi of niet? Maar voor Herodotus is de schoonheid van de koningin slechts de aanleiding om zijn ver-

oppassen dat ze je niet de deur ziet uitgaan."

Daar Gyges hieraan niet kon ontkomen, stemde hij toe. Toen Kandaules vond dat het bedtijd was, bracht hij Gyges in de kamer; daarna kwam zijn vrouw. Toen ze binnen was en haar kleren aflegde, bekeek Gyges haar. Toen ze zich omdraaide om naar het bed te gaan, sloop hij steels weg. Maar de vrouw zag hem, toen hij wegging. Ze begreep wat haar man had bekookstroofd. Hoewel ze beschaamd was, riep ze niet en liet ook niet merken dat ze op de hoogte was, omdat ze van plan was Kandaules dit betaald te zetten. Want bij de Lydiërs en bij bijna alle andere barbaren is het een grote schande, zelfs voor een man, om naakt te worden gezien.

Ze liet toen dus niets merken en hield zich kalm. Maar zodra het dag was ..., liet ze Gyges roepen. In de veronderstelling dat ze van niets wist, kwam hij meteen ... De dame sprak aldus tot hem. "Gyges, je hebt nu twee wegen voor je; kies maar welke je nemen wilt. Je doodt Kandaules en neemt mij tot vrouw, met de troon van Lydië erbij, of je wordt zelf zonder omslag gedood ... Een van jullie moet sterven, of hij die het plan heeft verzonnen, of hij die alle wetten heeft geschonden door mij naakt te zien" ... Gyges smeekte haar hem niet voor deze keuze te stellen, maar toen hij haar niet kon vermurwen ..., koos hij voor zijn eigen leven ... Toen ze dit complot hadden gesmeed en de nacht was gevallen, volgde Gyges de vrouw naar haar kamer; ze gaf hem een dolk en verborg hem achter dezelfde deur. Daarna, toen Kandaules sliep, sloop hij naderbij en doodde hem. Zo kreeg hij de vrouw en het koningschap in zijn bezit.'

haal te beginnen. Niet de erotische waardering heeft betekenis, maar de schande van het ongekleed gezien worden, in feite dus een anti-erotisch element. Dit blijkt ook uit het feit dat aan het eind wordt gezegd dat in die landen ook een man niet naakt gezien wil worden.

Niet dat er geen erotisch element in zou schuilen! Juist wel! Kandaules is immers verliefd op zijn eigen vrouw, iets dat in het klassieke Griekenland wonderlijk werd gevonden. Hij wil zelfs zijn vriend Gyges tot voyeur maken. Dit suggereert dat Kandaules, de slaaf van zijn zinnen, niet deugt voor het koningschap, terwijl Gyges, die niet wil en wiens reactie op het zien van de vrouw onvermeld blijft, wel geschikt is voor het hoogste ambt.

Is dit een koningsdrama? Geenszins, we zijn niet bij Shakespeare te gast. Het is feitelijk een banale zaak, met inbegrip van de lafhartige sluipmoord op een slapende man. Totaal andere morele opvattingen blijken hier: naakt gezien worden is een schande, een sluipmoord uit wraak niet. Het gaat Herodotus erom aan te tonen hoe het lot van de wereld vaak van zulke trivialiteiten afhangt. Want Gyges, die koning van Lydië was van 680 tot 652, was degene die de Griekse steden langs de kust van Klein-Azië onderw-

ierp. Hier sluit het verhaal dus aan op de Griekse geschiedenis. Herodotus zelf is geboren als Lydisch onderdaan in een van die steden, Halicarnassus; hier ligt dus een verbinding met zijn eigen levensgeschiedenis.

Het verhaal zit vol verborgen aanduidingen. Kandaules is zo onvoorzichtig om zijn lijfwacht Gyges in zijn geheimen in te wijden. Hoe dom! Daarom kan Herodotus zeggen dat de koning voor het ongeluk was voorbestemd. Hij is geen tragedie-dichter bij wie de mensen buiten hun schuld in het verderf worden gestort; bij hem veroorzaken zij hun ondergang zelf. De koning is er zeker van dat hij het zo kan inrichten dat zijn vrouw niets zal merken. Ook dat is onnozel; zij ziet het niet alleen, maar heeft ook onmiddellijk door wie haar dit heeft geleverd.

Belangrijk is ook de suggestie dat het met Kandaules verkeerd zal aflopen. Als volleerd verhalenverteller geeft Herodotus meteen bij het begin de afloop weg. Dat het zo zou gaan begreep de lezer toch wel, of hij wist het al. Belangrijk is slechts hoe het gebeurt. "Mijn vrouw zal je geen kwaad doen", zo verzekert Kandaules zijn vriend. De lezer echter begrijpt: maar hemzelf wel!

Het keerpunt van het verhaal komt op het moment dat de vrouw merkt dat er zich een

kleio

nummer 4/92
pagina's 26 en 27

man in haar kamer bevindt. Dan verandert een triviale geschiedenis plotseling in een drama, geen koningsdrama, maar een huwelijksdrama. De koningin, tot dusver lijdend voorwerp, begint nu de handeling te sturen. Ze heeft twee mannen in haar macht, Kandaules en Gyges, en laat het lot tussen hen beslissen. In feite is zij zelf de schikgodin. Het keerpunt is meesterlijk weergegeven in één enkel woord: "Zij begreep (mathousa) wat haar echtgenoot had gedaan".

De beslissing zit in dat 'mathousa'; van dat ogenblik af heeft zij de leiding. De spanning wordt nog opgevoerd doordat zij niets verdraagt. Ze is een van die kloeke vrouwen die niet zeldzaam zijn bij Herodotus, zoals de koelbloedige moeder van de Egyptische grafdieven of koningin Artemisia die als admiraal streed in de slag bij Salamis (aan de Perzische kant). Hij is een van de weinige vrouwvriendelijke auteurs in de Griekse literatuur.

De ingebouwde fataliteit van het gebeuren wordt uitgedrukt door herhalingen die het verhaal min of meer cirkelvormig maken, of misschien twee concentrische cirkels doen beschrijven. In de eerste kring wordt Gyges toegesproken door de koning en wordt hem een plan voorgelegd. Hij maakt bezwaar, hij ziet geen uitweg, hij geeft inderdaad toe, hij verbergt zich in het koninklijk slaapvertrek. Als hij zich uit de voeten maakt, is zijn lot beslist, maar dat weet hij dan nog niet.

In de tweede kring spreekt de koningin hem toe en stelt hem voor een keuze. Hij probeert daaraan te ontkomen, kan geen kant uit, geeft toe en verbergt zich in het koninklijk slaapvertrek. Als hij weggaat, is zijn lot (en dat van Lydië) beslist. Hij trouwt de koningin en aanvaardt het koningschap.

Literatuur of geschiedenis?

Nu zal de lezer(es) het wel met mij eens zijn dat dit een meesterlijk opgebouwd kort verhaal is, maar is dit nu niet veeleer literatuur dan geschiedenis? Zijn die paar aanhaken aan de geschiedenis van Griekenland nu wel voldoende om dit verhaal de status van 'historisch' te verlenen?

Dit bezwaar is vrij algemeen gevoeld, uiteraard niet zozeer met betrekking tot deze ene passage, maar wel naar aanleiding van Herodotus' hele aanpak. Weliswaar draagt hij de titel van 'vader der geschiedenis', maar hij heeft het desniettemin behoorlijk moeten ontgelden, al is er in de laatste decennia een rehabilitatie van hem te bespeuren. Er is trouwens nog een concurrerende 'vader', namelijk Thucydides.

Voor velen was Herodotus (en is hij soms

nog) een goedmoedige praatvaar. Hij blijft verstrikt in het 'anekdotische', en dat is helemaal fout; een echte historicus weet zich daarboven te verheffen. De Duitse oud-historicus Jacoby beschuldigde hem van '*minachting van de historische feiten*'; eigenlijk had hij niet veel méér gedaan dan details kunstig aan elkaar rijgen. Hij '*was nog ver verwijderd van het ideaal van de geschiedschrijving*'.³ Jacoby was er zich klaarblijkelijk niet van bewust dat zijn ideaal geschiedschrijving à la Ranke was en dat derhalve alleen politieke feiten geschiedwaardig zijn. Ranke spreekt onbekommerd over 'niet-historische volken', terwijl bij Herodotus alle volken gelijkelijk historisch waardevol zijn.

De kritiek op Herodotus komt ten dele zeker ook hier uit voort dat hij wordt gezien als de historiograaf van de Perzische oorlogen. Dat was al in de oudheid zo! '*Dat is die Herodotus die de Perzenoorlog in het Ionisch heeft beschreven en die onze overwinningen bezong*', zeiden de mensen zodra hij ten tonele verscheen.⁴

Gaat men van dit standpunt uit, dan neemt Herodotus inderdaad een ontzettend lange aanloop. De slag bij Marathon, het eerste grote treffen in deze oorlogen, wordt pas verhaald in Boek VI (er zijn er negen). Bovendien verloopt het verhaal geenszins lijnrecht. De lezer(es) wordt vergast op vaak zeer lange beschrijvingen van landen en volken, op uiterste levendige vertellingen over menselijke, dikwijls in het geheel niet 'historische' voorvallen, op berichten over het totstandkomen van het Perzische Rijk, en dan tenslotte ook nog op de geschiedenis van de strijd om Hellas, welke echter ook al door uitweidingen wordt onderbroken. Pas van Boek VII af wordt linea recta doorverteld.

Geen compositorische eenheid?

Theorieën te over om dit gebrek aan compositorische eenheid te verklaren! Was Herodotus dan toch niet meer dan een vriendelijke kletsmeier die zichzelf graag hoorde? Een oude heer die eindeloos over zijn belevenissen uitweidt? Of had hij aanvankelijk helemaal niet het plan om over de Perzenoorlogen te schrijven, maar had hij een 'periplus', een rondvaart door de landen rond het oostelijk bekken van de Middellandse Zee op het oog? Pas later, tijdens een verblijf in Athene, zou hij dan op de gedachte zijn gekomen om ook de Perzische oorlogen in zijn beschrijving op te nemen.

Het is waar dat de geschiedschrijver zelf ons

in zijn openingszin op het verkeerde been zet. Hij zegt daar dat hij wil spreken over de grote daden van Grieken en barbaren, opdat '*de reden waarom zij tegen elkaar streeden niet onbekend moge blijven*'.⁵

Maar is het niet zo dat voorwoorden pas later worden geschreven, namelijk als het boek al af is?

De theorie die ik hierboven naar voren heb gebracht stamt van Kurt von Fritz. Deze is van mening dat Herodotus van huis uit geen historicus was, maar een reiziger en geograaf.⁶ Zijn reizen brachten hem naar gebieden waar de Perzen nooit een voet hadden gezet. In zijn beschrijving van Egypte, bijvoorbeeld, besteedt hij niet meer woorden aan de plaatsen waar Cambyses tijdens zijn Egyptische veldtocht is geweest dan aan die welke hij niet heeft aangedaan. Zijn *Historiën* blijven net zo min tot de Grieken als tot de Perzen beperkt.

Von Fritz heeft ook een voorstel gedaan om dat al of niet werkelijke gebrek aan compositorische eenheid te verklaren. Hij gaat daarbij uit van Herodotus' eigen woorden aan het begin: de grote daden van Grieken én barbaren. Daarmee is kennelijk iets anders bedoeld dan de Perzenoorlogen alleen. Von Fritz noemt het eerste thema 'het grote raamwerk' en het tweede 'het kleine raamwerk'.⁷ De Perzische oorlogen komen in het kleine raamwerk.

Het grote raamwerk

Het grote raamwerk omvat drie uitvoerige volkenkundige beschrijvingen die niet in directe betrekking staan tot het kleine raamwerk. Dat zijn de enorm lange beschrijving van land en volk van Egypte die het gehele Boek II beslaat, die van Cyrenaica (Libië) in de tweede helft van Boek IV, en die van de Skythen en nog noordelijker stammen in de eerste helft van dat boek. Mogelijk hebben deze beschrijvingen de hoofdbestanddelen gevormd van de oorspronkelijk bedoelde 'periplus'. Het epicentrum van Herodotus' belangstelling is Griekenland; van dit land geeft hij nooit ethnografie, maar alleen politieke geschiedenis. Hij veronderstelt de rest als bekend.

Sta me toe iets uit eigen koker toe te voegen. Het is opmerkelijk dat de drie grote gebieden, met hun culturen, die Herodotus beschrijft, op vrijwel gelijke afstanden van zijn geboorteplaats Halicarnassus liggen. Men zou kunnen zeggen dat zij gesitueerd zijn langs een halve cirkel waarvan de koorde noord-zuid door de Egeïsche Zee loopt. Ik

bedoel natuurlijk niet te zeggen dat Herodotus zijn werk op zo'n mathematische manier heeft geconstrueerd of dat hij zijn plan zo cerebraal heeft bedacht. Ik bedoel veeleer dat zijn uitgangspunt was zijn opvatting van de organische eenheid van de wereld. Daarom ook vermeldt hij - wat heel onhelleens is - Grieken en barbaren in één adem. Toen de geschiedschrijver eenmaal had besloten de geschiedenis van de Perzenoorlo-

gen in zijn werk op te nemen, wierp hij zijn ethnografisch werk niet weg, maar combineerde het met het verhaal van de strijd tussen Grieken en Perzen. Dit betekent dat zijn gezichtspunt later verschoof van Halicarnassus, niet naar Athene, maar naar een punt in Perzië, zeg Susa, en dat de loop der gebeurtenissen nu verder van hieruit wordt geobserveerd. Wederom is het dan mogelijk een halve cirkel te trekken waarvan de koorde van oost naar west loopt. Susa, de Perzische hoofdstad, ligt midden op die lijn; de verst verwijderde gebieden waarmee de Perzen in aanraking kwamen, liggen op gelijke afstanden van dat punt, het land van de Massageten (zuidelijk van het Aralmeer), het Skythengebied (de Krim) en Cyrenaica.

Als ik gelijk heb, zijn in Herodotus' geschiedwerk twee gezichtspunten even belangrijk, een Grieks en een Perzisch. Het hele boek vormt als het ware een geometrisch patroon met twee middelpunten. De verbinding tussen de centra wordt gevormd door het koninkrijk Lydië met de beschrijving waarvan Herodotus zijn boek begint. Lydië was sterk gehelleniseerd, zegt hij, maar tegelijk waren de Lydiërs de eersten om de Grieken te onderwerpen; zodoende werden zij de voorlopers van de Perzen.⁸

Dit is, om zo te zeggen, de proloog tot het centrale thema. De auteur begint al dadelijk bruggen te bouwen, aan de ene kant naar de Grieken, aan de andere kant naar de Perzen.⁹ In zijn dissertatie heeft Guy Lachenaud aangetoond dat Herodotus' berichten over de Skythen en over Egypte parallel en symmetrisch zijn geordend; hij deed dus wel wat anders dan 'details aan elkaar rijgen'.¹⁰

Herodotus de antropoloog

Herodotus heeft niet gereisd als een moderne toerist, maar als 'cultureel antropoloog'. Dat bewerkt ook de fundamentele eenheid van zijn geschiedboek. Het is een boek over mensen, hoe mensen zijn, hoe mensen leven, hoe mensen denken, wat mensen bezighoudt. Tot de algemeen menselijke gebeurtenissen hoort ook de oorlog; daarom kon en wilde hij niet om de Perzische oorlogen heen. Maar ook die behandelt hij met een zo opvallende distantie dat hij in de oudheid wel voor 'onvaderlandslievend' is gescholden. Hij is immers volstrekt niet tegen 'barbaren', al zijn de verschillen tussen hen en de Hellenen hem wel duidelijk. Mensen en volken, Grieken en niet-Grieken, mannen en vrouwen, het grote en het kleine, het historische en het onhistorische, hij schildert het allemaal met dezelfde ietwat pessimistische humor.

De rol van de novellen

De fundamentele menselijke eenheid wordt in de *Historiën* gedemonstreerd door de korte verhalen, de 'novellen'. Vooral in de eerste boeken komen heel veel van zulke novellen voor. Wie kent niet de prachtige vertelling van koning Croesus van Lydië, het spannende en humoristische verhaal van de Egyptische schatrovers, de geschiedenis van Polycrates en de ring? Haarscherpe vignetten zijn erbij, zoals de anekdote van Hippocles die om de hand van de dochter van de tiran van Sikyon kwam vragen. Hij bewees zijn voortreffelijkheid door op een tafel op zijn hoofd te gaan staan en met zijn benen in de lucht te gesticuleren alsof het handen waren.¹¹

Die korte verhalen laten zien hoe mensen met geschiedenis omgaan en hoe ze reageren als ze in contact komen met historische personen en gebeurtenissen. Want het eigenlijke onderwerp van de *Historiën* is de mens, als een historisch wezen, 'in zijn handelen en lijden, zijn leven en zijn werken, in zijn kennis en zijn vermogens'.¹² En al is Herodotus de short-story schrijver zeker niet de vader van de moderne historiograaf - en hoe jammer is het dat hij dit niet is¹³ -, in dit opzicht is hij wel de vader van de moderne geschiedenisdocent(e) die de kunst van het vertellen in ere houdt.¹⁴

Noten

1. Emile Auerbach, *Mimesis. Dargestellte Wirklichkeit in der europäischen Literatur* (Bern/München 1977(6)).
2. Herodotus 1.8-12.
3. F. Jacoby s.v., 'Herodotos', in: Pauly-Wissowa, Suppl. Band II, 205-219 (Stuttgart 1914).
4. K. Kilburn (ed.), *Lucianus, Herodotus 2*. Loeb Classical Library 430.
5. Herodotus 1.1.1.
6. K. von Fritz, *Griechische Geschichtsschreibung* I, 119.
7. K. von Fritz, 134-135.
8. Herodotus 1.6.
9. John Linton Myres heeft in zijn boek *Herodotus. Father of History* (Oxford 1953, 118-134) de zogenaamde 'uitweidingen' van Herodotus tabellarisch kunnen ordenen; er zit meer systeem in dan menigeen denkt.
10. Guy Lachenaud, *Mythologie, religion et philosophie d'histoire dans Hérodote* (Paris 1978).
11. Herodotus 6.12.9.
12. Friedrich Focke, *Herodot als Historiker* (1927) 35.
13. Het dichtst in de buurt komt, denk ik, Fernand Braudel's *La Méditerranée*.
14. Zeer nuttig voor de verder geïnteresseerde lezer(es) is Walter Marg (ed.), *Herodot, Eine Auswahl aus der neueren Forschung* (Darmstadt 1965) Wege der Forschung Bd. XXVI. Het meest recente werk is van J.A.S. Evans, *Herodotus. Explorer of the Past. Three Essays* (Princeton 1991).

kleio

nummer 4/92
pagina's 28 en 29

Het Maritiem Museum in Rotterdam

R. Slotboom

Al eerder werd in *Kleio* aandacht besteed aan het Maritiem Museum Prins Hendrik in Rotterdam. In het artikel 'Van tuig tot high-tech' beschreven Gertjan de Groot en Peter Vuijst het museum kort na de heropening in november 1986 (zie *Kleio*, juli 1987). Maar ook nu nog komt het regelmatig in de publiciteit. De tentoonstellingen worden in de media beschreven en over het algemeen goed ontvangen. Voor *Kleio* een reden om een bezoek aan de Maasstad te brengen en na te gaan in hoeverre het museum bij de Leuvehaven geschikt is voor schoolexcursies.

Het Maritiem Museum "Prins Hendrik" is gevestigd in een van de opvallende gebouwen die de laatste jaren het beeld van Rotterdam duidelijk hebben veranderd. Het door Quist ontworpen driehoekige gebouw valt op door de strakke lijnen en de functionele bouw. De ruimte in het museum kan optimaal benut worden, hetgeen dan ook is gebeurd. Het eerste wat je als bezoeker opvalt is de grote verscheidenheid aan tentoonstellingen. Er zijn vier soorten: de vaste exposities, de semi-permanente exposities, de wisselende tentoonstellingen en het museumschip 'De Buffel'. Het gaat te ver om alle exposities te bespreken. Daarom komen hier de voor schoolexcursies relevante tentoonstellingen aan de orde.

Vademecum

Het museum biedt in de permanente expositie 'Vademecum' op thematische wijze een algemene introductie in de geschiedenis van de scheepvaart. Aan de hand van een aantal doelstellingen (transport, machtsuitoefening) en middelen (schip, navigatie) wordt een beeld geschetst van de positie van de scheepvaart in onze cultuur. Hierbij komen zaken als de werking van het kompas en de voortstuwing aan de orde.

De opstelling is weinig verrassend. De meeste voorwerpen staan in vitrines, terwijl een enkele video uitleg geeft over een specifiek onderwerp. De informatie is degelijk, maar niet echt overzichtelijk. Al snel loop je van

het ene naar het andere thema, omdat ze niet duidelijk van elkaar zijn gescheiden. Een logisch verband tussen de verschillende onderwerpen ontbreekt. Dit deel van het museum is overigens vrij klein.

Diesel, haring en klei

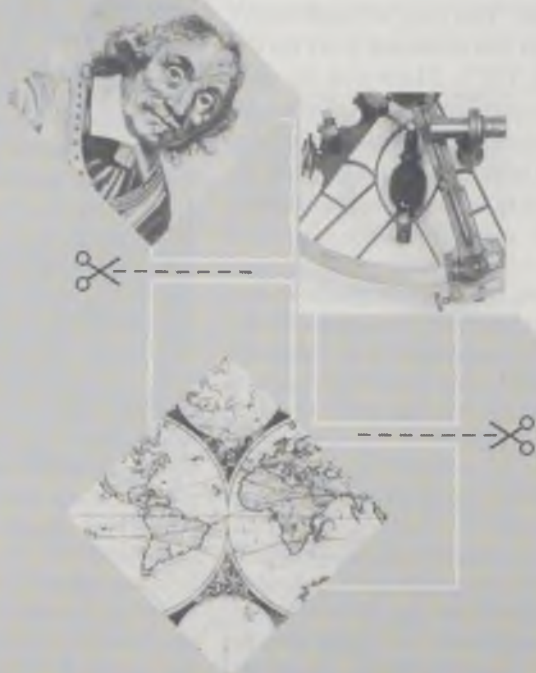
De semi-permanente tentoonstellingen blijven twee of drie jaar staan. Op dit moment zijn er drie exposities. Ten eerste de 'Diesel Meester', een tentoonstelling over de invoering en ontwikkeling van de dieselmotor in de scheepvaart. Aan de hand van foto's, motorblokken op schaal en opstellin-

gen waarin de werksituatie van toen en nu wordt weergegeven, laat de expositie zien hoe men met de nieuwe technieken omging. Van 1910 tot 1930 lag de nadruk op de betrouwbaarheid, in de jaren dertig tot de jaren zeventig op de kracht en vanaf 1973 op de zuinigheid. De presentatie is origineel en uitdagend. Een voorbeeld hiervan is een deur met de tekst "nieuwsgierig, deur openen". Je komt in een kleine ruimte, waarin achter glas de machinekamer te zien is met een meester die de motor onderhoudt. Je voelt en hoort het stampen van de dieselmotor. De video over de techniek van een motor, die op een klein beeldscherm te zien is, is saai en boeit niet langer dan een halve minuut.

De tweede tentoonstelling is getiteld 'Rotterdam, van nederzetting tot wereldhaven'. Het eerste gedeelte gaat over de ijzertijd, toen mensen in een waterrijk en dichtbegroeid veengebied langs de rivier de Rotte woonden. Rond 1500 werd het dorp Rotterdam een vissershaven, waar met name haring aan wal werd gebracht. In de 16de eeuw groeide het uit tot een koopvaardijhaven, waar schepen vanuit de gehele wereld lagen afge-meerd. Eind 19e eeuw veranderde het beeld van de haven drastisch: de houten schepen

C O L U M B U S

werden vervangen door ijzeren exemplaren, terwijl de stoommachines in de plaats kwamen van de zeilen. Het havengebied in de binnenstad werd te klein en breidde zich fors uit naar Rotterdam-Zuid.

Tegenwoordig is Rotterdam de grootste haven van de wereld. Van de scheepvaartactiviteit is in de binnenstad weinig meer te zien. De containeroverslag vindt plaats op grote terreinen in de Europoort.

Deze historische ontwikkelingen worden op een afwisselende wijze in beeld gebracht. Het verhaal wordt verteld aan de hand van voorwerpen in vitrines, schilderijen en maquettes. Er is een diaprogramma met natuurfoto's en tekeningen, die moet uitbeelden hoe het

er 2000 jaar geleden uitzag. Verder zijn er diadoorkijkjes, een videofilm uit 1928 van Joris Ivens en maquettes van schepen en van een boerenbedrijf.

De derde semi-permanente tentoonstelling, 'Uit de klei getrokken', staat in een langwerpige ruimte waarin een schip uit de derde eeuw wordt gereconstrueerd. Je ziet de reeds in elkaar gezette stukken van een schip dat begin jaren zeventig gevonden werd in Zwammerdam. Aan de zijkant wordt met behulp van bordjes informatie gegeven over onderwerpen als de vindplaats, het werk van een restaurateur en de taak van het schip. De restaurateur vertelt het een en ander over zijn werkzaamheden.

Columbus en de Indianen

Het museum heeft ook een aantal kortlopende tentoonstellingen. Van 1 oktober 1992 tot en met 21 maart 1993 zal er een speciale tentoonstelling gehouden worden voor de jeugd van 10-14 jaar over Columbus. De expositie gaat ondermeer in op de motieven voor de reis naar Amerika, de voorbereidingen en het leven aan boord. Tegelijkertijd wordt aandacht besteed aan de wijze waarop de oorspronkelijke bewoners van het ontdekte continent tegen de Europeanen aankeken.

In samenwerking met de NOT, die in het jaar twee documentaires over de ontdekking van Amerika zal uitzenden, is lesmateriaal ontwikkeld. Een opvallend onderdeel van het educatieve project is een toneelspel dat de leerlingen kunnen spelen op de tentoonstelling. Ze worden ingedeeld in een groep Indianen en een groep Spanjaarden.

Professor Plons

Een leuk extraatje tijdens het museumbezoek is de expositie 'Professor Plons'. Hoewel deze in eerste instantie het meest geschikt is voor kinderen van de basisschool, is het voor de lagere klassen van het voortgezet onderwijs ook leuk om een kijkje te nemen. De expositie gaat uit van een actieve deelname van de bezoeker. Met behulp van technische foefjes kun je zelf een sluis laten vollopen en zien hoe een kompas werkt. Met een computerspel kun je een schip de haven binnenloodsen. Een educatief begeleidend programma voor het voortgezet onderwijs is nog niet beschikbaar. Overigens moet een bezoek aan deze afdeling van tevoren worden aangemeld en wordt een vergoeding gevraagd.

kleio

nummer 4/92
pagina's 30 en 31

Het ramtorenschip 'De Buffel'

Net buiten het gebouw ligt in de haven De Buffel, een ramtorenschip dat in 1868 werd gebouwd. Het schip, een typisch produkt van de industriële revolutie, was een van de eerste zeeschepen die uitsluitend op stoomkracht voeren. Het beschikte over een ramstevan, twee voorlaadkanons in een draaibare toren en een 1 1/2 cm dikke ijzeren pantsergordel onder de romp. Het werd gemaakt in Schotland, omdat de benodigde kennis en techniek in Nederland nog niet aanwezig was.

Door de snelle ontwikkeling van de techniek en de wetenschap was het schip snel verouderd. Al in 1896 werd De Buffel niet langer voor de originele doelstelling gebruikt en omgebouwd tot een logementschip. In 1974 werd De Buffel definitief uit dienst gesteld. Het werd gerestaureerd en in 1979 opengesteld voor publiek. In het schip is veel te zien: van de wastafels van de manschappen tot de verblijven van de officieren en onderofficieren. Opvallend is het schitterende verblijf van de commandant, het cachot vlakbij de ramstevan en de slaapcabine van een officier.

Uitgebreide voorlichting

In het museum is een speciale onderwijsservice die de docent kan helpen bij het plannen en programmeren van een bezoek. De onderwijsservice verzorgt het schoolbegeleidingsmateriaal bij tentoonstellingen. In een museumkrant worden de diverse mogelijkheden bij het schoolbezoek opgesomd. Het museum heeft een uitgebreide uitleencollectie met foto's, posters, scheepsmodellen, dia's, video's en scheepsmodellen. Verder zijn er goed verzorgde scriptie- en informatiepakketten over uiteenlopende onderwerpen als cartografie, scheepvaart in de 17de eeuw en walvisvaart. De pakketten zijn voorzien van een boekenlijst en raadgevingen voor het schrijven van een scriptie. Ze zijn ook te gebruiken voor het houden van een spreekbeurt of als achtergrondinformatie voor de docent.

Educatief materiaal voor de lagere klassen

Voor de eerste klassen van het voortgezet onderwijs zijn er drie mogelijkheden. Met het

zogenoemde *Dossier Speurneus* komen de leerlingen langs nagenoeg alle exposities, inclusief het museumschip. Zoals de titel al aangeeft gaat het in het leerlingenboekje vooral om zoekopdrachten. Ze gaan niet dieper in op bepaalde onderwerpen, en dienen als leidraad om leerlingen de diverse onderdelen te laten zien. Voordeel hiervan is dat zij in korte tijd een beeld krijgen van het museum. Nadeel is dat de opdrachten niet meer dan invuloefeningen zijn en de indrukken wel zeer vluchtig zijn. Dit programma is zonder veel voorbereiding te doen.

De Dekzwabber en *Alle hens* richten zich specifiek op het museumschip De Buffel. *De Dekzwabber* werkt met een harmonica-vel met negen opdrachten, die de leerlingen via een vaste route op en in het schip rondleiden. De vragen behandelen verschillende aspecten, zoals het stuurrad, de schoorsteen en de officiershut. De opdrachten zijn afwisselend: de leerlingen moeten zowel vragen beantwoorden als tekeningen maken. De verschillende onderwerpen sluiten goed op elkaar aan. Grappig is dat de leerlingen zelf hun antwoorden kunnen controleren aan de hand van informatie elders in de opdrachtenlijst. Het andere programma, *Alle hens*, vereist meer voorbereiding. Het museum biedt een "scheepskrant" aan die ingaat op de historie van het schip. De krant, waarin een kruiswoordpuzzel en een stripverhaal is opgenomen, is gemaakt voor gebruik in de klas. Tijdens het bezoek kan een A-3 vel met opdrachten gebruikt worden. De bedoeling van *Alle hens* is dat de docent het programma zelf verder vorm en inhoud geeft. De docenthandleiding geeft hiervoor enkele tips.

Materiaal voor de hogere klassen

Voor leerlingen in de leeftijd van 14 tot en met 16 jaar zijn er twee programma's. Met *Scheepvaart in Zicht* gaan de leerlingen aan de hand van een opdrachtenboekje het hele museum door. Helaas zijn de vragen bij dit programma over het algemeen niet origineel en weinig gevarieerd. Het educatieve materiaal gaat niet uit van het hogere niveau van de leerlingen, het verschaft weinig inzicht in de diverse onderwerpen en blijft steken in simpele invuloefeningen. Bovendien is het jammer dat er geen educatief materiaal is dat zich specifiek richt op een van de semi-permanente exposities. Met het materiaal dat nu voorhanden is krijgen de leerlingen weliswaar een volledig, maar ook oppervlakkig beeld.

Het tweede programma, *Aanmonsteren*, richt zich speciaal op het museumschip. Het biedt docentenboekjes, posters, een A-2 opdrachtenvel (voor in de klas) en een opdrachtenboekje (voor op het schip). Centraal staat het vergelijken van schepen door de eeuwen heen. Daarnaast kan dit programma gebruikt worden als aansluiting op bijvoorbeeld het onderwerp industriële revolutie.

Ten slotte is het ook mogelijk om het museum op te nemen in een breder opgezette excursie naar de stad Rotterdam. Men kan hierbij denken aan een combinatie met andere musea, een bezoek aan de haven of aan de Euromast. Het museum biedt een docentenmap met onder meer lessuggesties, beschrijving van een diaserie en werkbladen die gekopieerd kunnen worden.

Kortom

Het is duidelijk dat de educatieve afdeling van het Maritiem Museum een ruim aanbod heeft. De docent kan gebruik maken van meerdere diensten. Dit varieert van advies bij de voorbereiding van een excursie en het verstrekken van materiaal voor in de klas tot het verkrijgen van achtergrondinformatie. Leerlingen kunnen gebruik maken van informatiemateriaal voor scripties en spreekbeurten. Dat alles geeft aan dat het museum zich op een actieve wijze bezighoudt met deze doelgroepen. Wat het educatief materiaal betreft is er een ruime keuze. De kwaliteit is nogal wisselend. De leerlingenboekjes voor het museumschip zijn gevarieerd en origineel. Het materiaal voor de permanente en semi-permanente tentoonstellingen is zeer zeker voor verbetering vatbaar.

Maritiem Museum "Prins Hendrik"
en Museumschip Buffel

Adres: Leuvehaven 1, 3011 EA Rotterdam,
Tel. 010-4132680

Openingstijden: dinsdag t/m zaterdag
10.00-17.00 uur, zon- en feestdagen
11.00-17.00 uur

Toegang: 16 jaar en ouder: f3,50
Tot 16 jaar: gratis
Lokatie: metrostation Beurs
tram 3 en 6, bus 32 en 49

Informatie:
- Onderwijservice
- Programma- en materialenwijzer

BASIS VORMING

Staatsinrichting en de basisvorming

Jolanda Reitsma

Dit artikel van de vakgroep geschiedenis en staatsinrichting van het SLO-project mens en maatschappij is het vierde in de reeks over de invoering van de basisvorming, en tracht wat betreft staatsinrichting wat dingen op een rij te zetten.

De tekeningen bij dit artikel zijn afkomstig uit Mini-didactica 2 De Gemeente, uit 1986. Het nummer van Kleio, waarin de didactica is opgenomen, is nog verkrijgbaar bij de VGN (maak f7,50 over op postgiro 128701 t.n.v. Penningmeester VGN, Den Haag, onder vermelding van Kleio, 27e jg. nr.1)

Zowel bij leraren als leerlingen is staatsinrichting als onderdeel van de geschiedenis niet erg populair. Een algemene indruk is dat er in de onderbouw van het voortgezet onderwijs niet zo veel staatsinrichting aan bod komt. Toch vinden groepen leerlingen bepaalde aspecten van staatsinrichting wel leuk. De dood van het lievelingshondje van Beatrix is voorpagina-nieuws en leerlingen vragen zich af: maar wat is eigenlijk de positie van de koning(in)? Wie heeft het eigenlijk voor het zeggen in een democratie en hoe is dat in Nederland geregeld? Wie heeft (hebben) hier de macht?

Zo levert de actualiteit dagelijks concrete aanknopingspunten voor het onderdeel staatsinrichting. Maar op basis daarvan kun je natuurlijk moeilijk een curriculum samenstellen.

Toch moet het door de juiste vragen te stellen, mogelijk zijn op een relevante en aantrekkelijke manier staatsinrichting onder de aandacht te brengen. En door interessante leerstof te ontwikkelen zijn vrijwel alle docenten geschiedenis, die nu -ook op lbo - staatsinrichting moeten geven, wel te motiveren.

Over het belang van kennis van de staatsinrichting, welke bestuursorganen we hebben en hoe die zijn ontstaan, en hoe je als burger in die democratie kunt participeren, bestaat weinig verschil van mening. Punt is: hoe weet je de wording op heldere wijze in kaart te brengen en de werking op een aansprekende en inzichtelijke wijze duidelijk te maken.

Wat is de positie van staatsinrichting?

In de eerste plaats dient helderheid verschaft te worden over de positie van staatsinrichting in het voortgezet onderwijs. Met de invoering van de mammoetwet werd staatsinrichting ondergebracht bij geschiedenis. Dit betekende concreet, dat er in 3 Havo een uur op de lessentabel bijkwam en dat een vast onderdeel van het eindexamen uit staatsinrichting moest bestaan.

Doordat ook maatschappijleer op de lessentabel verscheen, heeft in eerste instantie een soort competentie- en machtsstrijd gewoed tussen geschiedenis en maatschappijleer over de vraag tot wiens terrein staatsinrichting eigenlijk behoort. Uiteindelijk is voor een 'gezochte' oplossing gekozen, namelijk dat geschiedenis de historie (nu uitgebreid met ook de werking) behandelt, en maatschappijleer meer vanuit de institutionele, politiek-praktische kant de zaak aan leerlingen aanbiedt. Voor de basisvorming is uiteindelijk het geheel toch bij geschiedenis terecht gekomen, omdat maatschappijleer niet op de lessentabel van de basisvorming voorkomt.

De gevolgen van de basisvorming zijn voor het lbo het grootst. Niet alleen voor het on-

kleio

nummer 4/92
pagina's 32 en 33

derdeel geschiedenis, maar zeker ook voor staatsinrichting. Volgens de adviestabel moeten meer uren dan tot nu toe aan geschiedenis en staatsinrichting besteed worden. Afhankelijk van het type Lbo-onderwijs wordt nu, gecombineerd met aardrijkskunde, twee tot vier uren gegeven. In de basisvorming wordt dit vijf uren voor het vak geschiedenis en staatsinrichting.

Met name de docenten op het Lbo zijn vaak niet opgeleid voor het geven van staatsinrichting. Voor hen is het een geheel nieuw gebied, waarin ze zich moeten verdiepen. Maar ook andere vernieuwingen als gevolg van de basisvorming stellen nieuwe eisen.

In de huidige praktijk staat staatsinrichting er niet rooskleurig voor. In het kader van een inventarisatie naar de stand van zaken in het onderwijs in geschiedenis en staatsinrichting in Nederland zijn vijf geschiedenis- en twee staatsinrichtingmethodes bekeken. Van de vijf geschiedenismethodes bevatte slechts één een hoofdstuk over staatsinrichting. In de andere methodes werd hooguit een paragraaf van een enkel hoofdstuk besteed aan bekende items als 1848 en algemeen kiesrecht. Op scholen zal of gebruik worden gemaakt van aparte staatsinrichtingmethodes of het onderdeel staatsinrichting zal in het geheel niet worden gegeven. Dat betekent in de praktijk, dat staatsinrichting geen integraal onderdeel uitmaakt van het curriculum, maar een tussengeschoven, zo niet ondergeschoven kind is.

Met de invoering van de basisvorming zal staatsinrichting waarschijnlijk aan betekenis en mogelijk ook aan herkenbaarheid in de eerste jaren van het voortgezet onderwijs winnen. Van grote invloed zal echter de wijze zijn waarop de onderdelen van de basisvorming getoetst en afgesloten gaan worden.

Wat is het object van het onderdeel staatsinrichting?

In 1987 verscheen het HEG-rapport. Daarin werd het onderdeel staatsinrichting als volgt omschreven: *'structuur en functioneren van het hedendaagse Nederlandse politieke bestel, geplaatst in het licht van zijn historische context en in wisselwerking met zijn maatschappelijke omgeving.'*

Deze omschrijving werd door de eindtermencommissie (in een iets andere formulering) overgenomen, en had tot gevolg dat de kerndoelen staatsinrichting alleen de hedendaagse staatsinrichting betroffen. Bij de laatste wijzi-

ging is dit enigszins rechtgetrokken door de toevoeging van: -hoofdpijnen in de historische ontwikkeling van het Nederlandse politieke bestel vanaf de 19e eeuw.

Het ontstaan en de bestuurlijk-politieke ontwikkeling van de Nederlandse staat worden onderdeel van het bestuurlijk-politieke domein van geschiedenis.

Dit betekent dat er een sterk accent komt te liggen op de hedendaagse staatsinrichting. Daarbij gaat het niet alleen om de formele staatsinrichting: de regels, maar ook om het feitelijk functioneren: de praktijk. Om een voorbeeld te noemen. Formeel beraadslagen en beslissen de Eerste en Tweede Kamer over allerlei kwesties; in de praktijk wordt dit gedaan door vaste kamercommissies en is de Kamer, op de specialisten na, vaak leeg. De kerndoelen vragen bovendien aandacht voor de manier waarop de samenleving invloed heeft op het politieke bestel: wie hebben invloed op het beleid en hoe doen ze dat?

De verhouding tussen de onderdelen geschiedenis en staatsinrichting

Het uitgangspunt van HEG en Eindtermencommissie, dat staatsinrichting met name betrekking moet hebben op het hedendaagse functioneren van het politieke bestel, heeft vooral te maken met opvattingen over de onderlinge verhouding tussen beide vakonderdelen. Voorstanders van de omschrijving van HEG en eindtermencommissie meenden dat er sprake was van twee afzonderlijke onderdelen van één vakkencombinatie. Weliswaar waren er verbindingen tussen beide onderdelen, maar ze hadden toch beide een eigen, ander object en een eigen achterliggende wetenschap (respectievelijk geschiedenis en bestuurswetenschappen).

In een artikel in *Kleio* deed Jan Brouwer een poging om aan te tonen dat deze verhouding ook bedoeld was bij de totstandkoming van de vakkencombinatie in 1968.¹

Tegenstanders van de afzonderlijke positie van geschiedenis en staatsinrichting meenden dat de integratie van beide onderdelen voor de hand lag: immers ook staatsinrichting in het verleden blijft staatsinrichting, en hoe is het hedendaagse functioneren van het politiek systeem te begrijpen zonder zijn historische achtergrond? Zij erkenden weliswaar dat integratiepogingen in het verleden niet veel hadden opgeleverd, maar meenden niet dat die pogingen uitputtend waren geweest.

De eindtermencommissie nam op dit punt niet een duidelijk standpunt in. Zij nam weliswaar de omschrijving van het object van staatsinrichting van de commissie HEG over, maar sprak zich niet uit voor absolute scheiding van geschiedenis en staatsinrichting. Ook in de nieuwste versie van de kerndoelen wordt de scheidslijn tussen geschiedenis en staatsinrichting niet zo strak getrokken. In de laatste versie van de kerndoelen is nog snel iets toegevoegd over de ontwikkeling van het politiek bestel vanaf de 19e eeuw.

Samengevat betekent dit dat in de kerndoelen de hedendaagse staatsinrichting een zwaarder accent krijgt dan de historische achtergrond. Daarbij zal er op drie niveau's aandacht moeten worden gegeven aan staatsinrichting: gemeentelijk, nationaal en Europees niveau.

Om ervoor te zorgen dat staatsinrichting niet langer een ondergeschoven kind zal zijn is door de commissie HEG bepaald dat 25% van de uren in de bovenbouw aan staatsinrichting besteed moeten worden. De eindtermencommissie heeft deze verdeling voor de basisvorming overgenomen.

De kerndoelen uitgewerkt in lessenseries

Uitgaande van deze toedeling van uren hebben we de kerndoelen geordend naar moge-

lijke lessenseries. We komen daarbij uit op drie staatsinrichtingsthema's voor de drie in de kerndoelen genoemde bestuurslagen: het gemeentelijk, nationaal en Europees niveau.

Naar ons idee is de mate van abstractie en de 'droge' stof èèn van de oorzaken van de onderbelichting van staatsinrichting op scholen. Zeker voor Lbo en Mavo, maar waarschijnlijk ook voor Havo en Vwo zal voor deze problemen een oplossing moeten worden gevonden.

Om de lessen aantrekkelijk en concreet te laten zijn, willen we de leerstof aanbieden aan de hand van een concreet beleidsonderwerp. Met een voor leerlingen zo herkenbaar mogelijk gekozen thema komt de leerling stap voor stap in aanraking met de werking van het politiek systeem. Dit kan een gefingeerde situatie zijn, maar zou net zo goed kunnen aansluiten op een werkelijk bestaande kwestie.

Op het gemeentelijk niveau valt daarbij te denken aan gemeentelijk beleid ten aanzien van jongeren en jongerenvoorzieningen. Dit thema zou als volgt uitgewerkt kunnen worden. De gemeente voert beleid ten aanzien van jongeren en voorzieningen voor de jeugd, zoals bijvoorbeeld recreatiemogelijkheden, jongerencentra. Een aantal jongeren vindt dat de gemeente te weinig doet. Zij klagen dat er te weinig voorzieningen zijn voor hun vrije tijdsbesteding en willen dat de gemeente hiervoor meer geld beschikbaar stelt. Hoe kunnen die jongeren daarbij te werk gaan? De volgende vragen kunnen in dit kader aan de orde komen:

- a. Welke mogelijkheden hebben de jongeren en tot wie moeten zij zich richten? Wie beslist hier eigenlijk over?

- b. Welke (groepen) mensen zijn het wel en welke zijn het niet met hun eens, en waarom?
- c. Als hun actie niet tot het gewenste resultaat leidt, welke mogelijkheden zijn er dan nog?

Het is goed denkbaar dat een aantal jongeren hun ontevredenheid via vandalisme uit. Dit zou de mogelijkheid bieden om op een elementaire manier de werking van de strafrechtspraak aan de orde te stellen.

Op nationaal niveau stellen we voor als beleidsonderwerp te nemen: 'werkgelegenheid en sociale voorzieningen voor jongeren'.

Op Europees niveau denken we aan een thema over milieubeleid.

Deze keuzes zijn gemaakt vanuit de gedachte dat dit onderwerpen zijn die voor jongeren herkenbaar zijn, en waarmee zij nu en in de toekomst te maken krijgen. Natuurlijk zijn er ook vele andere onderwerpen en kwesties mogelijk: de aanleg van een weg, het vluchtelingenbeleid, het sociaal beleid van de EG. Nadruk moet vooral liggen op de mogelijkheden voor jongeren om nu en in de toekomst invloed uit te oefenen op de totstandkoming van beleid, en op vaardigheden die nodig zijn om die invloed te kunnen aanwenden.

Om u enig idee te geven van de aanpak die ons voor ogen staat, verwijs ik u naar een *Kleio minididactica* over de gemeente.² Ook daarin staat een kwestie - de bouw van parkeergarage Zeigelhof in de Nijmeegse binnenstad - centraal, en wordt nagegaan welke acties bewoners van deze wijk tegen de plannen met hun wijk kunnen ondernemen. Aan de hand hiervan wordt de staatsinrichting op gemeentelijk niveau aan de orde gesteld.

Naast deze thema's betreffende de hedendaagse staatsinrichting zouden, met name in

kleio

nummer 4/92
pagina's 34 en 35

het eerste en tweede leerjaar, twee gecombineerde staatsinrichting-geschiedenis thema's een plaats in het leerplan moeten krijgen. We denken daarbij aan een eerste introductie van noties als 'de rechtsstaat' en 'parlementaire democratie'. In dit kader kunnen ook allerlei centrale begrippen van de staatsinrichting aan de orde komen: macht, invloed, participatie. Deze begrippen kunnen vervolgens in de staatsinrichtingsthema's verder worden uitgewerkt.

Daarbij blijft het raadzaam dat deze thema's aan de orde worden gesteld aan de hand van een concrete kwestie. Als voorbeeld kan bij het thema over de rechtsstaat gedacht worden aan de vergelijking tussen een boer tijdens het Ancien Régime in Frankrijk (of in Nederland), die bijna volslagen rechteloos is, met een concrete situatie van nu, waarin iemand allerlei mogelijkheden heeft om zich tegen willekeur van de overheid te beschermen.

Tenslotte menen we dat enkele elementen van staatsinrichting een plaats kunnen krijgen in geschiedenisthema's. De staatsinrichting is dan wel ondergeschikt aan het historische thema. Als voorbeeld denken wij aan een thema ontwikkelingseducatie, waarbij zou kunnen worden gekeken naar het beleid van de overheid ten aanzien van Indonesië in de koloniale en post-koloniale periode en de belangen, die daarbij een rol speelden. De vraag zou daarbij kunnen worden gesteld welke mogelijkheden leerlingen nu en later hebben om invloed uit te oefenen op het hedendaagse overheidsbeleid inzake ontwikkelingssamenwerking.

Samenvattend denken we aan de volgende thema's:

Thema	Leerjaar	Staatsinrichting-geschiedenis
De positie van de burger in relatie tot de overheid in het Ancien Régime in vergelijking met het heden	1	gecombineerd thema staatsinrichting-geschiedenis
Ontwikkeling naar een democratisch politiek bestel in Nederland in de 19e en 20e eeuw	2	gecombineerd thema staatsinrichting-geschiedenis
Het functioneren van het politieke bestel op gemeentelijk niveau met als onderwerp jongerenbeleid	2	hedendaagse staatsinrichting
Het functioneren van het politieke bestel op landelijk niveau met als onderwerp werkgelegenheid en sociale voorzieningen	3	hedendaagse staatsinrichting
Het functioneren van het politieke bestel op Europees niveau met als onderwerp milieubeleid	3	hedendaagse staatsinrichting

Te verwachten SLO producten over staatsinrichting

De vakgroep geschiedenis en staatsinrichting van het M&M project ontwikkelt op het moment ten aanzien van staatsinrichting de volgende activiteiten:

- vertaling van kerndoelen naar een leerplan geschiedenis en staatsinrichting;
- vertaling van dit leerplan naar een opbouw van lessenseries over meerdere leerjaren voor LBO, MAVO, HAVO en VWO;
- samenstelling lespakket over de positie van de burger ten aanzien van de overheid (rechtsstaat)(in samenwerking met Hogeschool Midden-Nederland);
- samenstelling lespakket over Europese staatsinrichting (in samenwerking met de Stichting Milieu Educatie en Hogeschool Gelderland);

Mocht u na het lezen van dit artikel behoefte hebben aan nadere informatie, dan kunt u bellen met de secretaresse van het project mw. Geelhoed, 053-840399. Zij kan u informeren, of zorgen dat u wordt teruggebeld.

Noten

1. J. Brouwer, 'Staatsinrichting tegenover geschiedenis geplaatst in het licht der historie', in: *Kleio* 27e jg. (1986) nr.6, blz. 23-28.
2. F. Merten, *De Gemeente. Minididactic 2*, in: *Kleio* 27e jg. (1986) nr.1. Deze Kleio-didactica geeft een indruk van de aanpak die ons voor ogen staat. Maar de uitwerking bedoelen we niet, het is materiaal wat op zijn best pas gebruikt kan worden in de derde klas Havo/Vwo en destijds is gemaakt voor hogere klassen.

Boek van de maand

Nico Maarsen bespreekt:

dr. S. Groenveld & prof.dr. G.J. Schutte, *Delta. Nederlands verleden in vogelvlucht. Deel 2, De nieuwe tijd: 1500 tot 1813* (Martinus Nijhoff, Leiden/Antwerpen 1992) 296 blz., prijs f49,50. Deel 1 (De middeleeuwen: 300 tot 1500) en 3 (De nieuwste tijd: 1813 tot heden) verschijnen binnenkort.

Al weer vele jaren geleden ging in de vergadering van hoofddocenten geschiedenis aan de nieuwe lerarenopleidingen het gerucht dat 'men' bezig was met een nieuw handboek voor de Nederlandse geschiedenis. Het was een gerucht als zovele over nieuwe publicaties ten dienste van het onderwijs aan beginnende geschiedenisstudenten. Maar gelukkig is nu gebleken dat dat gerucht althans waarheid bevatte: dit jaar verscheen het eerste deel van het driedelige werk *Delta. Nederlands verleden in vogelvlucht*. Dit deel, in de serie deel 2, is geschreven door dr. S. Groenveld en prof. dr. G.J. Schutte en gewijd aan de periode 1500 tot 1813.

Het kon wel niet anders, of ik heb dit boek gelezen met in het achterhoofd de leeservaringen die ik had met de NAGN. - En wat een verschil!

Hier echte geschiedschrijving in een eenheid van stijl en opvattingen die het nauwelijks mogelijk maakt vast te stellen, waar de ene auteur ophoudt en de andere begint; daar een verzameling losse opstellen met alles wat dit betekent voor de dispariteit van standpunten en schrijfwijzen. Hier een boek voor een duidelijke doelgroep (die de auteurs ook helder voor ogen is blijven staan): met name studenten aan universiteiten en hogescholen, daar een verbrokkeld mozaïek, brokken hapklaar voor de specialisten die de materie toch al kenden en onverteerbaar voor het brede geletterde publiek waarop de uitgever mikte. Alleen daarom al mogen we deze uitgever en haar auteurs dankbaar zijn voor hun prestatie.

Het boek is mooi uitgevoerd en telt circa 300 bladzijden. Het aantal illustraties is gelukkig klein, de informatieve waarde ervan meestal

groot; evenzo bleef het aantal kaartjes beperkt, maar die er zijn bewijzen hun bestaansrecht. Zo is er binnen dit beknopte kader veel plaats overgebleven voor teksten. Van die ruimte hebben de auteurs buitengewoon goed gebruik gemaakt.

Het Nederlands is fraai en bijna steeds op de hoofddoelgroep toegesneden (opmerkelijk zijn aardige moderne termen als 'politieke actie' ter kenschetsing van Alva's missie op p. 86), het verhaal - verbazingwekkend in een zo luttel aantal bladzijden - is spannend geschreven: vaak was ik onder de indruk van de rust waarmee de schrijvers stilstonden bij details, zowel kwantitatieve, bijvoorbeeld betreffende de demografie van de zeventiende eeuw (pp. 103-108), als kwalitatieve, men leze het knappe hoofdstuk over de publieke kerk en de dissenters (pp. 171-194), om dan vervolgens in alle kalmte en zonder haast verder te gaan naar andere onderwerpen ... waarvoor zij juist voldoende bladzijden gereserveerd hadden.

In hun beeldende bondigheid bereiken zij vaak grote hoogten: men ervaart de 'brevitas latina' waarmee zij de veranderende houding tegenover voortzetting van de oorlog in de jaren 1621 tot 1648 samenvatten:

'...De prins (Willem II) was geconfronteerd met een ontwikkeling, die van vrijwel eengezinde steun aan de oorlogvoering in de jaren twintig, via een opkomend vredesstreven in de jaren dertig, was uitgekomen bij een nagenoeg algemene voorkeur voor beëindiging van de strijd in de jaren veertig ...' (p. 225); ook zie men het hier afgebeelde geschreven portret van Johan de Witt (p. 227). Zulke stijlbloempjes vindt men bij menigte.

Tot die grote levendigheid draagt ook bij dat de auteurs niet polemisch, maar wel met overtuiging duidelijke standpunten innemen in zulke kwesties als het gedrag van Van Oldenbarnevelt en de ratio van Maurits' reactie daarop (pp. 211-215).

Bijeengenomen betekent dit alles dat in hun beider interpretatie de Vaderlandse geschiedenis tussen 1500 en 1813 geen 'dichtgetimmerd' verhaal geworden is: er blijft voldoende

kleio

nummer 4/92
pagina's 36 en 37

de discussiestof over voor het werkcollege. En nogal eens vraagt dat om verder eigen onderzoek: ik althans heb bij menige uitspraak gedacht 'Dat zou ik, als ik nog werkzaam was in het onderwijs, door mijn studenten willen laten verifiëren voor die stad, dat dorp, die organisatie'.

Inhoud

Het wordt tijd eens iets te zeggen over de inhoud van al dit gepreze. Om te beginnen, de auteurs (van heel Delta) hebben zich vier uitgangspunten gekozen. Ten eerste hebben zij zich verre gehouden van de mislukte periodiseringspogingen van de NAGN en geopteerd voor een afbakening in Middeleeuwen, van 300 tot 1500 (Deel 1), Nieuwe Tijd, van 1500 tot 1813, en daarin een verdeling in '16e eeuw' en '17e en 18e eeuw' (Deel 2) en Nieuwste Tijd van 1813 tot heden (Deel 3). Een indeling die zij karakteriseren als traditioneel en - terecht - als praktisch.

Vervolgens wilden zij voor de periode van de Middeleeuwen tot de 17e eeuw, toen het gebied van het tegenwoordige Nederland nog deel uitmaakte van grotere gehelen, de geschiedenis van 'Nederland' beschrijven in het kader van die grotere gehelen, opdat beginnende studenten niet het gevaar zouden lopen de huidige staatkundige grenzen van ons land te zien als van nature gegeven.

Ten derde wilden zij mede met oog op de richtlijnen die gaan gelden voor de basisvorming voortgezet onderwijs, sociaal-economische, politiek-institutionele en cultureel-mentale aspecten van de geschiedenis in hun verhaal evenwichtig aan de orde stellen. En tenslotte wilden zij een boek schrijven van een zodanig beknopte omvang, dat de bestudering ervan in de beperkte tijd die heden ter beschikking staat, reëel mogelijk zou zijn.

Bekijk ik nu deel 2 op met name het derde en eerste uitgangspunt, dan kom ik tot het oordeel dat deze voortreffelijk tot hun recht zijn gekomen. Zo beslaat de basis van de 'longue durée' 7% van de ruimte, het sociaal-economisch aspect 23%, het cultureel-mentaal aspect 27% (gelijkelijk verdeeld over kerkelijke zaken en 'de rest'), het politiek-institutioneel aspect (waaronder ook het verhaal van de politieke evenementen valt) 43%.

Het eerste uitgangspunt heeft ertoe geleid dat eerst acht hoofdstukken worden gewijd aan de 16e eeuw, en wel aan het land en zijn bewoners, de economische groei, de gelaagde samenleving, de Renaissance in het onderwijs, wetenschap en kunsten, de beroering in de kerk, de bestuursstructuur, de politieke

ontwikkelingen tussen 1494 en 1559, en tenslotte de Opstand (een van de mooiste voorbeelden van beknopte verhaalkunst). Vervolgens worden elf hoofdstukken gewijd aan de Noordelijke Nederlanden tussen 1600 en 1813; behandeld worden land en volk in deze tijdsspanne, de gouden tijd voor de economie, de periode van economisch verval, de spanning tussen starheid en beweging in de gelaagde samenleving, de Barok en de Verlichting in onderwijs, wetenschap en kunsten, de publieke kerk en de dissenters, de geschiedenis van de staatsinstellingen, de politieke ontwikkelingen tussen 1609 en 1650 ('consolidatie'), die tussen 1650 en 1713 ('de Republiek als grote mogendheid'), de geschiedenis van de Republiek als tweederangs mogendheid in de 18e eeuw en tenslotte de als overgangsjaren gekarakteriseerde Bataafs-Franse tijd.

Rest mij te vermelden dat met een uitvoerige tijdbalk verdeeld over de drie aspecten en over het 'aspect' van het internationale kader, met een scherp geselecteerde beredeneerde bibliografie en met een handig register (zo telt bijvoorbeeld 'Raad van State' veertien verwijsplaatsen die het samen mogelijk maken zo'n institutie diachroon in het oog te vatten) dit boek besloten wordt.

Kritiek

Waar op zo weinig grond naar zo veel en zo gevarieerde opbrengst is gestreefd, valt op de oogst altijd wel iets aan te merken. Wat ik het meeste miste is een rijker relaas betreffende de Nederlandse kolonisatie (was Schutte niet - men zie p. 281, tweede kolom - de man van 'Coolhaas' II?). En waar ook de deskundigste tapijtenknoper wel een fout maakt omdat alleen Allah tot het volmaakte in staat is, is het niet te verwonderen dat ook in deze op een 'laudatio' uitgelopen bespreking enkele onvolkomenheden aangewezen kunnen worden.

Zo viel het mij op dat de auteurs wel heel veel vaktermen - of zo men wil technisch jargon - onverklaard laten. Ik wijs op kerkelijke termen als suffragaanbisdom, wijbisschop, dioceses, primaat, prelaat (p. 23) en een mondvul als 'supranaturalistisch reformato-ri- sch verlichtingsdenken' (p. 151); op economische termen als wisselhandel en acceptbedrijf (p. 134); op literaire als 'annales', 'historiae', elegie, epigram en epithalamium (pp. 36-37).

In dit verband wil ik ook vermelden dat ik moeite had met de termen 'exogene factor' en 'endogene factor' waar het gaat om de verklaring van bijvoorbeeld de economische

'Het kon haast niet anders of de leiding in Holland, en daardoor ook van de Republiek, kwam weer bij de raadpensionaris te liggen. In 1651 nam Adriaen Pauw deze functie weer op zich. In 1653 werd hij opgevolgd door een representant van de volgende generatie, dde 27-jarige Johan de Witt. Een scherpe mathematische geest, bekwaam administrateur, en tegelijk politicus van de grote lijn, zoon van een der 'Loevenstijnse' regenten - Jacob de Witt uit Dordrecht - wie op grond daarvan te gemakkelijk een theoretisch-republikeinse denkwijze wordt toegeschreven. Een man die overtuigd was van de leidende positie van Holland binnen de Republiek, en die in de internationale politiek het welzijn van de ingezetenen voorop plaatste, in tegenstelling tot het machtsstreven van de monarchen der omringende staten. Dat welzijn achtte hij het best gediend met passieve neutraliteit, die ten hoogste handelsverdragen met andere mogendheden toeliet. Maar zich welbewust, dat de belangen van een staat ook door spanningen tussen derden kunnen worden geschaad, kwam hij uiteindelijk tot een actieve neutraliteitspolitiek.'

Delta 2, p. 227.

groei in de 16e eeuw (p. 8 e.v.); met name schenen mij sommige exogene factoren ('niet tot het economisch proces behorend') juist typisch economisch van hoedanigheid: ik noem als voorbeeld de kwaliteit van de grond. Ook de behandeling van de wisselwerking van deze factoren (onder meer op p. 20) kon mij niet bevredigen.

Ernstiger tenslotte is - termen kun je immers opzoeken in een woordenboek - dat de auteurs weliswaar de drie lagen structuur-conjunctuur-evenement ordelijk aan ons voorleggen, maar er niet in geslaagd zijn de connecties ertussen steeds duidelijk te maken. Maar, zo zou men ter verontschuldiging aan kunnen voeren, dit gebrek weerspiegelt nu eenmaal de 'state of the art' en ook Braudel zelf was er niet steeds even goed in.

Ik wens de heren Groenveld en Schutte en de uitgever Martinus Nijhoff van harte geluk met dit handboek.

RECENSIES

In 't kort

In 't kort is een rubriek waarin maandelijks de uitgaven die bij de redactie zijn ontvangen worden aangekondigd. Een selectie uit deze boeken wordt in een later nummer van *Kleio* besproken.

In de reeks 'In historisch perspectief' verscheen onder redactie van N.C.F. van Sas *De kracht van Nederland*. De bundel geeft een historisch-analytisch overzicht van de internationale positie en het buitenlands beleid van Nederland. Nadruk ligt op de periode van eind negentiende eeuw tot heden. Er zijn artikelen van de hand van o.a. Kossmann, Boogman, Daalder en Van Staden opgenomen. De paperback van 245 pagina's is uitgegeven door Gottmer/Becht en kost f 35,-.

Bij het Koninklijk Instituut voor Taal-, Land- en Volkenkunde (KITLV) zijn de volgende twee boeken verschenen:

Het proces Sneevliet 1917 is een herdruk van de studie van A. Baars en H. Sneevliet uit 1917, die met de studie van het proces Sneevliet een beschrijving gaven van de sociaal-democratie in Nederlandsch-Indië. Emile Schwidder en Fritjof Tichelman, beiden als onderzoekers verbonden aan het IISG, zijn verantwoordelijk voor de bewerking en verzorgen een uitvoerige inleiding. Al met al is het een 'pil' van bijna 450 pagina's geworden, maar zeer verzorgd en compleet. Dit deel 2 uit de reeks 'Socialisme in Indonesië' kost f 55,00, en is in de boekwinkel, of rechtstreeks bij uitgeverij KITLV, Leiden (071-272372), te verkrijgen.

Hans van Miert geeft in *Bevlogenheid en Onvermogen* een beschrijving van het leven van Mr. J.H. Abendanon, in Indië directeur van het departement van Onderwijs, Eeredienst en Nijverheid, en een hardnekkig verdediger van de 'ethische richting' in het Nederlands kolonialisme. Met een uitgebrei-

de bibliografie en een register telt dit boek 178 bladzijden. Het is als nummer zes verschenen in de serie 'Werkdocumenten' en kost f 30,-.

In de 'Groninger Historische Reeks' verscheen als nummer 8 *Nederland en het Noorden*, een bundel opstellen aangeboden aan prof.dr. M.G. Buist bij zijn afscheid als hoogleraar. Onder redactie van K. van Berkel, H. Boels en W. Koops zijn vijftien artikelen bijeen gebracht, waarin ontwikkelingen in het Noorden en hun belang, en de relatie tussen het Noorden en de rest van Nederland, centraal staan. Het boek is voorzien van een bibliografie van M.G. Buist en een namenregister. De prijs is f 47,50.

In *Mensenrechten bijvoorbeeld...* geeft Carel H. Jansen, docent aan de school voor journalistiek te Utrecht, een inzicht in de internationale rechtsorde na 1945. Vragen als 'Welke rechten hebben vreemdelingen en vluchtelingen' en 'Hoe beïnvloeden organisaties als WEU, OESO, GATT en EG de Nederlandse politiek?' komen naast vele andere aan de orde. Een indeling in korte paragrafen en een zakenregister kunnen deze paperback tot een toegankelijke vraagbaak maken. Bij Coutinho uitgegeven voor de prijs van f 47,50.

Madelon de Keizer, medewerkster van het Rijksinstituut voor Oorlogsdocumentatie, heeft haar proefschrift over Het Parool tijdens de bezetting 1940-1945 gepubliceerd onder de naam *Verzetsblad in Oorlogstijd*. Buitengewoon verzorgd uitgegeven bij Otto Cramwinkel beschrijft De Keizer uitgebreid de ontwikkelingen van een van de grootste verzetsbladen in Nederland. Breed en intensief worden de achtergronden van prominente redacteuren als Goedhart, Vorrink en Wiardi Beckman gegeven. De prijs van het ruim 650 bladzijden tellende boek is f 39,00 als paperback en f 65,00 gebonden.

Bij uitgeverij Veen verscheen deel III van de Briefwisseling van J. Huizinga. Met de jaren 1934-1945 is het daarmee het derde en laatste deel. Onder redactie van L. Hanssen, W.E. Krul en A. v/d Lem is ook dit derde deel een uiterst verzorgde uitgave geworden. Het uitvoerig namenregister maken de ruim 500 bladzijden zeer toegankelijk, maar nodig is dit nauwelijks: het prachtig taalgebruik van Huizinga en de periode die aan de orde komt, zullen velen het boek van A tot Z doen lezen. De prijs is f 65,00.

Jan de Ruiter

Kleio

nummer 4/92
pagina's 38 en 39

PRINS BERNHARD

J.G. Kikkert, *Prins Bernhard 80 jaar (Het Spectrum, Utrecht 1991) 168 blz., prijs f29,90*

Biografieën van leden van het huis Oranje, of ze al gestorven zijn of niet, vormen een zeer populair genre. En Kikkert is een specialist op dit terrein. Hij schreef al biografieën van koning Willem III en van de koninginnen Wilhelmina en Juliana. Dat hij deze keer prins Bernhard onder de loep heeft genomen, zal geen verwondering wekken. Bernhard is tot nog toe ongetwijfeld de meest roemruchte prins-gemaal die Nederland heeft gekend, hij heeft veel bewonderaars en verguizers en er bestaan nog talloze mythen en onduidelijkheden over zijn rol.

Wat Kikkert in dit boek heeft gedaan is vooral samenvatten. In een zeer toegankelijke stijl presenteert hij niet enkel de belangrijkste kennis, maar ook de bekende en minder bekende verhalen en geruchten over Bernhards leven. Zijn bronnen zijn allereerst de vier eerdere biografieën, die zowat per decennium zijn verschenen: een officiële van Waterink uit 1951, een hagiografische en pas veel later door Bernhard geloofde van Hatch (1962), een zeer onwelwillende van Klinkenberg (1979) en een in gespreksvorm van Lammers (1986). Verder gebruikt Kikkert nogal lukraak wat memoires en opvallend veel kranteberichten. Van een systematisch en kritisch bronnengebruik is dus absoluut geen sprake en sterker nog ik heb zelden een boek gelezen waarin zo veelvuldig en gevarieerd gespeculeerd wordt. De lezer krijgt dat overigens wel aangekondigd met zinswendingen als: 'In de wandelgangen heette het', 'men moet daarbij aannemen dat', 'volgens latere geruchten', 'indien het waar is dat', 'sommige bronnen houden staande dat' en 'plaatselijk bekend is in dit verband'. Dit soort relativeringen en onnaspeurbare verwijzingen komt veel voor, terwijl anderzijds diverse officiële documenten niet gebruikt zijn.

Toch moet gezegd worden dat de auteur ook niet de pretentie heeft volledig of wetenschappelijk te zijn en dat zijn overzicht heel wat had gemist, als hij niet ook de vele verhalen, geruchten en speculaties had opgetekend. Maar al met al komt de lezer van Kikkert over vele vragen uit Bernhards leven weinig zekers aan de weet. Bij gebrek aan archiefonderzoek (enkele belangrijke archieven zijn gesloten) blijft het ook voor Kikkert gissen, hoe het nu precies zat met zijn SA-lidmaatschap, zijn eerste ontmoeting met Juliana, zijn rol in de zaak King Kong, bij het

ontstaan van de Bilderberg-conferenties, in de affaire-Hofmans, de Irene-crisis en de affaires rond Lockheed en het Wereldnatuurfonds. Maar dat verklaart waarschijnlijk ook een groot deel van de aantrekkingskracht van dit soort biografieën. Er is ook veel belangstelling voor juist omdat er nog veel mythen en vragen zijn.

Een verdienste van Kikkerts boek vind ik wel dat hij door tachtig jaar van het prinselijk leven in kaart te brengen, inzicht geeft in Bernhards allerminst saaie karakter, in zijn verfrissende invloeden op het koninklijk huis en in de achtergronden van zijn populariteit bij grote delen van het Nederlandse volk. 'Ein leichter Vogel' luidde de typering die Ernst Heldring kort na Bernhards aantreden op het Nederlandse toneel gaf. Maar Kikkerts boek maakt duidelijk dat die typering Bernhard geen recht doet. Door zijn onafhankelijke en doortastende gedrag gaf hij vooral in en na de Tweede Wereldoorlog een heel eigen invulling aan het prinsgemaal-schap. Zijn internationale flair, zijn eigenzinnigheid en zijn publiciteitsbewustzijn haalden het Nederlandse koningshuis weliswaar uit de motteballen, maar bezorgden het ook de hoogte- en dieptepunten, die een levende monarchie in de moderne tijd nu eenmaal kenmerken.

H.J.C. Termeer

HET CENTRAAL SCHRIFTELIJK OP DE COMPUTER.

J. en Y. Beetsma, *Europese Integratie 1945-1990 en Nederland in het Interbellum 1917-1940, (Beetsma Courseware, Doezum 1991), f 200,-*

Het heet dat rond de 20% van de docenten gebruik maakt van computerondersteund onderwijs. Tot die 20% behoren waarschijnlijk naar verhouding betrekkelijk veel leraren Geschiedenis en Staatsinrichting, en dat alleen al omdat er sinds jaar en dag computerprogramma's verschijnen waarmee de leerlingen het Centraal Schriftelijk kunnen oefenen.

Dit jaar heeft het duo J. en Y. Beetsma, welbekend door hun methode 'Geschiedeniswerkplaats' twee programma's uitgebracht, te weten:

1. Europese Integratie 1945 - 1990
2. Nederland in het Interbellum 1917 - 1940

De familie Beetsma, zaken doende onder de naam Beetsma Courseware, heeft al een opmerkelijke traditie in het maken van computerprogramma's ter ondersteuning van het

Centraal Schriftelijk: te noemen vallen de programma's China, Nederlands-Indië, Nederland tijdens de veertiger jaren, Vrouwen-geschiedenis en dan nu weer twee nieuwe onderwerpen. De ervaring heeft geleerd dat de historische courseware uit het hoge noorden goed bruikbaar is. Dit jaar ook?

Zeker. Zonder in een verkooppraatje te vervallen dient gesteld te worden dat Beetsma en Beetsma erin geslaagd zijn hun produkt aanzienlijk te verbeteren:

De courseware arriveert in een zwart plastic mapje waarin één floppy van 3,5" of twee van 5,25". Daarnaast een kort vouwblad met de allernoodzakelijkste informatie. Heeft de docent (of misschien de systeembeheerder) de floppy in de computer gestopt, dan blijkt al gauw dat de eigenlijke handleiding op het schijfje staat en door middel van een gebruikersvriendelijk programma uitgeprint kan worden.

Gebruikersvriendelijk is het allemaal zeer zeker! Er kan eigenlijk niets fout gaan, niet bij de leerling en niet bij de docent. Alles wijst zichzelf en er staat meer dan genoeg informatie in de uitgeprinte handleiding. En daar staat niet alleen, zoals zo vaak, een technisch verhaal in, maar er zitten ook didactische tips tussen.

Beide programma's lijken qua opzet in sterke mate op elkaar; alleen de vulling, het vragenmateriaal, is anders. Beide programma's bestaan in essentie uit een reeks toetsvragen over de Europese Eenwording en Nederland voor WOII. Als de leerling MS-DOS heeft geladen, dan kan hij uit een menuutje kiezen wat hij wil gaan doen: eerst wordt er gevraagd of men de vragen op HAVO-VWO niveau wil maken of op MAVO-niveau. Vervolgens of men toetsvragen wil gaan oefenen; zo ja, wil men dan vragen voorgeschiedeld krijgen met of zonder de goede antwoorden. En dan bepaalt men welk onderdeel van het onderwerp men wil gaan oefenen - bijvoorbeeld bij het programma 'Europese Integratie':

1. Supranationale start en crisis: 1945-1954.
2. Vorming en uitdaging van de Euromarkt: 1954-1969.
3. Stagnerende integratie: 1969-1985.
4. Herstel en perspectief 1992: 1985-1990. De instellingen van de Europese Gemeenschap.
5. Alle vragen over de Europese Integratie (door elkaar).

Er zijn ettelijke soorten vragen: meerkeuzevragen, vragen waarop men met 'juist' of 'onjuist' of 'ja' of 'nee' moet antwoorden, maar

ook een stevig aantal open vragen. In totaal tussen de 150 en 200 vragen, waarbij de beantwoording van de open vragen niet meer de irritatie van enkele jaren geleden oproept: het maken van een spelfout of het gebruiken van een licht afwijkende spelling leidt niet tot het afkeuren van het antwoord. De schrijvers hebben alleen - en dat bezwaar geldt natuurlijk vooral bij het onderwerp Nederland - de authentieke schrijfwijze van namen gemoderniseerd.

Naast het beantwoorden van vragen kan men ook andere werkzaamheden verrichten die wellicht tot (nog) meer hersenactiviteit aanleiding geven. Die mogelijkheden zitten verscholen achter het kopje 'Extra oefenmateriaal'. Dat bestaat uit een drietal categorieën:

- citaten - 33 vragen.
- matching - 40 vragen.
- begrippen - 100 vragen.

Bij het oefenen van citaten krijgt de leerling een citaat uit de methode 'Geschiedeniswerkplaats'. Hij/zij moet aangeven of het citaat correct is, en of er bepaalde woorden fout geciteerd zijn - en door welke woorden die dan vervangen dienen te worden. Een oefening die heel wel zonder het boekje Geschiedeniswerkplaats kan worden uitgevoerd.

Bij matching krijgt de leerling een lijstje termen voorgeschoteld met daaronder nog twee termen; de leerling dient te beslissen welke drie termen bij elkaar horen.

De begrippen spreken voor zichzelf: men krijgt een lijst begrippen gepresenteerd en een omschrijving van een begrip. De leerling kiest uit bij welk begrip die omschrijving het beste past.

Het is praktisch iedere leerling of ieder tweetal leerlingen een eigen schijfje te geven. De leerling kan dan een volgende les gewoon doorgaan waar hij gebleven was. Men kan natuurlijk ook met een verzamelschijf werken: iedere leerling gebruikt dan een eigen unieke herkenningscode die hij een volgende sessie weer intoetst om verder te kunnen werken.

De docent kan steeds nagaan welke leerling welke vragen wel of niet heeft geprobeerd, wanneer hij ze heeft geprobeerd, hoe vaak, en op welk niveau, en of de vragen al dan niet correct zijn beantwoord. De leerling zelf wordt steeds via het beeldscherm op de hoogte gehouden van zijn score, zijn punt - al had dat wel wat fraaiër gekund.

Men kan de leerlingen rustig naast elkaar laten oefenen in het computerlokaal. Het gebruikelijke spieken is nauwelijks mogelijk,

want iedere computer schudt en herschudt de vragen en zet ze de leerling in een steeds weer unieke volgorde voor. De docent kan dus na een klassikale behandeling van een deel van de stof de klas een diagnostische toets laten maken, maar kan ook de leerlingen dat onderdeel laten oefenen waaraan zij de meeste behoefte hebben.

Is er nog veel meer te zeggen over deze programma's? Eigenlijk niet. Zowel het programma over de Europese Eenwording als het programma over Nederland voor de Tweede Wereldoorlog is goed bruikbaar, zal zeer zeker rendement hebben en telt geen technische fouten en maar weinig inhoudelijke. Geen technische fouten wil zeggen dat de schijfjes probleemloos lopen, dat de docent niet om de haverklap een probleem moet oplossen dat hij niet of maar nauwelijks kan oplossen. Geen inhoudelijke fouten? Ach ja, ons vak is en blijft een discipline waarbij vele varianten gecanoniseerd zijn. Vragen over Nederland in een wat conservatieve richting interpreteren? Het mag, zo goed als ook een meer socialistische variant wel toegestaan is. Mij dunkt dat de auteurs wat naar de conservatieve kant neigen - maar dat hoeft ze niet aangerekend te worden. Nogmaals, echte fouten heb ik niet geconstateerd.

Beide programma's lopen vlekkeloos - maar de techniek is wel wat bejaard. Van technische hoogstandjes is geen enkele sprake: alles loopt zoals het lopen moet, maar een leerling die thuis achter een Atari ST, een Macintosh of een Super VGA zit zal zich wel afvragen of dit nu écht een programma is dat in 1991 is geschreven.

Ik begon met de veronderstelling dat er wel méér dan 20% van de docenten Geschiedenis en Staatsinrichting gebruik maken van de examencourseware. Zeker is dat zij die dat nog steeds niet doen, hun leerlingen tekort doen.

Één nadeel wil ik op de valreep nog noemen, namelijk de prijsstelling van deze courseware. Elk programma kost f.200,- en voor een vaak kleine sectie Geschiedenis en Staatsinrichting is dat een hele som - ook al gaan de programma's twee jaar mee en ook al blijven delen ervan ook daarna nog goed bruikbaar. Wellicht dat een volgende keer de prijs wat vriendelijker kan uitvallen. Maar dat hebben wij zelf in de hand: als wij docenten nu eens niet meer klakkeloos courseware zouden kopiëren, dan zou er voor een uitgever ook eens wat te verdienen zijn. Dat zou èn tot uiting kunnen komen in een wat vriendelijker prijs èn in een golf van nieuwe programma's.

J.Snijders

De programma's zijn te bestellen bij
Beetsma Courseware
Eesterweg 16
9863 TB Doezum
05946-12701
Een demonstratiediskette kost f.25,-

VOC

Femme S.Gaastra, *De geschiedenis van de VOC* (Walburg Pers Zutphen, 1991), 192 blz, prijs f 39,50.

In 1982 verscheen het standaardwerk over de VOC, van de hand van de Leidse historicus Femme Gaastra. Thans beleefde het boek zijn tweede druk, in een bewerkte en uitgebreide versie, al heeft die bewerking vooral plaatsgevonden m.b.t. de hoofdstukken over de vestigingen in Azië en de handel en scheepvaart.

De laatste jaren is zowel het aantal wetenschappelijke publikaties over onze eigen multinational sterk toegenomen, alsook de belangstelling van het publiek. In mijn recensie van Els Jacobs' *Varen om Peper en Thee* (Kleio XXXII, nr 8, oktober 1991, p.31) wees ik daar al op. Het boek van Gaastra laat zich lezen als een wetenschappelijke pendant van het gelijktijdig uitgegeven populaire werkje van Jacobs. Gaastra, die o.m. ook publiceert over 'Bewind en beleid bij de VOC' wijdt de lezer grondig in de materie in, op basis van authentiek bronnenmateriaal. Van romantiseren van het verleden houdt hij niet; hij doet geen moeite de lezer te imponeren. Met het onderwerp 'VOC' ligt dat laatste nogal voor de hand. Tenslotte gaat het om de grootste multinationale onderneming van de zeventiende en achttiende eeuw, die niet minder dan dertigduizend man in dienst had, in een tijd dat ons landje amper twee miljoen zielen telde. Er liepen meer dan 1450 schepen van stapel. Dergelijke feiten zeggen evenwel niets als ze niet in de juiste context geplaatst zijn, aldus de schrijver.

Gevestigde beelden worden dan ook door Gaastra nogal eens herzien. Zo beschikte de VOC eigenlijk nooit over een totaal monopolie. Ook bezat de intra-Aziatische handel haar eigen dynamiek, waaraan de VOC weliswaar actief deelnam en waarvan zij profiteerde. Niet alle vestigingen waren winstgevend. De VOC bedreef zelden een politiek van agressieve machtsontplooiing; vaker was sprake van 'reluctant imperialism'. Niet alleen de zeventiende eeuw bleek de Gouden Eeuw, maar in de loop van de achttiende eeuw beleefde de VOC nog opmerkelijke pe-

riodes van bloei; pas na 1780 (Vierde Engelse Oorlog) ging het echt bergafwaarts. Ook berekent Gaastra dat het aandeel van de VOC in de totale economie van de Republiek niet zo groot was als vaak gedacht wordt. In 1753 voerde de VOC bijvoorbeeld voor 8 miljoen gulden aan Aziatische goederen in en voor tien miljoen gulden aan goederen en constanten uit; maar de totale in- en uitvoer van ons land bedroeg in dat jaar 125 miljoen gulden.

Het boek ontleent zijn kracht aan het empirisch weergeven en vergelijken van een veelheid aan feiten, aantallen en systemen. Dat daardoor de 'populaire' wetenswaardigheden en de avontuurlijke aspecten (noodzakelijke ingrediënten voor een goede geschiedenisles over de VOC) in het gedrang komen, moet de lezer maar voor lief nemen. Zo las ik maar weinig over de ontberingen van de matrozen op de lange tochten, of over de concrete manier waarop Jan Pieterszoon Coen in 1622 de Bandanezen pacificeerde. Er staat dan alleen dat deze actie gruwelijke gevolgen had en dat het grootste deel van de bevolking erbij omkwam.

Gaastra's boek lijkt me te moeilijk voor de leerlingen, maar de geschiedenisdocent kan er zijn/haar voordeel mee doen. Het boek is rijk geïllustreerd (zij het niet in kleur) en wordt afgesloten met een uitgebreid notenapparaat, een beredeneerde bibliografie en een register.

Jan van Oudheusden

MIDDEN-OOSTEN

Ruud Hoff, *Het Midden-Oosten. Een politieke geschiedenis* (Aula-paperback 204, Utrecht 1991), 344 blz.

Om in de behoefte aan informatie te voorzien verscheen nog tijdens de bange dagen van de Golf-oorlog van 1991 een handig overzichtswerk over de politieke geschiedenis van het Midden-Oosten. De auteur, Ruud Hoff, is docent aan de school voor journalistiek in Utrecht. Hij kent het Midden-Oosten op zijn duimpjes: niet alleen uit de boeken, maar ook van veel studiereizen. Het resultaat is een uiterst degelijk en betrouwbaar naslagwerk.

Hoff zet eerst in een aantal hoofdstukken de geschiedenis van het Midden-Oosten in grote lijnen uiteen. Er wordt daarbij veel nadruk gelegd op de islam, de hoogtij van de Arabische cultuur en het Ottomaanse Rijk. Daarna wordt uiteengezet waarom de Eerste Wereldoorlog echt een breukvlak vormde in

de geschiedenis van het Midden-Oosten. Voor de Arabieren eindigde die in het rampjaar 1920. Voor de zionisten bracht de Balfourdeclaratie (1917) juist hoop op verwezenlijking van hun ideaal. Hierna volgt de auteur de bekende gebeurtenissen en ontwikkelingen rond het mandaatgebied Palestina, resp. de staat Israël: Witboek, Holocaust, UNO-verdelingsplan, Nasserisme, Zesdaagse Oorlog, PLO, Oktoberoorlog, Camp David, islam-fundamentalisme, intifadah. Heel handig is vervolgens de opsomming van de verschillende opties in het Palestijns-Israëlië conflict. De knelpunten, zoals de Israëlische nederzettingenpolitiek en de positie van Jeruzalem, worden duidelijk aangegeven. Ook nuttig is de weergave van de teksten van de resoluties en vredesplannen, gevolgd door bevolkingsgegevens.

In de slothoofdstukken behandelt Hoff achtereenvolgens het wespennest Libanon, het moderne Turkije, de Maghreb, de revolutie in Iran, de oorlog Iran-Irak, de Iraakse annexatie van Koeweit en de aanloop tot de Golfoorlog van 1991. Jammer genoeg breekt vlak na het losbarsten van operatie Desert Storm op 17 januari 1991 het verhaal plotse-ling af, als een gebroken film. Blijkbaar had de uitgever teveel haast! De scud-aanvallen op Tel Aviv konden alleen nog in het voorwoord van L.C.Biegel gestopt worden maar daarbij blijft het. Een maand later was de verpletterende nederlaag van Irak een feit. De cover, met Saddam Hoessein in oorlogspose met daaronder de vermelding: "Tot en met de Golfoorlog" belooft dus meer dan het boek biedt. Het boek vertoont wel meer sporen van haast; zo ontbreken illustraties en zijn de kaartjes niet toereikend. Chronologie, literatuurlijst en registers zijn daarentegen goed.

Ondanks de anticlimax aan het eind is dit boek een aanrader voor de schoolbibliotheek. De geschiedenisdocent heeft er een belangrijk overzichtswerk bij en de leerlingen kunnen er ook hun voordeel mee doen.

Jan van Oudheusden

KOUDE OORLOG

Yvan Vanden Berghe, *Het grote misverstand. Een geschiedenis van de Koude Oorlog (1917-1990)*, uitg. Acco Leuven/Amersfoort 1991.

Toen de Belgische historicus Yvan Vanden Berghe in 1987 zijn kroniek *Zeventig jaar Koude Oorlog (1917-1987)* publiceerde, kon hij niet vermoeden dat zo spoedig daarna

heel Oost-Europa een omwenteling zou beleven die zou uitmonden in een herenigd Duitsland en de ondergang van het sovjet-systeem. In 1987 was het handboek van deze docent diplomatieke geschiedenis aan de universiteit van Antwerpen te lezen als een accuraat en zakelijk verslag van zeven decennia wereldgeschiedenis, met sterke nadruk op de naoorlogse oost-west-spanningen. Zonder partij te willen kiezen tussen de 'orthodoxe' en de 'revisionistische' visies op de Koude Oorlog kwam hij tot een afgewogen, zij het vaak oppervlakkige beschrijving van o.m. de Duitse kwestie, de wapenwedloop, de Koreaanse en Vietnamese Oorlogen en de kwestie Cuba. Als deugdelijk synthese van bestaande historische interpretaties, maar wel zonder meeslepende passages of diepgravende analyses, was zijn boek bruikbaar als handig naslagwerk.

Het 'wonderjaar' 1989 en de Duitse hereniging in 1990 waren aanleiding tot een nieuwe, volledig omgewerkte uitgave, onder de veelzeggende titel *Het grote misverstand*. In zijn voorwoord durft Vanden Berghe zijn in 1987 nog niet uitgesproken vermoeden te verwoorden dat heel de Koude Oorlog een vals probleem was. Geen van beide supermachten heeft immers een aanval op de tegenpartij overwogen, en de publieke opinie is permanent misleid. Zowel de Amerikaanse als de Sovjet-leiders gebruikten de Koude Oorlogssfeer om binnenlandse problemen te lijf te gaan, aldus de auteur.

Het is jammer dat hij zich - in de ban van de euforie van 1989/1990 ? - zonder nadere uitwerking aan een dergelijke hypothese waagt. Inhoudelijk wijkt *Het grote misverstand* namelijk niet essentieel af van *Zeventig jaar Koude Oorlog*, afgezien dan natuurlijk van de periode 1987-1990. Het boek blijft daarmee naar mijn smaak een handig naslagwerk, ook voor de laatste jaren. Maar de pretentie in titel en voorwoord maakt de auteur niet waar. Integendeel: de geschiedenis dreigt hem ongelijk te geven. Uit recente archiefvondsten, o.a. uit de nalatenschap van het voormalige Oostduitse leger, blijkt namelijk dat er in het oostblok wel degelijk gedetailleerde plannen klaarlagen om West-Europa binnen te vallen. Helaas kon Vanden Berghe niet wachten tot het nieuwe 'wonderjaar' 1991. Dan had hij niet alleen kunnen profiteren van dit soort ont-hullingen; hij had ook het uiteenvallen van de Sovjet-Unie kunnen vermelden, al was die in 1990 moeilijk te voorzien.

Laird minister van Defensie (niet: Buitenlandse Zaken) van de VS. De naam Chroesjtsjov staat inconsequent gespeld. Ook enkele simplistische statements (zoals: "*De Stalin-Mao-alliantie was een Amerikaanse illusie*") ontsieren de tekst. De Nederlandse lezer zal even moeten wennen aan Vlaamse uitdrukkingen (zoals: "*een gebeurlijke Amerikaanse invasie*"). Ondanks deze kritische noten lijkt me het boek goed bruikbaar voor de geschiedenisdocent die zoekt naar een beknopte synthese van de Koude Oorlogsjaren. Registers en bibliografie dragen daartoe bij. Jan van Oudheusden

kleio

nummer 4/92
pagina's 42 en 43

Er staan nogal wat slordigheden in de tekst en in de foto-onderschriften. Zo was Melvin

KLEIO KRANT

Nieuws van het VGN bestuur

Voor het komende verenigingsjaar zijn weer tal van (historische) activiteiten gepland - helemaal rond zijn we nog niet, maar nog voor het begin van het nieuwe schooljaar zal er een lijst met data gepubliceerd worden in de Kleiokrant. Vast staat wel dat de scholingsdag in Ridderkerk over het CE onderwerp

1993 'Nederland 1948-1973' plaats zal vinden op 26 september a.s.

De datum van het Lustrumcongres 35 jaar VGN is verschoven van maart naar 19 t/m 23 april 1993, de algemene dag wordt 23 april! Over inhoud en plaats wordt druk onderhandeld tot in Straatsburg toe.

Basisvorming

Een punt van aanhoudende zorg voor het bestuur vormen de adviestabellen voor geschiedenis en staatsinrichting in de basisvorming. Op alle scholen is een Inforeeks Basisvorming gearriveerd, uitgegeven door het procesmanagement Basisvorming. Deeltje 3 gaat over

trajecten en tabellen. Met name de adviestabel voor het gymnasium, waarin 4 uur les voldoende wordt gevonden, heeft het bestuur veront-rust. We hebben besloten een brief te laten uitgaan over deze problematiek naar de gymnasiale verenigingen, de beleidsmakers, een aantal politici en naar de pers.

Contacten

In de afgelopen periode had het bestuur contact met het Gezelschap van Vakdidactici; de leden ervan pleitten voor meer overleg tussen de didactici en de diverse VGN Commissies. Met Iris Rutgers bespraken we de huidige problematiek van de VALO.

Namens het bestuur woonde ik het voorjaarscolloquium van het NHG bij, dat was gewijd aan Vrouwengeschiedenis. Doorgaans worden dergelijke bijeenkomsten in meerderheid bezocht door mannelijke historici, nu waren de vrouwen in grote getale opgekomen. In de ochtend spraken Mieke Aerts en Josine Blok. 's middags gaf VGN-voorzitter Joke van der Leeuw-Roord een uiteenzetting over het eindexamen vrouwengeschiedenis van 1990 en 1991. Na de lezingen volgde een levendige discussie. Collega's van het Elzendaalcollege in Boxmeer deden verslag van de op hun school gehouden 'Vrouwenmiddagen' voor Havo 5 en Vwo 6 ter afsluiting van het examen. U heeft hierover al eerder in Kleio kunnen lezen.

Tineke Perdeck

CE-besprekingen 1992

De besprekingen Mavo/Lbo vinden plaats op vrijdag 22 mei, de besprekingen Havo/Vwo op donderdag 21 mei a.s.

Plaatsen Mavo/Lbo:

1. Afdeling ALKMAAR: J. Postma Mavo, Gording 124, Hoorn. Tijd: 15.30 u.
2. Afdeling AMSTERDAM: SG MDGO, Gaasterlandstraat 5, Amsterdam. Tijd: 16.30 u.
3. Afdeling ARNHEM: Marnixcollege, Gilde straat 1, Ede. Tijd: 15.30 u.
4. Afdeling DEN BOSCH: St. Janslyceum, Sweelinckplein 3, Den Bosch. Tijd 16.00 u.
5. Afdeling EINDHOVEN: Jan van Berlaermavo, Deltaweg 205, Helmond. Tijd: 15.30 u. (bij station Helmond Brouwhuis).
6. Afdeling DEN HAAG: SG Westhage, Mient 351, Den Haag. Tijd: 15.30 u.
7. Afdeling LEEUWARDEN: Slauerhoffcollege, Douwe Kalma Leane 2, Leeuwarden (wijk Westeinde). Tijd: 15.00 u.
8. Afdeling ROTTERDAM: Roncallimavo, Tattistraat 3-5, Rotterdam Alexanderpolder. Tijd: 15.00 u.
9. Afdeling UTRECHT: College Blaucapel, Winklerlaan 373, Utrecht. Tijd: 15.30 u.
10. Afdeling ZWOLLE: Van der Capellen SG, Lassuslaan 230, Zwolle Noord. Tijd: 15.00 u.

Plaatsen Havo/Vwo:

- Vwo 16.30-17.45 u., Havo 17.45-19.00 u. (behalve wanneer er een andere tijd is vermeld).
1. Afdeling ALKMAAR: SG West-Friesland, Messchaertstraat 5, Hoorn.
 2. Afdeling AMSTERDAM: SG MDGO, Gaasterlandstraat 5, Amsterdam.
 3. Afdeling ARNHEM: Chr. Streeklyceum,

- Bovenbuurtweg 1, Ede.
4. Afdeling NIJMEGEN: Canisiuscollege Mater Dei, Berg en Dalseweg 207, Nijmegen. (Vwo en Havo 16.30 u.)
 5. Afdeling DEN BOSCH: St. Janslyceum, Sweelinckplein 3, Den Bosch.
 6. Afdeling BREDA: OL Vrouwelyceum, Paul Windhausenweg 11, Breda.
 7. Afdeling EINDHOVEN: Anton van Duinkerkencollege, Locht 117, Veldhoven.
 8. Afdeling GOES: Willibrordcollege, Fruitlaan 3, Goes.
 9. Afdeling GRONINGEN: Zernikecollege, Helperbrink 30, Groningen.
 10. Afdeling DEN HAAG: 1e VCL, Van Stolkweg 35, Den Haag.
 11. Afdeling HAARLEM: Spaarnelyceum, Zwemmerslaan 2, Haarlem.
 12. Afdeling HEERLEN: RK Gymnasium Rolduc, Graaf Saffenburgweg 15, Kerkrade. (Havo 16.00 u.; Vwo 17.00 u.)
 13. Afdeling HENGLO: Twickelcollege, Wolderesweg 130, Hengelo.
 14. Afdeling LEEUWARDEN: Slauerhoffcollege, Douwe Kalma Leane 2, Leeuwarden (wijk Westeinde).
 15. Afdeling MAASTRICHT: geen bespreking, u bent welkom bij de afdeling Heerlen, die vergadert in Kerkrade.
 16. Afdeling ROTTERDAM: St Laurenscollege, Voorhout 100, Rotterdam.
 17. Afdeling UTRECHT: OSG Schoonoord, Driebergseweg 10, Zeist.
 18. Afdeling ZUTPHEN: Baudartiuscollege, Isendoornstraat 1, Zutphen.
 19. Afdeling ZWOLLE: Van der Capellen SG, Lassuslaan 230, Zwolle Noord.

De jaarvergadering van de VGN

Op 14 maart j.l. werd de algemene ledenvergadering van de VGN gehouden in de Jaarbeurs in Utrecht. Het ochtendgedeelte was gewijd aan de uitreiking van de Huib de Ruyterprijs aan de schrijfster Hella Haasse. Bestuurslid Frits Kat sprak zijn waardering uit voor het feit dat zij aanwezig wilde zijn om de prijs in ontvangst te nemen. Na de P.C. Hooft- en de Constantijn Huygensprijs is eigenlijk het enige wat over de VGN-prijs te zeggen valt dat ze die nog niet had. Aan de andere kant wil de VGN hiermee toch haar grote waardering uitspreken voor de manier waarop Hella Haasse in haar werk de geschiedenis toegankelijk en levend maakt.

De schrijfster zette hierna uiteen hoe zij in haar romans met geschiedenis omgaat. Zij documenteert zich terdege, heeft dat ook altijd gedaan, en is geleidelijk aan steeds meer 'historisch verantwoord' gaan schrijven, dat wil zeggen, zij is steeds meer overgegaan tot het arrangeren van

documenten en afgestapt van fictie. Met haar laatste roman *De heren van de thee* is zij weer van de puur historische eisen afgeweken. Met aan de ene kant een bundel brieven en verdere historische informatie heeft zij aan de andere kant toch gekozen voor wat meer verbeelding, voor een door romantische overwegingen ingegeven stijl, waarin het mogelijk is te schrijven '... Op een mooie dag in mei ...'.

Indië is Hella Haasse ook uit persoonlijke overwegingen zeer dierbaar. Haar eerste twintig levensjaren heeft zij er doorgebracht. Na de oorlog was het Indische verleden in Nederland niet interessant en hoefde niemand er iets over te horen. Maar de laatste tijd heeft zij met vele anderen het gevoel dat Indië eindelijk weer 'mag'. Zij vertelde ons zodoende steeds enthousiaster en meeslepender over dat leven in haar jeugd. Op een vraag uit de zaal kwam daarbij ook het geschiedenisonderwijs op haar oude school aan de orde. Met een goed vertellende leraar, de boeken van Van Lennep, en een grote dosis klassieke geschiedenis en drama is toen de basis gelegd voor haar historische belangstelling.

De goed gevulde zaal heeft genoten van deze uiteenzetting en velen zijn hierna met het idee dat ze hun ochtend uitgesproken goed besteed hadden weer naar huis gegaan.

De middag werd besteed aan huishoudelijke zaken. Veel bijzonders deed zich daarbij niet voor. De Commissie COMIGO houdt op te bestaan, zoals zij ook in haar jaarverslag aankondigt. De (nog steeds dreigende?) bevoegdheid van maatschappijleraren voor geschiedenis in de onderbouw kwam ter sprake. Er werd gevraagd tot welke resultaten al die externe contacten van het bestuur nu eigenlijk geleid hebben. Het bestuur werd aangeraden te komen tot een eigen VGN-standpunt betreffende intercultureel onderwijs. En de voorgestelde statutenwijziging werd na een wat warrige discussie met een kleine wijziging aanvaard.

Na de borrel spoedden de volhouders zich huiswaarts.

Tineke Bogaerts

Teleac

De Spaanse erfenis vijf eeuwen Spaanse invloed in Latijns-Amerika

Op dinsdag 23 juni start Teleac met een vijfdelige TV-serie over dit onderwerp. Hij is gebaseerd op het gelijknamige boek en wordt gepresenteerd door de auteur ervan, Carlos Fuentes.

Aan de orde komen ondermeer de geschiedenis van Spanje tot Columbus, de Maya-cultuur, ook tot de ondergang van de Indiaanse samenleving, de opkomst van een nieuwe eigen identiteit, gedragen door vrijheidsstrijders als Simon Bolivar en José de San Martín. De laatste uitzending zal zijn gewijd aan allerlei hedendaagse problemen en de oplossingen daarvan die Carlos Fuentes voor ogen staan.

De uitzendingen zijn op 5 dinsdagen vanaf 23 juni om 23.00 u. via Ned. 3. Het boek *De Spaanse erfenis* is te bestellen door f59,75 over te maken op postgiro 544232 ten name van Teleac in Utrecht onder vermelding van de titel. Het zal ook in de boekhandel verkrijgbaar zijn.

Steden des tijds historische stadstypen in de Nederlanden

Vanaf zaterdag 13 juni a.s. wordt de serie van tien TV- en radioprogramma's over historische stadstypen in Nederland en België 'Steden des Tijds' herhaald. In 1990 werd deze reeks voor het eerst uitgezonden. Voor het gedeelte over Tongeren heeft Teleac de Grand Award ontvangen tijdens het New York Festival in januari j.l.

Behalve de tien TV- en radio-uitzendingen horen bij deze serie een cursusboek (f63,50) en een wandelgids (f19,75). Aan de hand van stads-geschiedenissen worden verschillende stadstypen beschreven tot circa 1800. Hierbij is er veel aandacht voor het dagelijks leven. Op de radio gaat men tevens in op ontwikkelingen in de negentiende en twintigste eeuw.

De eerste twee uitzendingen zijn op zaterdag, van 22.45-23.15 u., de overige acht op maandag van 21.25-21.55 u. via Ned. 3.

De radiouitzendingen zijn te beluisteren op Radio 5, vanaf dinsdag 16 juni van 22.00-23.00 u.

Atlas van Stolk

Tekenaar Chris Schut 80 jaar

van 21 mei t/m 27 september zijn tekeningen van Chris Schut te zien in Rotterdam. Schut tekende actuele situaties en gebeurtenissen van historisch belang. De oudste tekeningen betreffen het bombardement op Rotterdam en oorlogsgeweld in andere steden. Verder zijn er tekeningen over de inhuldiging van Juliana, de Watersnood, en allerlei andere zaken uit Nederlands verleden tussen 1942 en 1962.

100 Jaar badkleding

T/m 25 oktober kunt u behalve tekeningen uit de historische verzameling ook badpakken bewonderen. Verdeeld over vijf periodes wordt een chronologisch overzicht gegeven van de badmode, van bijna geheel gekleed, via bloot tot zeer bloot, naar de nieuwe pijpjes en voorgevormde cups van Mariëtte Bolier. Oude strandfoto's, accessoires en fragmenten uit de Haanstra-film *Alleman* vullen de expositie aan.

Het Schielandshuis
Korte Hoogstraat 31
Rotterdam
geopend: di t/m za van 10 tot 17 uur,
zon- en feestdagen 13 tot 17 uur.

Drents Museum

Helden van het Vaderland

Nog tot 7 juni is de tentoonstelling 'Helden van het Vaderland' te bezoeken, die verhuisde van Amsterdam naar Assen. In een eerder nummer van Kleio verscheen een artikel hierover door Dedalo Carasso, de samensteller van de tentoonstelling (zie jg. 32 (1991) nr. 7).

Bij deze tentoonstelling is een boek verschenen, waarin alle schilderijen staan afgebeeld voorzien van een uitgebreide toelichting door de samensteller. Prijs f35,-.

Fotografie in Drente III

Wanneer u uitgekeken bent op de negentiende eeuwse interpretatie van de vaderlandse geschiedenis, kunt u in hetzelfde museum de expositie van foto's van Geert Jannes Landweer Jzn. (1859-1924) bezoeken, die aan het eind van de vorige eeuw in zijn 'photografiën' het dagelijks leven op het Drentse platteland vastlegde. Bij de tentoonstelling verscheen een catalogus samengesteld door Linda Terpstra. Deze is in het museum verkrijgbaar. Prijs f15,-.

Drents Museum
Brink 1 en 5
Assen
Geopend: di. t/m zo. 11.00-17.00 u.

christelijk pedagogisch studiecentrum

'Vrije ruimte' in de basisvorming

Het CPS heeft een brochure *Basisvorming en de vrije ruimte* uitgegeven, waarin aandacht wordt besteed aan de mogelijke invulling van de vrije ruimte, die de basisvorming de scholen biedt, en de consequenties daarvan.

In de brochure komt aan de orde wat de vrije ruimte precies inhoudt en wat de scholen ermee kunnen doen, op welke wijze de besluitvorming hierover kan plaats vinden op school

en per vak en op welke wijze juist protestants-christelijke scholen die vrije ruimte kunnen benutten in het kader van de eigen identiteit.

Er zijn nog vier andere publicaties verschenen over aspecten van de basisvorming, de *Basisbrochure*, *Basisvorming is niet overal hetzelfde*, *Het voorbereidend beroepsonderwijs en de basisvorming* en *Aan de slag met basisvorming*.

De prijs per deeltje bedraagt f7.50 (excl. verzendkosten). U kunt ze bestellen bij het CPS, afdeling bestellingen, Postbus 30, 3870 CA Hoevelaken. Tel. 03495-41206.

Groen van Prinsterer

Transparant, het orgaan van de Vereniging van Christen-Historici, heeft het aprilnummer gewijd aan Groen van Prinsterer. Het bevat voorbereidende artikelen voor het congres over Groen dat op 25 april j.l. werd gehouden.

In het nummer wordt ingegaan op de

reacties op Groen, de vooral kritisch-afwijzende uit een recent verleden en de meer waarderende van onze tijd. Verder bevat het nummer korte historische studies over Groen en zijn tijd, voorbeelden van de relevantie van Groens standpunten voor de hedendaagse politiek, een artikel over Groens denkbeelden over zijn eigen tijd, m.n. over de opkomst van Duitsland. Kortom van alles over en rond Groen.

Het nummer is te bestellen door f12.50 over te maken op postgiro 2664113 t.n.v. penningmeester VCH, Sint-Maartensdijk.

Abel Tasman

Door de Stichting Abel Tasman-museum in Grootegast is een lesbrieft uitgegeven *Abel Tasman, een vaerentoesel uit Lutjegast* geschreven door Bert Dijkstra.

Het is een mooi boekje van 29 bladzijden, voorzien van illustraties in kleur (tekeningen van Geert Schreuder) en zwart wit (behalve tekeningen enkele bronnen, een kaartje en een eigentijdse afbeelding).

ding). Het is geschikt voor de onderbouw van het VO en leerlingen kunnen het in enkele lessen zelfstandig doorwerken. Ze maken kennis met het leven aan boord van een Oostindië-vaarder, ze lezen over de aanblik van 'Van Diemensland' en 'Statenland', het in kaart brengen van de ontdekte kust, over contact met inboorlingen (Moordenaarsbaai, maar ook handel en vriendschap) en de reactie van de VOC op de ontdekking van Tasman.

Voor meer informatie:
Stichting Abel Tasman-museum,
Postbus 46, 9860 AA Grootegast.

Lesbrief Kamp Vught

Staatsgevaarlijk door de oorlog

April j.l. verscheen de lesbrieft *Staatsgevaarlijk door de oorlog. Het kamp Vught in de Tweede Wereldoorlog* vervaardigd door medewerkers van de Stichting Kamp Vught en van de Stichting Brabantse Regionale Geschiedschrijving. Hierin komen in enkele hoofdstukken aan de orde: het begin van de Tweede Wereldoorlog, aspecten van de bezetting, het verzet, en wat uitgebreider het leven in Kamp Vught. De lesbrieft bevat zeker zoveel illustraties als tekst en is voorzien van vragen. Hij is geschikt voor de onderbouw-klassen van Mavo, Havo en Vwo.

De lesbrieft en de bijbehorende docentenhandleiding zijn te bestellen bij de Stichting BRG, Postbus 1104, 5200 BD Den Bosch. Tel. 073-146193. Het leerlingenboekje kost f2,-, de docentenhandleiding f5.50 (beide exclusief verzendkosten).

Staatsgevaarlijk door de oorlog

CE-onderwerp 1993 en 1994 'Nederland naar een modern- industriële samenleving. Economische, sociale en culturele verandering in Nederland 1948-1973'

VGN-READER

Zoals het geval was bij het onderwerp 'Vrouwengeschiedenis' in 1991 en 1992 geeft de VGN een uitgebreide Reader uit over dit CE-onderwerp, onder redactie van de leden van de stofomschrijvingscommissie Hélène Vossen, Marjan Schwegman en Peter Wester.

De samenstellers hebben ervoor gezorgd dat alle aspecten van hun stofomschrijving voldoende aan de orde komen.

Het boek zal eind juni verschijnen.

De reader is tegen kostprijs verkrijgbaar, natuurlijk in de eerste plaats voor de VGN-leden. U wordt verzocht al vanaf nu te bestellen. Dan krijgt u het boek voor de grote vakantie in huis.

De prijs bedraagt tot 1 juli voor VGN-leden f34,-, voor niet-leden f40,- inclusief verzendkosten. Na 1 juli betalen leden en niet-leden hetzelfde: f40,-.

Let op! U kunt natuurlijk ook te zijner tijd bij de boekhandel bestellen, maar dan is de prijs hoger, een boekhandel zal er iets aan willen verdienen en de VGN levert niet lager dan de kostprijs!

U kunt bestellen door het bedrag over te maken op postgirorekening 128701 t.n.v. Penningmeester VGN, Den Haag.

Zeg dit voort!

Nascholing basisvorming

In het kader van de invoering van de basisvorming voor het vak geschiedenis en staatsinrichting, biedt de studierichting geschiedenis van de Hogeschool Holland U een aantal nascholingsmogelijkheden aan.

AANBOD

1. Basisvorming geschiedenis en staatsinrichting: **ALGEMEEN**

Afhankelijk van het aantal jaren, waarin U de basisvorming wilt afronden, helpen wij U een vakleerplan te ontwikkelen. Verder zullen wij met U de praktische consequenties van uw keuzes door nemen, zoals bijvoorbeeld de selectie van leerstof.
Duur: 6 bijeenkomsten

2. Basisvorming geschiedenis en staatsinrichting: **DE LBO-DOCENT**

Welke consequenties heeft de invoering van basisvorming voor U als docent?

In deze module wordt aandacht besteed aan de organisatie en de inhoud. Na afloop heeft U een vakleerplan ontwikkeld.
Duur: 6 bijeenkomsten

3. Basisvorming geschiedenis en staatsinrichting: **STAATSINRICHTING**

Welke plaats neemt het vak staatsinrichting in de basisvorming in, inhoudelijk en organisatorisch?

In deze cursus wordt aandacht besteed aan zowel vakinhoud als didaktiek.
Duur: 4 bijeenkomsten

4. Basisvorming geschiedenis en staatsinrichting: **COMPUTER**

Wat kun je er wel en niet mee doen in de basisvorming?

We besteden ruim aandacht aan de organisatie en de didaktiek (software).

Wij bieden ook nascholing op maat aan. Plaats, tijd en inhoud worden in overleg met U nader bepaald.

Kosten: op aanvraag

Wilt U zich voor een of meerdere cursussen inschrijven of wilt U meer informatie?

Hogeschool Holland
Sector Alfa/Studierichting geschiedenis
t.a.v.S.A. de Blauw of L. Severein
Postbus 261
1110 AG Diemen
telefoon: 020 - 5601 284/226

A.van Voorst
Wachten op Columbus
 Maya's, Azteken, Inka's en de komst van de Conquistadores

UITGAVEN VOOR HET SCHOOLONDERZOEK GESCHIEDENIS 4

Columbusjaar

Het Columbusjaar is het jaar van ontdekkingen en nieuwe ontwikkelingen in de geschiedenis.

Toevallig is het Columbusjaar echter voor het Nederlandse geschiedenisonderwijs ook het startpunt geworden van een nieuwe Examenregeling, waarbij onder andere de geschiedenis van buiten-europese culturen binnen het curriculum aan belang zal winnen.

Daarom heeft uitgeverij TACITVS, ter viering van "1492", gekozen voor een optiek waarin de indianenculturen van Midden- en Zuid-Amerika, de "verliezers" in dit historische drama, centraal staan.

UITGAVEN VOOR HET SCHOOLONDERZOEK GESCHIEDENIS

Een serie schoolboeken voor het geschiedenisonderwijs in Atheneum 4, 5 en 6 en HAVO 4 en 5. De boeken zijn van een in de nieuwe Examenregeling gesuggereerde omvang, ontwikkeld om uw leerlingen, middels klassikaal-frontale lessen, via een lesmethode met wat meer zelfwerkzaamheid in de les, of door zelfstandige studie in de vorm van een scriptie of mondeling, voor te bereiden op het Schoolonderzoek. Elk deel gaat vergezeld van een Docentenhandleiding en vier daarbij behorende Schoolonderzoeken voor de verschillende schooltypen.

1 De Franse Revolutie

ISBN 9072808 01 0

Docentenhandleiding

ISBN 9072808 04 5

2 De Republiek in de Gouden Eeuw

ISBN 9072808 02 9

Docentenhandleiding

ISBN 9072808 03 7

3 Rusland tussen Traditie en Verandering

ISBN 9072808 05 3

Docentenhandleiding

ISBN 9072808 04 6

4 Wachten op Columbus

ISBN 9072808 06 1

Docentenhandleiding

ISBN 9072808 07 X

Prijzen en korting

Alle prijzen zijn inclusief BTW.

Basisprijs per stuk f 14,95

Meer dan 29 exemplaren	10 % korting	f 13,45
------------------------	--------------	---------

Van 20 tot 30 exemplaren	5 % korting	f 14,20
--------------------------	-------------	---------

Uitgeverij TACITVS

Postbus 361

1600 AJ Enkhuizen

Telefoon 02280 - 17030

Lijst van commissies en afdelingssecretarissen

• Commissie PABO

F. Kolen, *voorzitter*, Van Renesseborch 69,
3341 RC Hendrik Ido Ambacht.
Tel. 01858 - 12913.
J. Schmiermann, *secretaris*, Mooksebaan 8b,
6562 ZS Groesbeek. Tel. 08891 - 71636
A. van Zeyl, *penningmeester*, Frankenthaler 19,
2291 JA Wateringen.
Tel. 01742 - 3809.
Th. Beker, Meyhorst 9131,
6537 KK Nijmegen.
Tel. 080 - 445825.
Mw. M. du Jour, Dibbetstraat 41,
2518 PN Den Haag. Tel. 070 - 3651027

• Commissie Havo/Vwo

P. Wester, *voorzitter*, Denekamperstraat 28,
7588 PW Beuningen. Tel. 05415 - 2061.
J. van Ginkel, *secretaris*, Schoonenburg 116,
6714 GE Ede. Tel. 08380 - 35543.
Mw. A. Biezen-Hurkmans, Genderweg 1,
5521 NX Eersel. Tel. 04970 - 13578.
L. Dalhuisen, Postbus 5, 2361 BV Warmond.
Tel. 01711 - 10810.
J. Krol, Jan Wiegersstraat 93,
7556 JX Hengelo. Tel. 074 - 426721.
E. Roest, Tapuitlaan 123,
7905 CV Hogeveen. Tel. 05280 - 74144.
N. Stam, Kortenaerstraat 5,
5102 BV Dongen. Tel. 01623 - 20856.

• Commissie Mavo/Lbo

G. Twickler, *voorzitter*, Debussylaan 9,
4941 WD Raamsdonkveer. Tel. 01621 - 14191.
Mw. M. van Tussenbroek, *secretaris*,
Marie Curielaan 76, 3553 HV Utrecht.
Tel. 030 - 438268.
J. de Vries, Röntgenlaan 8, 3553 GM Utrecht.
Tel. 030 - 422693.
Mw. J. Daalmans, Olympialaan 6,
4625 Ct Bergen op Zoom. Tel. 01640 - 37998.
T. Poot, Indigoblauw 13,
2718 JZ Zoetermeer. Tel. 079 - 611617.

• Didactiviteitencommissie

Mw. H.A.M. Mulkens-Harmeyer, *voorzitter*,
Hoofdweg 116, 9484 TB Oudemolen.
Tel. 05923 - 424.
Mw. I. Rutgers, *secretaris*, Lokeren 105,
5235 DC -Hertogenbosch. Tel. 073 - 417822.
H. van Duijsen, Lokeren 105,
5235 DC 's-Hertogenbosch. Tel. 073 - 417822.
H. Kummerer, Jan van Eyckgracht 79,
5643 TD Eindhoven. Tel. 040 - 118590.
J.G. Raven, Kinkoarn 8, 9051 MJ Stiens.
Tel. 05109 - 4050.
R. Soeter, Cayennedreef 23, 3563 SB Utrecht.
Tel. 030 - 612710

• Commissie Volwasseneneducatie

M. Otten, *voorzitter*, Deventerweg 60,
7203 AM Zutphen. Tel. 05750 - 42160.
Mw. J. van Bekkum,
secretaris/penningmeester, Malvense erven 102,
5672 HN Nuenen.
Mw. M.L. Teunissen, Postbus 31,
9989 ZG Warffum. Tel. 05950 - 3082.

Mw. B. Beenackers-Heeren,
Adm. Helfrichstraat 10, 9801 EM Zuidhorn.
Tel. 05940 - 3365.
Mw. M. Vencken-Martens, Haarenseweg 4a,
5061 VL Oisterwijk. Tel. 04242 - 84297.
Mw. I. Attema, Transvaalkade 29,
1092 JL Amsterdam. Tel. 020 - 931572.

• Onderwijsadviescommissie

Mw. Th. Roodhuyzen-van Breda Vriesman,
voorzitter, Populierendreef 628,
2272 HK Voorburg. Tel. 070 - 873165.
W. van Waardhuizen, *secretaris*,
Poortersveld 309, 7327 AK Apeldoorn.
Tel. 055 - 423832.
W. Bouwman, Kloosterstraat 47,
5708 GM Helmond. Tel. 04920 - 34709.
Mw. I. Rutgers, Lokeren 105,
5235 DC Den Bosch. Tel. 073 - 417822
P. van Leeuwen, Everdrift 4,
5431 LV Cuyk. Tel. 08850 - 14598.
Mw. P. van Aken-Rens, Hoogwerflaan 19,
2594 BH Den Haag. Tel. 070 - 385974.

• Commissie Vrouwengeschiedenis

Jose Eijt, *voorzitter*, Dotterlaan 15,
6832 BD Arnhem. Tel. 085 - 212780.
Janneke Riksen, *secretaris*,
Schepenenlaan 79, 8014 JC Zwolle.
Tel. 038 - 660935.
Renée Schreuder, *penningmeester*,
Vaartsestraat 214, 3511 TG Utrecht.
Tel. 030 - 318162.
Ellen Marrenga, Lange
Leidsedwardsstraat 212 hs,
1017 NR Amsterdam. Tel. 020 - 277126.
Zonneke Matthee, Heivlinder 53,
2317 JT Leiden. Tel. 071 - 215873.
Bregje Pel, Breedstraat 123,
1601 KC Enkhuizen. Tel. 02280 - 18538.
Marianne Zewald, Vijverlaan 2,
2012 RC Haarlem. Tel. 023 - 283325.

• Redactie KLEIO

A.C.M. Peek, *voorzitter*, Nijenheim 21-09,
3704 AJ Zeist. Tel. 03404 - 62886.
J.A. de Ruiter, *secretaris*, Parkweg 5,
7602 JC Almelo. Tel. 05490 - 60987.
Mw. T. Bogaerts-Stoopman, *eindredacteur*,
Omloop-West 9, 3402 XM IJsselstein.
Tel. 03408 - 83576.
B. Engbers, Klaverstraat 12, 3572 VD Utrecht.
Tel. 030 - 713329
I.D. Verkuil, Dumeelaan 452,
2722 ZK Zoetermeer. Tel. 079 - 426679.
H. Termeer, Kometenstraat 28,
6543 XJ Nijmegen. Tel. 080 - 772179.
W. Rongen, Antillen 4, Utrecht.
Tel. 030 - 892580.
R. Slotboom, Vesuvius 42,
3524 WV Utrecht. Tel. 030 - 895982.
J.L.G. van Oudheusden, Masseneststraat 21,
5144 WP Waalijk. Tel. 04160 - 37430.
Mw. C.L. Peucker-Martin, Broederplein 35,
3703 CD Zeist. Tel. 03404 - 22769.

• VGN-vertegenwoordigers in de Onderwijscommissie NHG/VGN

Mw. C.E.M. Veldhuis-Meester,
Quintuslaan 4, 9722 RV Groningen.
Tel. 050 - 270099/635997.
J.C.M. Greep, Van Zuylen van Nijeveltstraat 64,
2242 AR Wassenaar. Tel. 01757 - 16387.
E. Boerhout, Androsdreef 14,
3562 XA Utrecht. Tel. 030 - 617769.

• Afdelingssecretarissen

Alkmaar, Vacant
Amsterdam, Vacant
Arnhem, J. Sillekens, Patrijsstraat 42,
6542 TM Nijmegen. Tel. 080-778680.
Den Bosch, Vacant.
Breda, A. Schillemans, Kennedylaan 45,
5051 XE Goirle. Tel. 013-341252.
Eindhoven, J. Engbers, Roest 2,
5491 XX St. Oedenrode. Tel. 04138-73138.
Goes, A.P. van Vugt, Westervicht 273,
4385 AH Vlissingen. Tel. 01184-71109.
Groningen, Vacant.
Den Haag, Mw. J.M.H.J. Kuijpers, Pomonaplein
54, 2564 XS Den Haag.
Tel. 070-3259222.
Haarlem, G.G. Callenbach, Kempen 12,
2036 EL Haarlem. Tel. 023-330006.
Hengelo, P. Wester, Denekamperstraat 28,
7588 PW Beuningen (OV). Tel. 05415-2061.
Leeuwarden, H.G. Wolthoff,
Nynke v. Hichtumwei 66, 8915 JJ Leeuwarden.
Tel. 058-121982.
Maastricht, Vacant
Rotterdam, C.J. Renes, Hoeksekade 53,
2661 CJ Bergschenhoek. Tel. 01892-16363.
Utrecht, P. van Hees, Prof. Ritzema Boslaan 95,
3571 CP Utrecht. Tel. 030-733562.
Venlo, Vacant.
Zutphen, J.B.M. ter Beek, Leeuweriklaan 4,
7203 JE Zutphen. Tel. 05750-18339.
Zwolle, Vacant.